

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка
Юридичний факультет
Кафедра історії держави, права та політико-правових учень

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ
У СУЧАСНИХ УМОВАХ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ**

**Збірник матеріалів
Всеукраїнської наукової конференції**

14 листопада 2024 р.
м. Львів

Львів – 2024

*Рекомендовано до друку кафедрою історії, держави та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.
Протокол №5 від 8 листопада 2024 р.*

**Матеріали друкуються в авторській редакції. Відповідальність за зміст публікацій, точність наведених фактів, інших відомостей покладено на авторів.
Наведені авторами думки і висновки можуть не збігатися з точкою зору редакційної колегії.**

Редколегія випуску:

- Бойко Ігор Йосипович**, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;
- Кобилецький Микола Мар'янович**, доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри адміністративного та фінансового права юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка;
- Тишик Борис Йосипович**, кандидат юридичних наук, професор, професор кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, заслужений юрист України;
- Кольбенко Андрій Володимирович**, кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка
- Шевчук Ліліана Едуардівна**, кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.
- Моряк-Протопопова Христина Миколаївна**, кандидат юридичних наук, доцент кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

- В 42 «Актуальні питання розвитку української історико-правової науки у сучасних умовах російсько-української війни та післявоєнного відновлення»: збірник матеріалів Всеукраїнської наукової конференції (м. Львів, 14 листопада 2024 р.) / І. Й. Бойко (голова редколегії), Ю. В. Олійник (відп. секр.). – Львів, 2024. – 232 с.

У збірнику представлено тези доповідей учасників Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання розвитку української історико-правової науки у сучасних умовах російсько-української війни та післявоєнного відновлення».

Для науковців, аспірантів, студентів, усіх тих, хто цікавиться історією держави і права України.

УДК 34(477)(091)»2022-...»(062)

- © Кафедра історії держави, права та політико-правових учень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2024
- © Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2024
- © Львівський національний університет імені Івана Франка, 2024
- © Автори, 2024

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО ПРО СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЛЬВІВСЬКОЇ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ ШКОЛИ.....	5
<i>Борис Тищик</i> ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ – ОДИН З НАЙДАВНІШИХ УНІВЕРСИТЕТІВ В УКРАЇНІ ТА СХІДНІЙ ЄВРОПІ.....	22
<i>Ігор Бойко</i> СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ, ПРАВА ТА ПОЛІТИКО-ПРАВОВИХ УЧЕНЬ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА	33
<i>Ігор Усенко</i> УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНО-ПРАВНА НАУКА: ОЦІНКА СУ- ЧАСНОГО СТАНУ ТА ЗАГРОЗ ДЛЯ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ ...	45
<i>Олександр Гавриленко</i> ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ДО ВИВЧЕННЯ ПРАВА АНТИЧНИХ ДЕРЖАВ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я ...	56
<i>Євген Зозуля</i> РОЛЬ СВІТОВОГО УКРАЇНСТВА У ЗБЕРЕЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	68
<i>Іванна Мацелюх</i> ДАМ'ЯН САВЧАК – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.....	75
<i>Наталія Єфремова</i> НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕВОЛО- ДА КОРНІЛІЙОВИЧА ДЯБЛА В ПЕРІОД МІЖ 1940–1983 рр.	81
<i>Андрій Коваль</i> ГЛИБИННЕ УСВІДОМЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ, НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ ТА МІЖНАРОДНОЇ ПІД- ТРИМКИ УКРАЇНЦІВ У БОРОТЬБИ З РОСІЙСЬКОЮ АГРЕСІЄЮ ...	80
<i>Володимир Кахнич</i> ДОСЛІДНИКИ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИКО-ПРА- ВОВОЇ ШКОЛИ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ З 1661 РОКУ	99
<i>Ліліана Шевчук</i> ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ДИСЦИПЛІНИ ЯК НЕВІД'ЄМ- НА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТА: АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР.....	103
<i>Ольга Литвичук</i> ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХІДНО- УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ	108

<i>Юрій Олійник</i> ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ВИХОДУ ГЕТЬМАН- ЩИНИ З-ПІД МОСКОВСЬКОГО ПРОТЕКТОРАТУ ЗА ГЕТЬМАНУВАННЯ ІВАНА МАЗЕПИ	114
<i>Оксана Заяць</i> ОСОБЛИВОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩІ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.	119
<i>Іван Ковальчук</i> ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КРАЙОВИХ СУДАХ ГАЛИЧИНИ (1850–1918)	135
<i>Роман Савуляк</i> ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА ВОЛОДІННЯ ЗА АВСТРІЙСЬ- КИМ ЗАГАЛЬНИМ ЦИВІЛЬНИМ УЛОЖЕННЯМ 1811 Р.	146
<i>Мар'ян Бедрій</i> ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ЗВИЧАЄВО- ГО ПРАВАВ УМОВАХ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1569 Р. – ХVІІІ СТ.)...	155
<i>Ірина Борис</i> ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЇ 1848–1949 РР. НА ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ АВСТРІЙСЬКОЇ МОНАРХІЇ В СФЕРІ БАНКІВСЬ- КОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ГАЛИЧИНІ	160
<i>Остан Тарасович</i> ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПЛАН ДЛЯ ЗАБУДОВИ ЯК ОСНОВНИЙ ДОКУМЕНТ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ГАЛИЧИНІ ХІХ СТ.: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	168
<i>Назар Пирій</i> ДЕРЖАВА ЯК ЗОВНІШНЯ ФОРМА НАЦІЇ У НАУКОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЛЕВА РЕБЕТА.....	174
<i>Еллі Радченко</i> ЗНАЧЕННЯ ВОЛОНТЕРІВ У ЗАХИСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ	185
<i>Олег Штинда</i> РОЗВИТОК АВСТРІЙСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АДВОКАТСЬКУ ЕТИКУ ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ У ГАЛИЧИНІ (1781–1918)	198
<i>Марко Мандрусяк</i> ВОЛОДИМИР СТАРОСОЛЬСЬКИЙ: НАВЧАННЯ НА ЮРИДИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИ- ТЕТУ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕТАП ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ	203
<i>Максим Стригун</i> ПРАВОВІ ЗАСАДИ УТВОРЕННЯ ОРГАНІВ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ГАЛИЧИНІ В СКЛАДІ АВСТРІЇ ТА АВСТРО-УГОРЩИНИ (1772–1918)	215
<i>Владлена Каюдіна</i> ЦІННІСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАХИСТУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ТА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ.....	222

ВСТУПНЕ СЛОВО ПРО СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ЛЬВІВСЬКОЇ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ ШКОЛИ

Сучасний розвиток юридичної науки та освіти в Україні неможливий без творчого переосмислення ідей і поглядів видатних українських та зарубіжних вчених-правознавців. Проте далеко не все відомо громадськості про етапи розвитку юридичної науки і освіти в Україні, діяльність конкретних наукових шкіл, установ та навчальних закладів у минулому і тепер, провідних українських вчених-правознавців та їхній науковий доробок, перспективи розвитку юридичної науки і освіти в сучасній Україні. Зокрема, ґрунтовного висвітлення потребує досвід наукової діяльності Історико-правової школи Львівського університету імені Івана Франка, яка є однією з найдавніших і провідних наукових шкіл у сучасній Україні.

У зв'язку з цим за ініціативою кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка з нагоди 360-річчя заснування Львівської історико-правової школи було організовано і проведено 14 листопада 2024 р. всеукраїнську наукову конференцію на тему: «Актуальні питання розвитку української історико-правової науки у сучасних умовах російсько-української війни та післявоєнного відновлення». Ця конференція є надзвичайно актуальною, адже сьогодні важливо обговорити і узагальнити історичний досвід і сучасні проблеми розвитку національної історико-правової науки, визначити її місце і роль у сучасних умовах російсько-української війни. Важливо також сформувати у юристів міцну громадянську, політичну та державницьку позицію як активних захисників справедливості, свободи, інтересів своєї держави. Сьогодні важливо підготувати юристів високого рівня етичних стандартів, свідомих патріотів з

загостреними почуттями справедливості, відповідальності за долю рідного народу і держави.

Важливість наукової конференції «Актуальні питання розвитку української історико-правової науки у сучасних умовах російсько-української війни та післявоєнного відновлення» визначається тим фактом, що вона відбувається в умовах жорстокої війни росії проти України. Вже третій рік, як російський агресор розпочав злочинне повномасштабне вторгнення в Україну. Цей напад став кульмінацією загарбницької війни, яку російська федерація розпочала десять років тому з окупації Криму. Відтоді Україна та її народ героїчно відстоює своє право на державну незалежність, на власний європейський вектор розвитку та мирне майбутнє. В своїй боротьбі український народ ціною життя своїх синів і дочок платить за свободу і незалежність як власної держави, так і за безпеку світового співтовариства. Сьогодні, ми низько схиляємо голови перед подвигом наших патріотів і дякуємо кожному захиснику та захисниці, які виконують бойові завдання та щоденно, крок за кроком, наближають нашу перемогу. Всеукраїнська наукова конференція є також важливим кроком до Перемоги над ворогом.

На всеукраїнській конференції зазначено, що Львівська історико-правова наукова школа – це творчий колектив дослідників різних поколінь, об'єднаних загальною програмою та стилем дослідницької роботи, які діють під керівництвом визнаного лідера, відомого вченого у галузі історико-правової науки. Ключовою фігурою наукової школи є авторитетний вчений, який продукує ідеї та керує їх втіленням в наукову працю, вчений, який може об'єднати навколо себе однодумців. Сьогодні лідером Львівської історико-правової школи є відомий вчений-правознавець, професор Б. Й. Тищик.

Львівська історико-правова наукова школа є інтелектуальною, емоційно-ціннісною, відкритою спільнотою учених різних статусів, що під керівництвом лідера розвивають висунутий ним науковий напрям та розробляють дослідницьку програму. Суттєвою ознакою наукової школи є одночасність реалізації функцій

створення, поширення, захисту наукових ідей та знань, навчання молодих учених тощо.

Становлення історико-правової школи на юридичному факультеті Львівського університету безпосередньо пов'язано з історією кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського університету імені Івана Франка, яка є найдавнішою в Україні. Львівська історико-правова школа сформувалася на кафедрі історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, яка має цікаву історію. Її зародження та становлення розпочалося з часу заснування юридичного факультету Львівського університету (1661)¹. Змістовно історико-правова школа на юридичному факультеті Львівського університету безпосередньо пов'язана з науковою і викладацькою діяльністю перших викладачів юридичного факультету, які, починаючи з 1661 р. вивчали та викладали римське та конанічне право, розкривали їх становлення та розвиток, а також викладали історію адміністративного устрою низки європейських держав.

Розвиток історико-правової школи відбувався в австрійський період діяльності юридичного факультету Львівського університету, коли 1784 р. було створено кафедру історії німецького та австрійського права. Необхідно зазначити, що кафедр у сучасному розумінні цього слова у той час не було, поняття «кафедра» пов'язували з особою професора, який читав певний курс лекцій. Кількість кафедр на юридичному факультеті у Львівському йосифінському університеті відповідала кількості професорів. Професор уособлював кафедру, на помості якої із укріпленою на підвищенні похилою дошкою читав лекцію. Професор читав лекційний курс і проводив семінарські заняття. Зазначимо, що лише деякі професори мали помічників-асистентів.

¹ Бойко І. Історико-правова школа Львівського університету імені Івана Франка – одна з найдавніших наукових шкіл в Україні (235-річчя від часу заснування). Вісник Львівського університету. Серія юридична. 2019. Вип. 69. С. 23–34.

У середині XIX ст. кафедра стає одним із структурних підрозділів факультету, до складу якого входило декілька викладачів. Ця кафедра, як і інші, була основною ланкою організації навчальної та наукової роботи на юридичному факультеті Львівського університету. Саме у той час на юридичному факультеті Львівського університету активізувалося становлення історико-правової школи, в центрі уваги якої було вивчення питань про виникнення та історичний розвиток австрійського права. Значна увага на кафедрі приділялася здійсненню історико-правових досліджень.

Як вище зазначалося, упродовж 1874–1887 рр. кафедру історії німецького та австрійського права очолював завідувач Францішек Ксаверій Ліске (1838–1891) – авторитетний польський історик і археограф, доктор філософії, професор. Грунтовні наукові знання К. Ліске набув під час студій в університеті Гумбольдта (Берлін), був учнем Леопольда фон Ранке, Йоганна Густава Дройзена, Г. Вайтца, Філіппа Яффе та інших відомих тогочасних німецьких істориків. Вихований на засадах німецької критичної історичної школи, професор К. Ліске переніс на львівський ґрунт її дослідницькі методи та виховав у Львівському університеті цілу плеяду талановитих учнів, серед яких, зокрема, Освальд Бальцер, Людвік Фінкель, Ф. Паппе, Станіслав Смолька, Антоній Прохаска, Станіслав Лукас, Ф. Бостель, В. Чермак, К. Гурський, Александер Семкович та ін. В історичному семінарі професора К. Ліске брали участь також українці, відомо, що його учнями були Корнило Заклинський, О. Калиновський та Михайло Вагилевич. Саме професор Ксаверій Ліске вважається першим відомим засновником Львівської історико-правової школи.

У 1887 р. спільним рішенням ректорату і Сенату (Вченої ради) Львівського університету на юридичному факультеті створено ще кафедру історії польського права. Завідувачем кафедри історії польського права було призначено Освальда Бальцера (1858–1933) – відомого австрійського вченого, професора, який після смерті К. Ліске став керівником Львівської історико-правової школи. За професора О. Бальцера вона набула заслуженого авто-

ритету в середовищі тогочасних істориків і правників. Науковий авторитет О. Бальцера принесли його ґрунтовні наукові праці. Так, 1886 р. у Варшаві було опубліковано працю О. Бальцера «Гене́за Королівського трибуналу». Дослідження з історії польського судочинства XVI ст.». Ця об'ємна монографія складається з чотирьох розділів, а саме: «Королівське судочинство за останніх Ягеллонів», «Спроби реформи за Сигізмунда I та Сигізмунда Августа», «Шляхта проводить реформу» та «Ординація Королівського трибуналу від 1578 р.». Об'єктом розгляду О. Бальцера у цій праці була судова реформа 1578 р., згідно з якою найвищою судовою інстанцією у Речі Посполитій став Королівський трибунал. Однак для розуміння причин її проведення учений детально проаналізував систему судочинства та державної влади Польщі упродовж майже усього XVI ст. Така методика дослідження властива й для наступних праць науковця.

Професор О. Бальцер вивчав історію гродських і земських судів, склав індекси до 11–15 томів Актів земських і гродських, які видавав професор К. Ліске. За сумісництвом професор О. Бальцер певний час працював директором Львівського міського архіву, де створив каталог справ та організував у архіві спеціальну бібліотеку. За час керівництва архівом прийняв на зберігання збірку пергаментів, судові книги, Йосифінську і Францисканську метрики. Під його керівництвом завершено складення інвентарів галицьких, сяноцьких і перемишльських гродських і земських актів. Серед його учнів – апліканти архіву П. Домбковський, Б. Барвінський, В. Гейнош, Г. Полячківна та ін. Він ґрунтовно досліджував державний і адміністративний устрій середньовічної Польщі, історію давнього права слов'янських народів. У праці «*Genealogia Piastów*» (Kraków, 1895) подав низку раніше невідомих фактів про династичні шлюби польських князів і королів із Рюриковичами. О. Бальцер опублікував юридичні пам'ятки вірменських поселень на західноукраїнських землях та книги кримінальних справ Сяноцького гродського суду за 1554–1638 рр. – цінного джерела про опришківський рух у Надсянні та Лемківщині.

Важливою науковою працею О. Бальцера була «Історія устрою Польщі», видана 1914 р., у якій вчений узагальнив свої університетські лекції з історії держави та права Польщі. У вступі до цього дослідження розкрито загальну характеристику слов'ян, яких учений поділив на дві великі групи: західних (поляки, чехи та ін.) і північно-східно-південних (українці, болгари тощо). До джерелознавчих праць О. Бальцера належать також «Канцелярії та муніципальні записи XVIII ст.».

Одним з учнів О. Бальцера був український правознавець Микола Чубатий – дослідник історії українського права. Упродовж 1913–1917 рр. М. Чубатий навчався на філософських факультетах Львівського та Віденського університетів, а упродовж 1917–1918 рр. – на юридичному факультеті Львівського університету. Зокрема, саме тоді за порадою О. Бальцера він розпочав спеціалізуватися у сфері дослідження історії українського права. У час існування ЗУНР М. Чубатий брав активну участь у політичній діяльності; 1919 р. він мав зайняти посаду доцента кафедри історії українського права Кам'янець-Подільського університету, проте війна перешкодила цим планам. Упродовж 1921–1923 років М. Чубатий був професором історії українського права Українського таємного університету у Львові. За своє життя М. Чубатий написав близько тисячі праць. Серед них, на період його роботи з організації Українського університету у Львові та праці у ньому припадають: «Державний лад на Західній Області Української Народної Республіки» (Львів, 1920), «Огляд історії українського права» (Львів, 1921, 1922), «Правне становище Церкви в козацькій державі» (Львів, 1925).

Серед послідовників професора О. Бальцера був професор Пшемислав Домбковський, який ґрунтовно вивчав історію польського судочинства та історію західноєвропейського права. Після смерті О. Бальцера 1933 р. професор Пшемислав Домбковський, як його учень і послідовник, очолив Львівську історико-правову школу. Професор П. Домбковський залишив велику наукову спадщину, зокрема близько 300 наукових праць – монографій і підручників, статей, навчально-методичних видань.

Значні зміни в історії Львівського університету і його юридичного факультету відбулися після приєднання 1939 р. західно-українських земель до складу Української РСР. Львівський університет було докорінно реорганізовано. Новим змістом наповнилася діяльність Львівської історико-правової школи, яка уперше в новітній історії почала вивчати історію державно-правового розвитку на українських землях. Уперше українська мова стала мовою юридичної освіти і науки. У радянський період діяльність Львівської історико-правової школи була продовжена – професорами Сокуреном В. Г. та Кульчицьким В. С., доцентами Калиновичем В. І., Тишиком Б. Й., Настюком М. І. та ін.

З проголошенням державної незалежності України почався активний розвиток та діяльність наукової історико-правової школи Львівського університету імені Івана Франка, яку очолив один із найвідоміших у той час українських вчених-правників у галузі історії держави і права, авторитетний вчений-правознавець, доктор юридичних наук, професор Володимир Семенович Кульчицький (1919–2009). Історико-правова школа розвивалася у двох напрямках: перший (з історії Української державності та права), координував професор В. С. Кульчицький, а другий (з історії державності і права зарубіжних країн) – координував і координує професор Б. Й. Тищик.

Основоположником справді української наукової історико-правової школи у Львівському університеті імені Івана Франка був професор, доктор юридичних наук В. С. Кульчицький. Він був лідером Львівської історико-правової школи, відомим і авторитетним ученим в галузі історії держави та права, який пропонував ідеї (нові напрями дослідження) і об'єднував навколо себе однодумців. Головною ознакою Львівської історико-правової школи було і є ефективне дослідження й засвоєння її вченими актуальних проблем з історії держави і права України та зарубіжних країн. Актуальні теми формувалися керівником наукової школи – професором В. С. Кульчицьким.

Львівська історико-правова школа характеризується спадкоємністю і наступністю, зокрема: 1) засновник школи – професор

Ф. К. Ліске; 2) послідовник – професор О. М. Бальцер; 3) наступник – професор П. Б. Домбковський; 4) учень і послідовник – професор В. С. Кульчицький. Ключовими фігурами Львівської історико-правової школи були вище зазначені лідери. Ознаки Львівської історико-правової школи: 1) багаторічна наукова продуктивність, що характеризується кількісними і якісними показниками дослідження історико-правових явищ і процесів (кількісними і якісними показниками були і є кількість наукових праць, які публікували в журналах, наукових збірниках – це наукові історико-правові праці вчених); 2) широта проблемно-тематичного, географічного та хронологічного діапазонів функціонування Львівської історико-правової школи; 3) збереження традицій і цінностей Львівської історико-правової школи на всіх етапах її становлення та розвитку. 4) забезпечення спадкоємностей у дослідженні – вчителем В. С. Кульчицького був професор П. Б. Домбковський, якого науковим батьком був О. М. Бальцер; 5) розвиток атмосфери творчості, новаторства, відкритості для дискусій; 6) об'єднання у школу талановитих вчених та постійне поновлення вчених і однодумців, послідовників; 7) постійні комунікаційні наукові зв'язки між учителем та учнями; 8) активна викладацька діяльність; 9) офіційне визнання державою важливості наукових досліджень наукової школи. У діяльності Львівської історико-правової школи реалізувалися і продовжують реалізовуватися такі функції: 1) через історико-правові дослідження отримання нових наукових знань про державу і право; 2) поширення історико-правових знань; 3) підготовка обдарованих фахівців для наукової, викладацької та практичної роботи.

В рамках Львівської історико-правової школи вперше на юридичному факультеті Львівського університету під керівництвом професора В. С. Кульчицького розпочато вивчення об'єктивної історії держави і права України від найдавніших часів, а не з 1917 р. як це було прийнято за період існування радянської влади. Професор Кульчицький В. С. разом з колегами розпочав активну роботу щодо дослідження проблем зародження і подальшої еволюції українських державно-правових інститутів,

вивчення національної державно-правової традиції українського народу; виявлення основних причин та наслідків виникнення, розвитку і ліквідації окремих державно-правових систем, аналізу взаємозв'язків державних структур і правових інститутів; поглиблення аналізу актуальних проблем історії українського права, дослідження найвизначніших пам'яток українського права тощо.

Авторитет професора В.С. Кульчицького як основоположника справді української наукової історико-правової школи Львівського університету імені Івана Франка визначався його значними науковими досягненнями. Ще у 1954 р. В. С. Кульчицький успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук на тему: «Галицький сейм у системі колоніального апарату Австро-Угорщини». Науковим керівником під час роботи над кандидатською дисертацією був відомий професор П. Домбковський, який був учнем професора О. Бальцера (помер у 1950 р., до того як вказана дисертація була захищена). У 1970 р. В. С. Кульчицький успішно захистив докторську дисертацію на тему: «Політичний апарат колоніального управління Східною Галичиною (друга половина XIX – початок XX ст.)». Докторська дисертація складалась з двох томів обсягом близько 400 сторінок кожен. Високий науковий рівень його дисертаційного дослідження викликає схвалення і серед багатьох сучасних дослідників. Учений підготував 20 кандидатів юридичних наук, четверо з них згодом захистили докторські дисертації.

Професор В. С. Кульчицький був також автором значної кількості наукових статей, які є не лише джерелом вивчення історії держави і права, але також історії української правової думки. Він був одним із перших українських істориків права, хто ґрунтовно вивчав особливості державного ладу і правового статусу Галичини у складі Австрії та Австро-Угорщини. Значний науковий інтерес викликають також видані вченим навчальні посібники – «Державний лад і право Галичини (в другій половині XIX – початку XX ст.)» (1966), а також виданий 2002 р. у співавторстві зі своїми учнями й послідовниками навчальний посібник «Апарат управління Галичиною в складі Австро-Угорщини». У своїх

наукових працях автор розглядав не лише правові питання, а й соціальні, економічні та політичні проблеми, соціально-правовий статус населення Галицького краю після приєднання його до Австрійської імперії. Саме тому наукові праці професора В. С. Кульчицького є надзвичайно цінним матеріалом, підґрунтям для подальшого поглибленого дослідження австрійських конституцій, законодавства та особливостей їхнього застосування у Галичині. У більшості радянських та українських підручників з історії держави і права розділи, що стосуються правового статусу Галичини у складі Австрії та Австро-Угорщини, також написано професором В. С. Кульчицьким. Він був автором або співавтором близько 500 наукових і науково-популярних праць, зокрема 20-ти колективних монографій і 10-ти вузівських підручників. Професор В. С. Кульчицький був одним з тих українських учених-правників, які друкували свої наукові праці також у журналі «Український календар», що видавався у Варшаві.

Найбільшим науковим досягненням професора В. С. Кульчицького було визнання всією українською науковою спільнотою здобутків Львівської історико-правової школи, яку він очолював. Під керівництвом професора В. С. Кульчицького історико-правова школа почала свій активний розвиток – проводились цікаві дослідження з історії українського права, яким професор присвятив усе своє життя та понад 60 років праці у Львівському університеті. При професорові В. С. Кульчицькому остаточно сформувалася нова наукова школа саме з історії українського права, основоположником якої власне й став професор В. С. Кульчицький. Адже саме Володимир Семенович ще у радянський період мав сміливість формувати у студентів патріотизм, прищеплювати їм любов до рідної мови, до українських традицій, ознайомлювати студентів юридичного факультету з такими видатними пам'ятками українського права, як «Права, за якими судиться малоросійський народ», «Екстракт малоросійських прав», «Зібрання малоросійських прав», «Суд і розправа в правах малоросійських», формуючи правову свідомість українського юриста Львівського університету. Професор В. С. Кульчицький був одним

з небагатьох викладачів на юридичному факультеті Львівського університету, які у часи радянської влади читали лекції і проводили семінарські заняття виключно українською мовою.

Саме професор В. С. Кульчицький після проголошення України незалежною державою став автором перших в Україні об'єктивних підручників з історії держави і права України, на яких виховувалось не одне покоління сучасних правників, патріотів нашої держави. Схема і періодизація, методологічні підходи викладання української історії права і держави, закладені професором В. С. Кульчицьким, стали основою для викладання навчального курсу «Історії держави і права України», якою послуговуються в усіх юридичних навчальних закладах України й досі.

Під керівництвом професора В. С. Кульчицького. було виховано нову плеяду українських науковців, дослідників українського права, патріотів нашої Батьківщини, які у новітній період незалежності України в рамках наукової історико-правової школи Львівського університету імені Івана Франка висвітлюють важливі аспекти розвитку української держави і права, походження української державності та права, здійснюють дослідження основних галузей та інститутів українського права в їхньому історичному розвитку, аналізують причини і сутність кодифікацій українського права упродовж історичного розвитку.

Після смерті професора В. С. Кульчицького Львівську історико-правову школу очолив відомий український учений-правознавець, заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка Б. Й. Тищик, який здійснив і здійснює вагомий науковий внесок у вивчення історії держави і права України та зарубіжних країн. Професор Б. Й. Тищик 27 років очолював кафедру історії держави, права та політико-правових учень (до 2008 р. – теорії та історії держави і права, історії політичних і правових учень) – чотири рази його переобирали завідувачем кафедри за конкурсом. Завдяки організаторським здібностям професора Б. Й. Тищика очолювана ним кафедра стала однією з провідних кафедр на юридичному факультеті

Львівського національного університету імені Івана Франка. Він плідно працював і працює у науковій та навчально-методичній сферах. Зокрема, є автором або співавтором 13-ти монографій, 45-ти підручників та навчальних посібників (з них щонайменше третина з грифом Міністерства освіти і науки України), понад 120 статей, 50 матеріалів, тез, рецензій – загальною кількістю 230 позицій, обсягом 600 друкованих аркушів. Ці видання та інші наукові праці значною мірою збагатили українську історико-правову літературу. Наукові праці Б. Й. Тищика відзначаються ґрунтовним, об'єктивним аналізом причин і наслідків політико-правових явищ і процесів в історії держави і права України й зарубіжних країн. Великий науковий та педагогічний досвід, ґрунтовне знання першоджерел, які відображали реальне правове і політичне життя свого часу, розуміння їхньої актуальності та детальне знання соціально-економічних, геополітичних й інших умов генезису та еволюції державно-правових явищ, дають змогу вченому обґрунтовано показати помилковість, а іноді політичну кон'юнктурність деяких підходів до висвітлення окремих тем і питань української та зарубіжної історії держави і права. Без перебільшення можна сказати, що наукові праці професора Б. Й. Тищика продовжують розвивати традиції української історичної школи, закладеної у працях М. Грушевського, М. Аркаса, Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко, І. Крип'якевича, В. Кульчицького та ін. Вчений підготував 18 кандидатів наук, двоє з них захистили докторські дисертації. За роки роботи у Львівському університеті на очолюваній ним кафедрі підготовлено дві докторські дисертації та понад 40 кандидатських дисертацій. Будучи керівником наукової історико-правової школи Львівського університету імені Івана Франка у сучасних умовах, професор Б. Й. Тищик зробив суттєвий внесок у підготовку висококваліфікованих науково-педагогічних кадрів для нашої держави. Педагогічний і науковий стаж професора Б. Й. Тищика становить понад 60 років. Він постійно є активним учасником міжнародних і всеукраїнських, регіональних наукових конференцій, симпозіумів, круглих столів та ін. Станом на сьогодні

професор Б. Й. Тищик є одним із провідних учених-правознавців України в галузі історії держави і права, свого роду «патріархом» цієї науки. Його ім'я як авторитетного науковця і досвідченого педагога широко відоме в Україні та за її межами.

На сучасному етапі розвитку історико-правової науки новим напрямом наукових досліджень викладачів кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка є вивчення маловідомої в українській історико-правовій науці проблематики про формування та функціонування державно-правових і самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського королівства (1387–1569) (доктор юридичних наук, професор І. Й. Бойко); особливостей застосування магдебурзького права в Україні (XIV–XIX) (доктор юридичних наук, професор М. М. Кобилецький), рецепції окремих інститутів римського приватного права в джерела українського права у XVII–XX ст. (кандидат юридичних наук, доцент А. М. Федущак-Паславська); виявлення філософських основ римського права – християнства та ідеї стоїцизму; дослідження правових поглядів маловідомих або замовчуваних у часи тоталітарного режиму українських громадсько-політичних діячів минулих століть, зокрема А. Андрієвського, С. Дністрянського, Є. Ерліха, Б. Кістяківського, К. Левицького, О. Малиновського, О. Огоновського, В. Старосольського та ін. (кандидати юридичних наук, доценти Г. М. Федущак-Паславська, А. Ф. Коваль, Ю. В. Олійник та ін.).

Сьогодні історико-правова школа у Львівському університеті продовжує активно функціонувати під керівництвом професора Б. Й. Тищика. Актуальні проблеми історії держави і права досліджують: професор Б. Й. Тищик, доктор юридичних наук, професор І. Й. Бойко, доктор юридичних наук, професор М. М. Кобилецький, доц. А. В. Кольбенко, доц. О. В. Липитчук, доц. А. М. Федущак-Паславська, доц. Л. Е. Шевчук, доц. А. Ф. Коваль, канд. юрид. наук Х. М. Моряк-Протопопова, доц. О. М. Ригіна, доктор філософії у галузі права, доц. Б. І. Гутів, доктор філософії у галузі права, доц. Ю. В. Олійник, доктор філософії у галузі

права, асист. О. В. Заяць. У своїх наукових працях представники Історико-правової наукової школи Львівського національного університету імені Івана Франка, продовжуючи власні академічні традиції, досліджують закономірності становлення і розвитку Української держави й формування права, еволюцію державного ладу і форм державного правління; основні джерела та галузі матеріального і процесуального права; становлення системи законодавства України; етапи систематизації права тощо. Завдання Львівської історико-правової школи – показати, що початки української державної традиції сягають культури Київської Русі, де закладено основи нашої писемності, мови, історії, права, світогляду, що перші русько-українські літописи – «Повість временних літ» та «Слово о полку Ігоревім» – були водночас й першими українськими державно-правовими вченнями. Вони узагальнювали історичний і державотворчий досвід українців-русів, утримували в собі фундаментальні настанови на розбудову держави. Пізніше з'явилася Руська Правда – перша писемна пам'ятка права, в якій відображені узагальнення міркування українців щодо юридичних засад свого розвитку. Львівські історики права Франкового університету наголошують, що конституція козацької республіки Пилипа Орлика була одним з перших конституційних актів Європи, який зафіксував права і свободи громадянина, а козацька республіка часів Богдана Хмельницького показала українську державну традицію як взірець толерантності, демократичності та національної самобутності.

У сучасних умовах одним з важливих завдань Львівської історико-правової школи Франкового університету є висвітлення історії українського права та особливостей правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин на українських землях від найдавніших часів і до сьогодні. Це передбачає об'єктивний аналіз важливих правових норм у галузі цивільного, кримінального та процесуального права, з'ясування закономірностей, що призводили до їх змін. Вивчаючи історію українського права, важливо показати, що Україна, незважаючи на багаторічне перебування під владою іноземних держав, має

власну історію державотворення і правотворення, історичний правовий досвід, який формувався упродовж багатьох століть. Упродовж століть українське право безперервно розвивалося, не втрачаючи зв'язків зі своїми витокami. Воно живилося джерелами права, успадкованими з давнини, що оновлювалися і збагачувалися з кожним століттям. Протягом усього свого існування український народ плекав прагнення до свободи, незалежності й одночасно поваги до індивідуалізму; втілюючи їх у праві, яке набувало таких форм як закон, правовий звичай, нормативно-правовий договір, судовий прецедент, правова доктрина. При цьому пріоритет закону, верховенство права поступово зростали, що засвідчує формування українського права у контексті континентально-європейського.

У своїх наукових працях сучасні львівські історики права Франкового університету обґрунтовують, що українське право є одним з важливих показників ідентичності народу і легітимності його влади. Його вивчення дає змогу розкрити правову культуру українського народу, його праворозуміння та інші світоглядні установки, особливості менталітету, духовний генезис на певних історичних етапах еволюції українського суспільства. Українське право є важливою національною культурною цінністю, частиною української духовної культури, у якій відображено його сутність. Вчені-правознавці Львівського національного університету імені Івана Франка обґрунтовують, що багатовікова історія українського права є також відображенням глибокої криниці мудрості, яка дійшла до нас через тисячоліття мовою обрядів, традицій, звичаїв, правосвідомості, пам'яток права. Прощирість, доброзичливість, миролюбність, працьовитість, гуманність та інші характерні риси українців можна дізнатися з етнографічних описів українських і зарубіжних дослідників, правових пам'яток. Українці, як і інші народи, цінували і цінують особисту свободу та право діяти відповідно до своєї совісті і здорового глузду, жити у любові до ближнього. Упродовж усієї своєї історії український народ формував демократичний світогляд та особливу політико-правову свідомість, яка відображала

прагнення до упорядкованості, справедливості і демократичності у відносинах між людьми. Тому вивчення історії українського права, особливостей правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні у IX–XX ст. сприяє усвідомленню тих духовних цінностей, на яких ґрунтується національна свідомість українського народу, а також дає змогу більш поглиблено сформулювати уявлення про рівень його правосвідомості. Отже, можна виявити характер внеску українського народу в еволюцію права України, яке формувалося відповідно до положень романо-германської правової сім'ї.

У сучасних умовах актуальними питаннями розвитку української історико-правової науки є висвітлення ролі національної історії держави і права у національно-патріотичному вихованні студентів юридичних вузів; визначення місця і ролі Львівської історико-правової дослідницької школи в національній юридичній науці, визначення її характерних рис та найвидатніших представників; розкриття методологічного інструментарію української історико-правової науки та його використання в сучасних історико-правових дослідженнях; визначення причин і наслідків російсько-українських війн, аналіз витоків, становлення і розвитку української державності та права; розкриття дискусійних питань періодизації історії держави і права України; визначення проблем дослідження стародавніх держав і права на території України; характеристика держави та права Київської Русі як фундаменту Української держави і права; визначення місця Галицько-Волинської держави в історії українського державотворення; правова оцінка статусу українських земель у складі Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої; характеристика Української козацької держави та її місце в національній та європейській історії; здійснення порівняльно-правового аналізу і оцінка статусу українських земель у складі Російської та Австрійської (Австро-Угорської) імперій; характеристика передумов відродження української державності на початку XX ст.; виокремлення проблем дослідження правового статусу західноукраїнських земель у складі Польщі, Румунії та

Чехословаччини після Першої світової війни; правова оцінка Української СРР/РСР (1917–1991); значення української дипломатії у зміцненні міжнародного авторитету України; визначення цінності Збройних Сил України у забезпеченні захисту територіальної цілісності та державного суверенітету України; значення волонтерів у захисті української держави; визначити роль міжнародних партнерів у захисті України; характеристика стратегічних завдань української історико-правової в умовах російсько-української війни.

Отже, науковці Історико-правової наукової школи Львівського національного університету імені Івана Франка проводять велику роботу, яка позитивно впливає на формування фахівців-юристів. Вважаємо, що юристи мають скласти основу патріотичної політичної еліти, яка б поєднувала українську ідентичність з боротьбою за національну і соціальну справедливість, з повагою ставилася до прав і свобод людини, відстоювала рівність у правах перед законом, дотримувалася б верховенства права. А без знань багатовікових традицій українського державотворення, без знань позитивного і негативного історичного досвіду, історичних уроків неможливо якісно і відповідально розбудовувати сучасну Українську державу.

У цьому сенсі Всеукраїнська наукова конференція має практичне значення. Вона дає можливість спрогнозувати, в якому напрямі сьогодні повинні розвиватися національна історико-правова наука; дозволяє відповісти на питання, якими сьогодні нерідко спекулюють: чи маємо ми, українці, власний багатовіковий державотворчий досвід, політико-правові основи, сталі правові традиції державотворення, чи існує неперервність українського державотворчого процесу. Ця наукова конференція зорієнтована на те, щоб допомогти студентам юридичного та інших факультетів вищих навчальних закладів України зайняти міцну громадянську і державницьку позицію у розбудові демократичної та правової держави.

Ігор Бойко

Голова редакційної колегії

ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ – ОДИН З НАЙДАВНІШИХ УНІВЕРСИТЕТІВ В УКРАЇНІ ТА СХІДНІЙ ЄВРОПІ

Борис Тищик

*кандидат юридичних наук, професор, заслужений професор
Львівського національного університету імені Івана Франка,
заслужений юрист України, професор-консультант кафедри
історії держави, права та політико-правових учень Львівського
національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна
e-mail: borys.tyshchuk@lnu.edu.ua*

Львівський національний університет імені Івана Франка заслужено вважається патріархом серед українських університетів. Це один з найдавніших університетів у всій Східній Європі. З часу його заснування вже минуло понад три з половиною століття.

Львівський університет було утворено 20 січня 1661 р., коли король Речі Посполитої Ян II Казимир підписав диплом, яким Львівську єзуїтську колегію було перетворено в Університет. У привілеї короля від 20 січня 1661 р. наголошено: «Без сумніву, дуже важливо, щоб і в руських провінціях і землях твердо була проголошена належна пошана правді і чесноті; Ми [Ян II Казимир] легко і охоче довели, що, згідно з Нашим підтвердженням, Львівському колегіуму Товариства Ісуса нехай буде надано гідність Академії і титул Університету. Надаємо також право встановлення у тому ж Львівському колегіумі Товариства Ісуса генеральних студій на кожному з дозволених факультетів, тобто теології як схоластичної, так і моральної, філософії, математики й обох прав, медицини і вільних мистецтв і дисциплін і всіляких інших наук, які вищезгадані отці Товариства Ісуса мають запровадити, там же ними самими чи іншими будуть перевірятися на їхній розсуд і ухвалу, і згідно з ustalеним звичаєм і практикою

академій та університетів. І постановляємо на вічні часи, щоб цей [заклад] існував під назвою Університету» [1, с. 14–15]. Привілей підписано у Кракові, після чого в Ченстохові скликано раду сенату. Тут А. Сікорський записав документ у книзі Коронної метрики. Саме цей запис у Коронній метриці досі є головним «університетським» документом академії [2, с. 199]. Однак відразу ж підписання диплому про створення академії зустріло рішучу опозицію Краківського університету та окремих впливових осіб держави, що його підтримували. Незважаючи на перешкоди, у Львівському університеті навчання відбувалося за зразком інших європейських академій. А згодом, 1758 р. польський король Август III затвердив диплом від 20 січня 1661 р., виданий Яном II Казимиром. Від часу заснування і до 1773 р. Львівський університет повністю перебував під контролем єзуїтського ордену і підпорядковувався генералові єзуїтів у Римі.

Упродовж XVIII ст. Львівський університет високо цінував свою академічну гідність, що відображено у використанні в офіційних документах термінів «Universitas», «Academia» (наприклад, «Typographia Academica Collegii SJ»), усталенні титулатури ректора – «Rector Universitatis et Collegii». Університетський статус навчального закладу виділений і в провенієнційних записах на сторінках книг академічної бібліотеки, наприклад, «Universitatis Leopoliensis Societatis Jesu» (паризьке видання «Церковної історії» А. Наталіса 1742 р.) [3, с. 30].

Львівський університет за свою історію перебував у складі різних держав і змінив не одну назву. Його становлення і розвиток як одного з найдавніших осередків вищої освіти в Україні і Східній Європі відбувалися у різних історичних умовах, які умовно можна поділити на такі періоди: Львівська єзуїтська академія (1661–1773), Йосифинський університет (1784–1805), Львівський ліцей (1805–1817), Львівський університет імені Франца Йосифа (1817–1918), Львівський університет імені Яна Казимира (1919–1939), Львівський державний університет імені Івана Франка (1939–1999), Львівський національний університет імені Івана Франка (з 1999).

Перший період діяльності Львівського університету визначається 1661–1773 рр. На першому етапі існування Львівського університету навчання проводили за програмою єзуїтських шкіл – «Ratio Studiorum». Ця програма була розроблена ще наприкінці XVI ст. і характеризувалася порівняно низьким науковим та освітнім рівнем [4, с. 182]. Філософський факультет вважався підготовчим. На ньому протягом двох-трьох років студенти вивчали філософську систему Арістотеля: сукупність логіки, фізики (з елементами математики, астрономії, біології, метеорології) та метафізики (з елементами психології та етики). На філософському факультеті вивчали також класичні мови, історію, географію. Навчання на теологічному факультеті тривало чотири роки. На цьому факультеті студентам викладали історію Церкви, Старий і Новий Завіти, догматичне та моральне богослов'я, казуїстику, а також канонічне право. Отже, канонічне право було найпоширенішим курсом з юридичних дисциплін у тогочасному Львівському університеті [3, с. 31–34]. У навчальному статуті «Ratio Studiorum» викладачам студій давали такі рекомендації щодо вивчення канонічного права: «У студіях канонів хай опускають судову частину, а цілковито зосереджуються на церковній». У тексті привілею йшлося про дозвіл заснування в новоствореному Львівському університеті факультету «обох прав» (канонічне та римське право) [5, с. 53]. Належна увага до вивчення правових дисциплін у керованих єзуїтами навчальних закладах підтверджується матеріалами з навчальних програм єзуїтських шкіл на українських землях, зокрема й у Львівській єзуїтській колегії: окрім канонічного, у них викладали окремі норми та інститути римського права [6, с. 149–150].

Навчання у Львівському університеті закінчувалося здобуттям наукових ступенів ліценціата, бакалавра, магістра та доктора. Намагання залучити до навчального процесу якомога більшу кількість студентів, забезпечити високий рівень освіти для задоволення потреби не тільки духовенства, а й представників політичної еліти, змусило єзуїтів до пошуків нових навчально-організаційних форм. Унаслідок цього при колегіях почали

створювати шляхетські конвікти, які були окремими підрозділами школи. Навчання у конвіктах тривало до дев'яти років і передбачало вивчення риторики, філософії, географії, архітектури, астрономії, права тощо. У складі Львівського університету конвікт заснували близько 1709 р. При ньому 1749 р. почала діяти Шляхетська колегія, навчальна програма якої передбачала вивчення мов (латинської, польської, німецької, французької), а також курси з військової та цивільної архітектури, історії Польщі та всесвітньої історії, математики, астрономії, хронології, географії та права [3, с. 16–37].

Папа Римський Климент XIV 1773 р. за ініціативою і переконанням європейських католицьких монархів розпустив Орден єзуїтів [7, с. 137–138]. Унаслідок цієї події ліквідували культурно-освітні інституції, якими керував Орден. Так був закритий і Львівський університет.

Другий період діяльності Львівського університету припадає на час перебування західноукраїнських земель у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918). За першим поділом Речі Посполитої (1772) Галичину було приєднано до складу Австрійської монархії. Ці землі були включені до складу імперії Габсбургів під назвою Королівство Галичини і Володимирії, а землі, що перейшли до неї за третім поділом Речі Посполитої 1795 р., одержали назву Нової, або Західної Галичини, і були штучно об'єднані в один коронний край. Місто Львів стало адміністративним центром. Туди разом з австрійськими військами прибув перший губернатор коронного краю Галичини А. Перген. Він почав запроваджувати нові австрійські порядки в Галичині. У планах централізації та германізації численних об'єднаних монархією народів австрійський уряд відводив значну роль організації освіти, у тім числі вищої. Керуючись усвідомленням потреби готувати для новоствореної провінції кадри різних спеціальностей – чиновників, суддів, учителів, медиків, священників, австрійський уряд відновив діяльність Львівського університету на підставі відповідного Акта, виданого імператором Йосифом II 21 жовтня 1784 р. Упродовж 1784–1805 рр. Львівський університет відомий

як Йосифінський університет, йому присвоїли ім'я Йосифа II [8, с. 41].

Урочисте відкриття відновленого Львівського університету відбулося 16 листопада 1784 р. Першим ректором був Перемиський римо-католицький єпископ Антоній Вацлав Бетанський. Університет розмістили в будинку колишнього ордену тринітаріїв на вул. Краківській. Він складався з чотирьох факультетів – філософського, юридичного, медичного, теологічного. Також його зрівняли у правах з іншими університетами Австрійської монархії, надали право захисту докторських, ліценціатських та магістерських праць. За підпорядкуванням владі провінції – крайовій, за змістом програм трьох факультетів Львівський університет мав світський характер, що було значним кроком уперед на шляху секуляризації навчання і науки [9, с. 38–40].

Важливим колегіальним органом управління у Львівському університеті був сенат (так звана консисторія), до складу якого входили ректор, декани та сеньйори, тобто найстарші за віком і стажем професори. До компетенції Сенату (у сучасному розумінні Вченої Ради) належало право розглядати лише найважливіші питання, що стосувалися загального керівництва. Усі поточні справи вирішували декани, які очолювали колегії, сформовані з професорів факультетів. Проте це була лише видимість демократичного характеру управління університетом. Насправді на зміну колишньому єзуїтському контролю прийшов не менш ретельний і суворий контроль чиновницької бюрократії австрійського уряду. Органи влади регламентували всі найважливіші питання діяльності вищого навчального закладу, їхні приписи та інструкції позбавляли університет декларованої самостійності. Система вищої освіти, створена за правління Йосифа II, збереглася з незначними змінами аж до революції 1848 р.

Навчальна програма юридичного факультету передбачала освоєння на першому курсі природного права, історії римського права й адміністрації, на другому – цивільного і кримінального права, на третьому – церковного права, на четвертому – політичних наук. Оскільки Львівський університет був латиномовним,

спеціально для українського населення Галичини, яке здебільшого латинської мови не знало, упродовж 1787–1795 рр. при теологічному факультеті, а протягом 1796–1806 рр. – окремо, створено «Studium Ruthenum» («Провізоричний науковий інститут в руській мові») – так званий Український інститут як «підготовчий» факультет, на якому готували греко-католицьких священників. Навчання тривало два роки, викладання відбувалося книжною українською мовою, фактично церковнослов'янською. Значні політичні зміни, які відбулися у зв'язку з третім поділом Речі Посполитої (1795), привели до зростання ролі Кракова, який після приєднання до Австрії був введений до складу коронного краю Галичини і Володимирії. У свою чергу, це послабило діяльність Львівського університету. Він почав занепадати, не витримуючи конкуренції Ягеллонського університету в Кракові. На підставі патента імператора Франца II (з 1806 р. як австрійський імператор – Франц I) 1805 р. Львівський університет був реорганізовано у ліцей.

Окремим періодом в історії Львівського університету була діяльність Львівського ліцею (1805–1817), який за структурою, організацією навчального процесу був подібний до університету: складався з філософського, юридичного і теологічного відділів та хірургічної школи. На філософському відділі і в хірургічній школі навчання тривало два, на юридичному і теологічному відділах – три роки. Ректорами ліцею у ті часи були доктори медицини Ф. Мазох, Ф. Бабель фон Фронсберг.

У другій половині XIX – на початку XX ст. у Львівському університеті відбувалися значні зміни в навчальному процесі, зумовлені змінами в соціально-економічних і суспільно-політичних відносинах, а також демократизацією всіх сторін університетського життя.

Складним був міжвоєнний період діяльності Львівського університету (1919–1939). Після розпаду Австро-Угорської монархії та поразки українців у польсько-українській війні 1918–1919 рр. Східну Галичину приєднали до складу Польщі. Уже 18 листопада 1918 р. Міністерство віровизнань та освіти спеціальним

розпорядженням оголосило, що бере Львівський університет під свою опіку, а 22 листопада 1919 р. йому було надано ім'я польського короля Яна Казимира.

Діяльність Львівського університету регламентували розпорядження та постанови уряду Другої Речі Посполитої (зокрема, Міністерства віровизнань та освіти), рішення академічного сенату та статут університету. Новий статут Львівського університету ухвалено 1924 р., наступні – 1929 та 1934 рр. Потреба схвалення нового статуту була зумовлена впровадженням положень «Статуту про академічні школи» від 13 липня 1920 р., що визначали діяльність вищих навчальних закладів міжвоєнної Польщі. Згідно зі статутом 1924 р., офіційною для Львівського університету була назва «Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie» («Universitas Joanneo-Casimiriana Leopoliensis») [10, с. 45–46]. Для нього виготовлено нові печатки академічного сенату та ректора, а також рад факультетів і деканів.

У роки існування Університет Яна Казимира у Львові складався з чотирьох факультетів: юридичного (права та політичних наук, згодом – права), філософського, медичного і теологічного. Згодом за розпорядженням Міністерства віровизнань та освіти від 31 жовтня 1924 р. філософський факультет розділено на гуманітарний та математично-природничий. У складі цих п'яти факультетів Львівський університет проіснував до 1939 р.

Значні зміни в діяльності Львівського університету відбулися у радянський період (1939–1991). Зі встановленням радянської влади в Західній Україні багато колишніх професорів залишилося працювати у Львівському університеті. Така ситуація була, фактично, незмінною до початку радянсько-німецької війни, на деяких кафедрах – й у перші повоєнні роки. Здебільшого українські професори, доценти та асистенти, яким з осені 1939 р. дозволили займати посади у Львівському університеті, також закінчили цей вищий навчальний заклад чи то в австрійський період, чи вже у польський, тобто вони були тою ланкою, яка, як і в попередні століття, об'єднувала різні періоди історії Львівського університету.

Зазначимо, що 1 грудня 1939 р. Львівський університет було перейменовано у Львівський державний університет. Указом від 8 січня 1940 р. Президія Верховної Ради УРСР присвоїла Львівському державному університету ім'я видатного українського письменника і мислителя Івана Франка. З 15 січня 1940 р. Львівський університет почав працювати на підставі статуту і програм, властивих радянським університетам. Структурно він мав п'ять факультетів: історичний, юридичний, філологічний з відділами української мови та літератури, російської мови та літератури, слов'янської філології, романо-германської філології, фізико-математичний з відділеннями математики, механіки, фізики, природничий з біологічним, хімічним, географічним, геологічним відділами. За профілем цих факультетів і відділів університет повинен був готувати спеціалістів для системи народної освіти, судочинства, народного господарства, вищої школи і науково-дослідних установ. Новостворені колегіальні органи – вчена рада університету та ради факультетів – вирішували питання навчальної, методичної та наукової роботи, надавали наукові ступені і вчені звання. Основною навчально-науковою одиницею й надалі залишалася кафедра, яка виконувала навчальну роботу, розробляла програми спецкурсів і спецсемінірів, організовувала наукову роботу (1940 р. їх налічувалось 52).

Німецька окупація Львова розпочалася 30 червня 1941 р. Через тиждень після початку німецько-радянської війни діяльність Львівського університету була перервана. Частина викладачів мобілізували до армії, деякі з них перед відступом Червоної Армії організовано відійшли в радянський тил. Перед відступом радянські каральні органи вчинили жахливі криваві розправи над політичними в'язнями львівських тюрем, уже до 24 червня 1941 р. розстрілявши в них 1 808 в'язнів. Усього ж, за звітом начальника тюремного управління НКВС УРСР А. Філіппова, до 30 червня розстріляно 2 464 в'язні, серед яких були також колишні викладачі та студенти Львівського університету [11, с. 82]. Такими ж кривавими і жорстокими злочинами розпочалася окупація Львова німецькими військами. Гітлерівці вбивали чиновників радянського

апарату, євреїв, вчених Львівського університету. Зокрема, 70 науковців у ніч з 3 на 4 липня 1941 р. розстріляли в м. Львові у парково-лісовій зоні між вулицями Вулицькою і Кадетською (сучасними Сахарова і Героїв Майдану). Серед убитих були професори К. Бартель, Т. Бой-Желенський, Р. Льоншан де Бер'є та ін. У наступні дні окупації були розстріляні професори М. Аллерганд, Г. Ауербах, С. Рузевич та ін., замордований проф. С. Банах. У головному корпусі Львівського університету розмістили канцелярію так званого ландскомісара. Наукове обладнання, бібліотечні збірки, меблі та інше майно нищили, цінності та зразки лабораторної платини, золота, срібла, також інкунабули та інші стародруки, давні рукописні пам'ятки грабували та вивозили зі Львова.

Львів звільнила Червона армія від німецьких окупантів 27 липня 1944 р. Через кілька днів, 30 липня, у Львівському університеті організували збори викладачів і технічних працівників, на які з'явилися 127 осіб. Виступав заступник голови РНК УРСР, відомий письменник М. Бажан, який декларував намір радянської влади перетворити Львівський університет в «оплот української радянської науки, в навчальний світоч культури волелюбного українського народу» [12, с. 50–51].

Діяльність Львівського університету до 1990 р. залежала від політики радянського комуністичного режиму, який стежив за тим, щоб громадське життя, духовна атмосфера на факультетах університету були в межах комуністичної ідеології, яка особливо негативно впливала на гуманітарні науки.

Нова сторінка в історії Львівського університету розпочалася з проголошенням державної незалежності України. Почалося відкриття нових факультетів та підрозділів в університеті, було розроблено нові масштабні програми демократичних реформ організації навчання у Львівському університеті. У 1992 р. створено факультет міжнародних відносин, філософський факультет; 1997 р. – факультет доуніверситетської підготовки; а 1992 р. засновано Інститут історичних досліджень, який очолив доктор історичних наук Я. Грицак. З 1997 р. діють такі структурні підрозділи університету: Правничий коледж; Центр гуманітарних

досліджень; Інститут літературознавчих студій; Центр вивчення італійської мови і культури.

Указом Президента України 11 жовтня 1999 р. Львівському державному університету імені Івана Франка надано статус «національний».

За роки державної незалежності України Львівський національний університет імені Івана Франка став одним із найпрестижніших закладів нашої держави та здобув високий міжнародний авторитет.

Сьогодні Львівський університет є одним із провідних осередків утвердження європейських правових традицій, інтелектуального розвитку та збагачення культурного простору України.

Література:

1. Привілей польського короля Яна II Казимира школі Львівського єзуїтського колегіуму про надання статусу університету. Краків, 20 січня 1661 р. *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т.* / пер. з лат. В. Кметь ; Голова вид. ради І. О. Вакарчук ; Заст. голови вид. ради: М. В. Лозинський, Р. М. Шуст; відп. секретар В. М. Качмар та ін. Львів, 2011. Т. 1 : А–К. С. 14–15.
2. Finkel L., Starzyński S. Historia uniwersytetu Lwowskiego. Lwów : Drukarnia E. Winiarza, 1894. Cz. 1. 351 s.
3. Кметь В. Львівський єзуїтський університет (1661–1773). *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т.* / Голова вид. ради І. О. Вакарчук ; Заст. голови вид. ради: М. В. Лозинський, Р. М. Шуст ; відп. секретар В. М. Качмар та ін. Львів, 2011. Т. 1 : А–К. С. 16–37.
4. Юридична наука і освіта на Україні / Ю. С. Шемшученко та ін. ; ред.: Ю. С. Шемшученко, АН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Наук. думка, 1992. 300 с.
5. Кахнич В. Юридичний факультет в історії Львівського університету (1661–1919 рр.). *Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи* : матеріали IX міжнар. студентсько-аспірант. наук. конф., м. Львів, 14–16 трав. 2010 р. Львів, 2010. С. 52–54.
6. Шевченко Т. Єзуїтське шкільництво на українських землях останньої чверті XVI – середини XVII ст. Львів : Свічадо, 2005. (Серія: *Studia rationis* 1). 340 с.

7. Львівський університет : монографія / відп. ред. В. Чугайов. Львів : Вид-во при Львів. держ. ун-ті видав. об'єднання «Вища шк.», 1986. 148 с.
8. Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка (1661–2016) : монографія / за заг. ред. професорів В. М. Бурдіна, В. Т. Нора та І. Й. Бойка. Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2016. 288 с.
9. Крикун М. Львівський університет австрійського періоду (1784–1918). *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т.* / Голова вид. ради І. О. Вакарчук ; Заст. голови вид. ради: М. В. Лозинський, Р. М. Шуст ; відп. секретар В. М. Качмар та ін. Львів, 2011. Т. 1 : А–К. С. 38–40.
10. Притула Я. Університет Яна Казимира у Львові (1918–1939). *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т.* / Голова вид. ради І. О. Вакарчук ; Заст. голови вид. ради: М. В. Лозинський, Р. М. Шуст ; відп. секретар В. М. Качмар та ін. Львів, 2011. Т. 1 : А–К. С. 45–46.
11. Макарчук С. Львівський державний університет імені Івана Франка (1939–1991). *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т.* / Голова вид. ради І. О. Вакарчук ; Заст. голови вид. ради: М. В. Лозинський, Р. М. Шуст ; відп. секретар В. М. Качмар та ін. Львів, 2011. Т. 1 : А–К. С. 82.
12. Кахнич В. Юридична наука у Львівському університеті в період Другої Світової війни. *Актуальні проблеми прав людини, держави та правової системи* : матеріали X міжнар. студентсько-аспірант. наук. конф., м. Львів, 6–8 трав. 2011 р. Львів, 2011. С. 50–51.

**СТАНОВЛЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ
КАФЕДРИ ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ, ПРАВА ТА ПОЛІТИКО-
ПРАВОВИХ УЧЕНЬ ЮРИДИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ЛЬВІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА**

Ігор Бойко

*доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри історії
держави, права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна
e-mail: igor.boiko@lnu.edu.ua*

У сучасних умовах війни росії проти України найважливішими завданнями є перемога над ворогом, збереження українського народу та його держави, вступ України в НАТО, ЄС, здійснення демократичних реформ тощо. До важливих завдань відноситься удосконалення юридичної науки і освіти в Україні, створення в нашої державі належної системи підготовки висококваліфікованих юристів з глибокими класичними університетськими знаннями в галузі юриспруденції. Сьогодні важливо підготувати юриста з загостреним почуттям справедливості, висококультурного спеціаліста, фахівця з високими морально-етичними якостями, патріота своєї держави. Україна, особливо сьогодні, потребує освічених, високопорядних та принципових юристів, здатних критично мислити, приймати справедливі рішення в інтересах людей та суспільства. Крім цього, стаття 1 чинної Конституції України передбачає побудову суверенної і незалежної, демократичної, соціальної держави, що, в свою чергу, вимагає у сучасних юристів фундаментальних та спеціальних правових знань, глибоких переконань у винятковій цінності права і законності для суспільства, вмінь кваліфіковано користуватися юридичним інструментарієм

при вирішенні юридичних проблем в ім'я захисту прав і законних інтересів громадян.

Особлива місія покладається на юристів, зокрема фахівців з міжнародного права, яким належить активно захищати інтереси громадян, їхні права й свободи, інтереси суспільства та держави від протиправних посягань. Юристи щодня ведуть боротьбу за справедливість, гуманність, законність та правопорядок. Саме сьогодні, під час війни, така робота виходить на якісно новий рівень, враховуючи виклики і загрози. Євроінтеграційні процеси, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, вимагають нових підходів до розуміння права, формування правової держави і громадянського суспільства, підвищення рівня правосвідомості громадян та правової культури суспільства.

Сьогодні необхідно переосмислити роль юриста, юридичної науки і освіти у нашому суспільстві. Саме юридична освіта переважно детермінує розвиток до утвердження громадянського суспільства та державно-правових механізмів. Грунтовні знання права та вміння його застосовувати стали важливою передумовою для успішного виконання багатьох функцій держави. У період воєнного стану професія юриста набуває особливого значення, оскільки наслідки війни безпосередньо пов'язані з юридичними фактами. Безумовно, цінним є досвід юристів у сфері військового права, але при цьому залишаються популярними й такі галузі, як право соціального забезпечення, трудове, міграційне, кримінальне, цивільне право, право інформаційних технологій тощо [1].

Важливу роль у цих складних умовах відіграє юридична наука і освіта, на яку покладено підготовку висококваліфікованих юристів для роботи в органах державної влади та місцевого самоврядування, в судах, прокуратурі, адвокатурі та інших правоохоронних органах, в юридичних службах підприємств, установ, організацій, об'єднаннях громадян та ін. Юристи також відносяться до однієї з найсвідоміших частин суспільства, яким, як правило, належить формувати основу української національної патріотичної еліти, здатної продовжувати і розвивати традиції українського державотворення.

Українська юридична освіта і наука має цікаву і повчальну історію, сформовані академічні та професійні традиції [2, с. 41]. Становлення і розвиток української юридичної освіти і науки насамперед пов'язане з утворенням Львівського університету, який вважається патріархом серед українських університетів та одним з найдавніших університетів Східної Європи. Сьогодні Львівський університет має статус найстарішого безперервно діючого університету в Україні. З часу його заснування вже минуло понад три з половиною століття. За свою історію Львівський університет підготував сотні тисяч фахівців з різних напрямів класичної університетської освіти.

Як відомо, 20 січня 1661 р. король Речі Посполитої Ян II Казимир підписав привілей про утворення Львівського університету в складі чотирьох факультетів («*facultatis*»): теологічного, філософського, медичного та юридичного. Найвагомішою передумовою створення Львівського університету було прагнення Ордену Єзуїтів домогтися перетворення своєї Єзуїтської колегії в академію, а також не допустити створення на основі братської школи у Львові Українського університету. До передумов заснування Львівського університету можна також віднести розвиток республіканської форми державного правління в Речі Посполитій, її економічне зростання в умовах адміністрування й державно-правового контролю над значними територіями, що потребувало кадрового забезпечення. До найзатребуваніших, крім богословської, належала правова освіта.

Важливе місце у Львівському університеті в той час займав юридичний факультет, який називався «факультет обох прав» (римського і канонічного). На юридичному факультеті «обох прав» вивчали римське приватне право, яке фактично було зорієнтоване на вивчення цивільного права, та канонічне право, зорієнтоване на вивчення церковного права епохи Середньовіччя і раннього Нового часу.

Становлення юридичного факультету у Львівському університеті безпосередньо пов'язане з європейською університетською традицією. Розвиток науки про право і юридична освіта стали

невід'ємною складовою інтелектуального поступу Європи, становлення її політичної та правової культури. За різних історичних обставин юридичний факультет Львівського університету задовольняв потребу суспільства в підготовці спеціалістів у галузі права. Визначальними етапами в історії юридичного факультету Львівського університету стали події, які сформували його організаційно і духовно та визначили його розвиток в освітньо-правовому просторі пізньосередньовічної Європи. Саме із заснуванням Львівського університету починається розвиток юридичної науки й освіти на українських землях.

Правова освіта була пріоритетним напрямом навчання у Львівському університеті, що насамперед зумовлено вивченням «школи натурального права» на основі освітньо-правової концепції теоретика освіченого абсолютизму Гаспара де Риаля (1682–1752). Натомість «право посполите» викладали на основі концепції Жана Дома (1625–1696). Одним із фундаментальних завдань правової освіти у Львівському університеті висувалась підготовка фахівців у сфері «обох прав» – римського і канонічного, і в сфері права Речі Посполитої (місцевого, коронного, крайового).

У перший період існування Львівського університету (1661–1773) на юридичному факультеті викладали такі навчальні правничі студії (курси): римське право, публічне право, історію державного устрою, політичну географію, «натуральне право», цивільне право (на основі коментарів до кодексу Юстиніана). Істотною новелою у тогочасній європейській освіті було вивчення історії адміністративного устрою європейських країн. У рамках викладів канонічного права і так званих «казусів» – моральної теології, вивчали окремі аспекти кримінального права. З 1739 р. почали викладати історію права. Викладання відбувалося латинською мовою. Тогочасні випускники юридичного факультету Львівського університету реалізовували себе не лише в церковній та освітній діяльності, але й будували політичну кар'єру як сенатори і послы до сейму, займали посади суддів й урядників гродських і земських судів та міських урядів.

Після приєднання Галичини до складу Австрійської монархії 1772 р. значну увагу було приділено організації освіти, у тім

числі вищої. Виходячи з необхідності готувати для новоствореної провінції Галичини і Володимирії кадри різних спеціальностей (урядовців, суддів, учителів, медиків, священників), австрійський імператор Йосиф II 21 жовтня 1784 р. видав Акт, яким Львівський університет було відновлено у складі чотирьох факультетів (філософського, юридичного, медичного і теологічного), а також гімназії, яка слугувала базою для комплектації студентів. Важливу роль у підготовці державних службовців (суддів, прокурорів, адвокатів, нотаріусів) покладали на юридичний факультет Львівського університету. Саме з цього часу юридичний факультет у Львівському університеті функціонував як організаційний і навчально-науковий структурний підрозділ університету, де викладали певний цикл споріднених наукових дисциплін і готували фахівців у галузі права; передбачалося створення кафедр, адміністрації та ін. З того часу юридичний факультет Львівського університету діяв уже безперервно, і його вважають найдавнішим в Україні, оскільки він, на відміну від інших факультетів університету, не припиняв своєї діяльності. З огляду на те, що в 1924 р. був ліквідований філософський факультет, а 1939 р. – теологічний, юридичний факультет нині є також найдавнішим факультетом Львівського університету.

Особливе місце у процесі становлення й розвитку юридичного факультету Львівського університету мало вивчення історії права, держави, політичного устрою. Вивчення історії держави і права на юридичному факультеті Львівського університету своїм корінням сягає часу його заснування. Адже створений юридичний факультет Львівського університету 1661 р. низивали, як вище зазначено, факультетом «обох прав» (канонічного та римського права). Римське право станом на 1661 р. було історичною пам'яткою, оскільки вже давно не існувало Давньоримської держави. Проте наука про нього була і залишається на рівні з іншими юридичними предметами в навчальній програмі вищих юридичних навчальних закладів: воно займало і займає особливе місце в історії розвитку правових систем людства. Інтерес до римського права був викликаний вивченням прогресивних римських

юридичних концепцій, поглядів, понять і конструкцій, що сприяло удосконаленню законодавства в державі. Передумовами вивчення римського права, зокрема його цінності для економічної сфери, стали розвиток торгівлі, ремесел, зростання міст. «Вільні міста» потребували системи нормативно-правового регулювання, заснованої на ідеях формальної рівності та незалежності учасників ринкових відносин. Такою системою, найбільш відповідною названим ідеям, виявилось римське право. Сприяння вивченню римського права виявляла й середньовічна держава, оскільки римська правова концепція була міцно поєднана з ідеєю сильної державної влади, яка стоїть над індивідами та соціальними групами.

Отже, на юридичному факультеті Львівського університету з 1661 р. значну увагу приділяли вивченню історії права і держави, зокрема вивчали історію римського права, історію польського права, історію державного устрою європейських країн тощо.

Під час створення юридичного факультету відновленого Львівського університету 1784 р. в його структурі утворено кафедру історії німецького та австрійського права. Завідував нею австрійський професор А. Пфлегер. З такою назвою ця кафедра існувала упродовж 1784–1918 рр.

Необхідно зазначити, що кафедру у сучасному розумінні цього слова у той час не було, поняття «кафедра» пов'язували з особою професора, який читав певний курс лекцій. Кількість кафедр на юридичному факультеті у Львівському йосифінському університеті відповідала кількості професорів. Професор уособлював кафедру, на помості якої із укріпленою на підвищенні похилою дошкою читав лекцію. Професор читав лекційний курс і проводив семінарські заняття. Зазначимо, що лише деякі професори мали помічників-асистентів.

У середині XIX ст. кафедра стає одним із структурних підрозділів факультету, до складу якого входить декілька викладачів. З 1874 р. до 1887 р. кафедру очолював К. Ліске, який читав історію австрійського права. Крім нього, на кафедрі працювали професори Г. Рошковський, який читав філософію права і міжнародне право, Ф. Гризецький – церковне і державне право, А. Фанагор – польське приватне право, Ф. Зьродловський – римське право.

Історико-правові знання студенти юридичного факультету Львівського університету отримували від викладачів кафедри природного права, права народів та інституцій, утвореної 1784 р. Викладачі кафедри під час читання лекцій студентам юридичного факультету акцентували на історії права народів та інституцій, викладали історію римського, австрійського, польського, права, вивчали історію адміністративного устрою низки народів багатонаціональної Австрійської монархії.

Спільним рішенням ректорату і Сенату Львівського університету (Вченої ради) 1887 р. на юридичному факультеті створено ще й кафедру історії польського права. Це була друга така кафедра на території австрійського коронного краю Галичини і Володимирії (першу створено 1877 р. у Ягеллонському університеті м. Кракова). Завідувачем цієї кафедри став професор Освальд Мар'ян Бальцер. На кафедрі історії польського права, якою він завідував, ввели також такі предмети, як історія польської державності та історія судового права.

Після розпаду восени 1918 р. Австро-Угорської монархії кафедра історії польського права та юридичний факультет Львівського університету призупинили діяльність. Відновив свою діяльність Львівський університет восени 1919 р. Кафедра історії польського устрою і права (її далі очолював професор О. Бальцер) продовжувала існувати. Було також утворено кафедру історії західноєвропейського права. Її очолив професор А. Гальбан.

Львівському університету 1920 р. була передана будівля колишнього Галицького крайового сейму. Туди перенесли й юридичний факультет (праве крило будівлі). Кафедра історії польського устрою і права розмістилася на третьому поверсі. У складі кафедри було троє викладачів та секретар. Згідно з розпорядженням Міністра віросповідань і освіти Польщі від 16 жовтня 1920 р., який затвердив програму навчання (тобто обов'язкові предмети) на юридичному факультеті, кафедра історії польського устрою і права забезпечувала вивчення студентами таких обов'язкових предметів: Історія устрою і права Польщі; Історія судового права Польщі; Історія західноєвропейського права. Кафедра мала право

вводити так звані необов'язкові (факультативні) дисципліни, але після затвердження Вченою радою юридичного факультету.

З 1920 р. створено кафедру давнього польського приватного права на юридичному факультеті Львівського університету, яку очолив проф. П. Домбковський. Після смерті проф. А. Гальбана, 1926 р., він додатково (тимчасово) очолив ще й кафедру західно-європейського права. У зв'язку зі смертю проф. О. Бальцера 1933 р. кафедру історії польського устрою та права (яку очолював О. Бальцер) та кафедру історії давнього польського приватного права об'єднали в одну – кафедру історії польського устрою і права. Її очолив проф. П. Домбковський. У 1938–1939 рр. на кафедрі історії загальноєвропейського права, де завідувачем був проф. П. Домбковський, працювали ще три викладачі – доц. К. Кораній і два асистенти: магістри Г. Греб і Ю. Пашковський. На кафедрі історії польського права (якою теж завідував проф. П. Домбковський) було троє викладачів: доктор З. Соха, доцент В. Гейнош і магістр Я. Лого-Соболевський. Кафедрою теорії права, яка існувала окремо, керував проф. К. Стефко (було ще два асистенти); кафедрою римського права – проф. В. Осуховський (два асистенти).

В роки радянсько-німецької війни Львівський університет не діяв. У серпні 1944 р. Львівський університет відновив діяльність, у тім числі – юридичний факультет. Тут, окрім інших, було створено дві «історичні» кафедри – загальної історії держави і права (її очолив проф. П. Домбковський) та кафедру історії держави і права Союзу РСР (її очолив учень П. Домбковського професор К. Кораній). За роки радянської влади проф. П. Домбковський залишився завідувачем кафедри загальної історії держави і права.

Упродовж 1944–1990 рр. на юридичному факультеті Львівського університету функціонувала кафедра теорії та історії держави і права, на якій працювали доц. П. Недбайло, В. Калинович (з 1945), В. Кульчицький (з 1951), В. Сокурєнко (з 1953), Б. Тищик (з 1959) та ін., лаборантом-секретарем – М. Завістовська.

У червні 1990 р. на посаду завідувача кафедри теорії та історії держави і права Вчена рада Львівського університету обрала доц. Б. Й Тищика. У наступні роки кафедра продовжувала, як і за проф. В. Г. Сокурєнка, якісно і кількісно зростати.

З проголошенням державної незалежності України 1991 р. почався активний розвиток об'єктивних наукових досліджень та навчально-видавничої діяльності кафедри теорії та історії держави і права. Усі викладачі кафедри доволі ефективно і плідно працювали над підготовкою підручників і навчальних посібників, текстів лекцій, переробленням і виданням нових навчальних базових і робочих програм, різної навчально-допоміжної методичної літератури (методичних вказівок з вивчення навчальних дисциплін, планів семінарських і практичних занять, рекомендованої літератури), тематики дипломних, курсових і контрольних робіт тощо. При кафедрі постійно діяла аспірантура (денна і заочна форма підготовки), систематично проводили наукові тематичні конференції. За основними предметами кафедри працюють наукові студентські гуртки. На кафедрі проводять конкурси студентських наукових робіт, студентські олімпіади. Кафедра налагодила науково-педагогічну співпрацю з аналогічними кафедрами юридичних факультетів Києва, Харкова, Івано-Франківська, а також сусідньої Польщі – Вроцлава, Любліна, Жешуваб спільно проводили викладацькі та студентські наукові конференції, публікують статті у наукових журналах: викладачі кафедри читали лекції і вели семінари зі студентами Любліна, Варшави, Жешува.

У березні 2008 р., згідно з рішенням Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка і наказом ректора (№ 1425 від 10.04.2008), кафедру теорії та історії держави і права поділено на дві – кафедру історії держави, права та політико-правових учень (її очолив проф. Б. Й. Тищик) та кафедру теорії та філософії права (її очолила доктор юридичних наук, проф. Л. А. Луць). За кафедрою історії держави, права та політико-правових учень закріплено викладання таких предметів: Історія держави і права зарубіжних країн; Історія держави і права України; Основи римського приватного права; Історія політичних і правових учень та численні спецкурси.

Кафедра історії держави, права та політико-правових учень продовжує готувати фахівців-правників (бакалаврів, магістрів) за спеціальністю «право» на денній і заочній формах навчання. 3

предметів кафедри пишуть письмові роботи – контрольні, курсові, дипломні та магістерські, проводять практичні та семінарські заняття, приймають заліки й іспити, проводять модулі. При кафедрі працюють три студентські наукові гуртки – з Історії держави і права України, Історії держави та права зарубіжних країн, Римського приватного права. У них беруть участь студенти першого (переважно) та старших курсів. Студенти-гуртківці беруть участь у регіональних, всеукраїнських та міжнародних конференціях; мають відзнаки – дипломи, грамоти, премії. На кафедрі й далі діє аспірантура і докторантура за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних та правових учень з денною та заочною формами підготовки.

Кафедра історії держави, права та політико-правових учень особливу увагу приділяє науковій співпраці з аналогічними кафедрами інших вищих юридичних закладів і факультетів України. Адже, наукові контакти з вищими навчальними закладами дають можливість підвищувати кваліфікацію науково-педагогічних працівників, збагачувати навчальний та науковий потенціал на підставі використання взаємного досвіду, організовувати обмін викладачами та студентами і проводити спільні наукові заходи. Кафедра історії держави, права та політико-правових учень співпрацює з аналогічними кафедрами, зокрема Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Національного університету «Одеська юридична академія», Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника та ін. Співпраця з ними полягає у взаємній участі в наукових конференціях, публікаціях наукових статей у наукових збірниках, рецензуванні підручників, посібників, наукових праць, статей, опонуванні дисертацій та ін.

Кафедра історії держави, права та політико-правових учень тісно співпрацює з кафедрою римського приватного права Люблінського католицького університету імені Папи Римського Івана-Павла II (Польща): проводять спільні наукові конференції викладачів і студентів, відбувається публікація наукових статей, рецензування наукових праць.

Тільки упродовж 1944–2024 рр. викладачі кафедри опублікували понад 55 монографій, 2 000 статей і матеріалів конференцій, понад 150 підручників та навчальних посібників. На кафедрі підготовлено понад 100 кандидатських дисертацій та 20 докторських дисертацій.

Протягом своєї діяльності кафедра історії держави, права та політико-правових учень мала різні назви. Її завідувачами були: професор К. Ліске (1884–1887), професор О. Бальцер (1887–1933), П. Домбковський (1933–1941, 1944–1946), професор П. Недбайло (1946–1954), доцент В. Калинович (1954–1960), професор В. Сокурєнко (1960–1990), професор Б. Тищик (1990–2017).

З липня 2017 р. кафедру історії держави, права та політико-правових учень очолює доктор юридичних наук, професор І. Й. Бойко, який продовжує утверджувати і розвивати академічні традиції Львівської історико-правової школи. Сьогодні на кафедрі навчальну дисципліну «Історія держави і права України» читають проф. І. Й. Бойко, проф. М. М. Кобилецький, доц. Л. Е. Шевчук, доц. Х. М. Моряк-Протопопова; навчальну дисципліну «Історія держави і права зарубіжних країн» читають проф. Б. Й. Тищик, доц. А. В. Кольбенко, доц. О. В. Липитчук, доц. Г. М. Федущак-Паславська, доц. О. М. Ригіна, доц. Б. І. Гутів; навчальну дисципліну «Політичні і правові вчення: історія та сучасність» читають доц. А. В. Кольбенко, доц. Ю. В. Олійник, доц. Г. М. Федущак-Паславська; «Римське приватне право» – доц. Г. М. Федущак-Паславська, доц. Л. Е. Шевчук, доц. Х. М. Моряк-Протопопова.

Основними напрямками наукових досліджень кафедри історії держави, права та політико-правових учень є актуальні проблеми історії держави і права, історії політичних і правових учень.

Сьогодні кафедра історії держави, права та політико-правових учень є однією з провідних кафедр юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, яка міцно утримує лідерські позиції в галузі національної історико-правової науки, забезпечує функціонування та інноваційний розвиток юридичної науки та освіти, підвищення її якості та доступності, інтеграції до європейського освітнього простору зі збереженням національних досягнень і традицій.

У сучасних умовах кафедра історії держави, права та політико-правових учень продовжує ті славні академічні традиції, якими відзначався юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка впродовж декількох століть. На кафедрі історії держави, права та політико-правових учень завжди панував і продовжує панувати дух академічних прав і свобод, студентських ініціатив та натхненної праці. Головними завданнями сучасної юридичної освіти професорсько-викладацький склад кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка вбачає у підготовці висококваліфікованих спеціалістів у галузі права з високим рівнем національної та правової свідомості, патріотів своєї держави, які наділені зрілістю розуму, незалежністю суджень і сповнені відповідальністю як перед суспільством, так і власним сумлінням. Професори і доценти кафедри історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету намагаються сформувати у випускників почуття національної гідності, патріотизму, порядності, справедливості та невідступного прагнення до нових знань. Саме це й визначає зміст і характер навчального процесу та дає змогу долучитися до підготовки юристів, які відповідатимуть вимогам сьогодення та в майбутньому принесуть славу Франковому університету й Україні.

Література:

1. Бошицький Ю., Хорватова О. Розвиток юридичної науки в умовах воєнного стану. *LexInform: Правові та юридичні новини, юридична практика, коментарі*. URL: <https://lexinform.com.ua/podii/rozvytok-yurydychnoyi-nauky-v-umovah-voyennogo-stanu/>.
2. Юридична наука і освіта на Україні / Ю. С. Шемшученко та ін. ; ред.: Ю. С. Шемшученко, АН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ : Наук. думка, 1992. 300 с.

УКРАЇНСЬКА ІСТОРИЧНО-ПРАВНА НАУКА: ОЦІНКА СУЧАСНОГО СТАНУ ТА ЗАГРОЗ ДЛЯ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ

Ігор Усенко

*кандидат юридичних наук, професор, заслужений юрист України,
перший віце-президент Міжнародної асоціації істориків права,
завідувач відділу історико-правових досліджень Інституту
держави і права імені В.М. Корецького НАН України
м. Київ, Україна
e-mail: ibu040457@gmail.com*

Я досліджую історію права, працюю та фактично живу в науковому середовищі від 1982 р. Весь цей час (з невеликою перервою наприкінці 90-х) чую розміркування про кризовий стан вітчизняної історично-правної (більш звичні, хоча і менш коректні з мовного боку визначення: історико-правової, історико-юридичної) науки.

З такою оцінкою стосовно радянського часу, як видається, можна погодитися. Тоді в Інституті держави і права АН УРСР окремого відділу історії права не було, займалися відповідними дослідженнями всього 2–3 науковці, хоча вивчення історії держави і права Української РСР проголошено першочерговим завданням інституту в момент його створення, а істориками права були обидва перші директори інституту В. М. Корецький та Б. М. Бабій. Чимало видатних науковців захищали кандидатські дисертації з історії права, але згодом швидко міняли науковий фах. Профільні кафедри історії права існували в Київському і Львівському державних університетах, Харківському юридичному інституті та ще деяких вишах, але наукові пошуки освітян здебільшого обмежувалися написанням кандидатських і у відносно рідких випадках докторськими дисертаціями. Хронологічно майже усі дослідження

в Києві і Харкові вкладалися в межі 1917–1930 рр., а у Львові мали відчутний регіональний аспект. Свої міркування про цей неоднозначний період розвитку нашої науки 2013 року я виклав у виступі на «круглому столі» пам'яті А. Й. Рогожина в Харкові, до якого і відсилаю колег-читачів [1].

Вершиною наукових пошуків вітчизняних істориків права стала підготовка фундаментальної «Історії держави і права Української РСР», відзначеної 1981 р. Державною премією Української РСР в галузі науки і техніки.

Очищення суспільної думки у період так званої перебудови, а згодом проголошення державної незалежності України, на нашу думку, дало бурхливий імпульс для розвитку юридичної, історичної та історично-правної науки. У державотворенні запанували нові парадигми, на зміну примату держави проголошується людиноцентричний підхід, повага до людської гідності та прав людини. Поступово не лише у масовій свідомості, а й у реальному житті утверджуються правові (вони ж фактично і загально-демократичні) цінності. Юридична рівність сторін, конституційне судочинство, адміністративна юстиція, право на приватність, піднесення цивільного права і переосмислення завдань адміністративного права, правова підтримка підприємництва, докорінна зміна основ судоустрою і судочинства, бурхливий розвиток місцевого самоврядування і муніципального права – ось лише деякі риси нової правової реальності. Нові обрії відкрилися перед нашими правознавцями у зв'язку з європейським та євроатлантичним вибором України. Європейські стандарти і європейські цінності дедалі більше насичують різні сфери та галузі державного життя, зумовлюють і нові орієнтири для розвитку юридичної науки. В далекому минулому залишилася відома теза Ю. О. Домбровського про юриспруденцію як «факультет непотрібних речей». Бути юристом стало престижним.

Що стосується історико-юридичних досліджень, то загальна стратегія, започаткована в Інституті держави і права імені В. М. Корецького НАН України ще на рубежі 1988–1989 рр., як видається, була сприйнята усією спільнотою вітчизняних істориків права і,

можна стверджувати, пройшла перевірку часом. Цьому помітно сприяла діяльність Міжнародної асоціації істориків права, заснованої 1996 р., яка змогла інтегрувати зусилля нашої фахової спільноти, утвердити доволі високі стандарти професійної діяльності. В історії держави і права не стало «заборонених» тем, помітно розширилися хронологічні рамки досліджень. До наукового обігу повернулася класична правнича спадщина дорадянського періоду, репресоване правознавство доби тоталітаризму, а також здобутки української діаспори. Орієнтиром для істориків права стали здійснення досліджень суто на документальній основі, ретельні архівні пошуки, вільне від будь-яких ідеологічних нашарувань поважливе ставлення до наукового доробку всіх попередніх дослідників, зваженість і об'єктивність у висновках, пріоритетне вивчення тих проблем, які раніше не піддавалися науковому аналізу.

Станом на 2014 р. вітчизняна історично-правна наука характеризується такими основними надбаннями:

1) збагачення методологічного інструментарію історико-правових досліджень, зокрема через використання здобутків суміжних наук, яке відбувається передусім на конференціях МАП, зокрема й спеціально присвячених цій проблемі;

2) започаткування або розвиток нових «жанрових» напрямів (юридичне джерелознавство, юридична біографістика, юридична історіографія, історія юридичної науки і освіти), зокрема видання 10-томної «Антології української юридичної думки» і «Вибраних творів» академіка М. П. Василенка у трьох томах;

3) суттєве прирощення джерельної бази, зокрема поява фундаментальних публікацій найважливіших пам'яток правової культури України (Статути Великого князівства Литовського; «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 р., «Зібрання малоросійських прав» 1807 р. та ін.);

4) розширення тематики досліджень, усунення основних «білих плям» в історії держави і права України, зосередження наукових пошуків на пріоритетних напрямках (узагальненим пріоритетом можна вважати дослідження історії формування та трансформації національної правової системи як конкретної

картини буття українського права та історично-правної реальності).

Досягнуті організаційні та творчі успіхи дали змогу практично перейти до реалізації перспективного завдання підготовки великого академічного курсу історії держави і права України. Як завдання на найближче майбутнє також пропонувалися створення корпусу джерел українського права, енциклопедичного словника української юридичної старовини, біографічного словника українських юристів, узагальнювальних наукових і навчальних видань з історії української юридичної науки і освіти, праць з історіографії історії держави і права України тощо.

Погляди на цей період розвитку нашої галузі я докладно виклав у ювілейній публікації, присвячений 65-річчю Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України [2].

Втім надалі наша держава послідовно стикнулася з рядом викликів: російська експансія 2014 р., пандемія коронавірусу 2019 р., повномасштабна російська агресія 2022 р.. Неоднозначні наслідки для правової сфери, як видається, мала і зміна влади в Україні 2019 р., наслідками якої стали посилення правового нігілізму, зневага до правовладдя (верховенства права) і дилетантство у законотворенні.

Негативно слід оцінити і сучасне ставлення керівництва держави до науки і науковців. Щоб підтвердити цю тезу наведу у лапідарному вигляді кілька висновків, зроблених під час підготовки до торішньої конференції МАІП. Докладніше вони висвітлені у відповідній публікації за наслідками конференції [3].

Почну з актуальних у всі часи питань оплати праці і соціального захисту науковців. Ми мали всі підстави пишатися Законом України «Про наукову і науково-технічну діяльність» у редакції від 1 грудня 1998 р. (далі – Закон про науку) [4]. Комфортні умови для наукової праці передусім мали забезпечити: належне бюджетне фінансування, висока оплата праці та гідна пенсія для науковців.

Але зафіксована в законі мета вийти на фінансування науки у розмірі 1.7% ВВП і досі залишається недосяжною. Так, у період

2013–2020 рр. фінансування зменшилося з 0,32 % до 0,18 % ВВП. А у 2023 р. фінансування науки з Державного бюджету, за окремими джерелами, склало 0.19% ВВП.

Зауважимо, що багато згубних процесів у фінансуванні науки почалося після початку російської експансії 2014 р. Щоб «зберегти обличчя» влади, 28 грудня 2014 р. в розділ VI «Прикінцеві та перехідні положення» Бюджетного кодексу України внесли новий пункт 26, згідно з яким ряд норм законодавства, зокрема і окремих положень Закону про науку, застосовуються у порядку та розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України, виходячи з наявних фінансових ресурсів державного і місцевого бюджетів та бюджетів фондів загальнообов’язкового державного соціального страхування [4]. А змінами до Бюджетного кодексу України від 20 грудня 2016 р. «ручне управління» видатками Державного бюджету поширили на всі положення Закону про науку [5].

Відсутність належного фінансування призвела до серйозних деформацій в оплаті праці наукових працівників. На перший погляд, заробітна плата зростала відповідно до зростання рівня інфляції. Але кожне таке «підвищення» ставало справжньою трагедією для наукової установи, оскільки здебільшого мусило відбуватися в рамках незмінного обсягу фонду заробітної плати. За таких умов, щоб забезпечити перехід на новий нормативно встановлений рівень оплати праці, треба було або скорочувати особовий склад наукової установи, або переводити працівників на роботу з неповною зайнятістю. Тому зберігаючи кваліфіковані кадри, творчий колектив загалом, наукові заклади здебільшого формально переходили на режим роботи з неповною зайнятістю (на 0.7, 0.6, 0.5, а то й на 0.25 ставки). В нашому інституті ці процеси почалися 2014 р. і з невеликим перервами відносного «фінансового добробуту» тривають дотепер. Дедалі більше такий перехід доповнювався періодичними формальними відпустками без збереження заробітної плати.

Зазначимо, що йдеться лише про фактичне скорочення заробітної плати, оскільки наукове навантаження на працівників не зменшується, строки виконання планових робіт не збільшуються

тощо. Фактично за ту ж саму працю стали платити менше майже у два рази.

Наслідком постійного недофінансування фонду оплати праці став також фактичний мораторій на службове зростання і матеріальне стимулювання науковців. Для того, щоб перевести вченого на вищу посаду чи просто збільшити розмір заробітної плати, потрібно «вивільнити кошти» через звільнення іншого працівника, зменшення його зайнятості тощо.

Важливою складовою, яка мала забезпечити соціальний захист працівників науки, було запровадження спеціальних пенсій для науковців. Після прийняття Закону про науку кількість «наукових пенсіонерів» в Україні стрімко зростала. За даними статистичного щорічника «Соціальний захист населення», на початок 2006 р. їх було вже 79 111. В цьому 2006 р. середній розмір наукової пенсії становив 989.86 грн, що суттєво перевищувало середній розмір пенсії, призначеної відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» – 397.29 грн.

Проте наприкінці 2017 р. відбулися суттєві зміни у ставленні влади до наукових пенсіонерів. Держава взяла курс на фактичну ліквідацію наукових і більшості інших видів спеціальних пенсій. У новій редакції Закону про науку від 3 жовтня 2017 р. у статті 37 зазначалося, що «Пенсійне забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників здійснюється відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»». Відтоді спеціальні наукові пенсії разом з вихідною допомогою в розмірі шести місячних посадових ставок (окладів) з урахуванням надбавок і доплат більше не призначалися. Водночас раніше призначені наукові пенсії продовжували виплачуватися. Але вони не індексувалися на відміну від звичайних пенсій за віком та їх середній розмір майже застиг на місці: 2018 р. – 3799.72 грн; 2019 р. – 3806.55 грн; 2020 р. – 3783.91 грн; 2021 р. – 3812.18 грн; 2022 р. – 3959.02, 2023 р. – 4215.35 грн. Водночас середній розмір звичайних пенсій у 2018–2023 рр. зріс з 2418.44 грн до 4236. 87 грн і зрівнявся (формально навіть перевищує на 21.52 грн) з середнім розміром наукових пенсій.

Наукова пенсія перестала виконувати ту заохочувальну роль, яка їй призначалася, і вчені масово стали переходити на звичайну пенсію за віком. Поповнення таких пенсіонерів вже не могло бути і їх кількість почала стрімко зменшуватися. За попередніми оперативними даними Пенсійного фонду України (відповіддю на мій запит щодо надання публічної інформації), на кінець 2023 р. їх залишилось 181 особа. Як бачимо, сьогодні «наукових пенсіонерів» практично не залишилося і саме поняття «наукова пенсія» має лише історичне значення.

Отже, за чверть віку від проголошення законодавчих гарантій високого соціального захисту науковців повною фікцією стало і належне бюджетне фінансування, яке реалізується нині лише на одну десяту, і гідний рівень заробітної плати, і високе пенсійне забезпечення.

За браком часу не маю можливості проаналізувати ще одну злободенну проблему – мобілізацію до Сил оборони науковців і освітян. Зауважу, що ми схиляємо голову перед героїзмом наших колег, які поклали життя для захисту Вітчизни, але мусимо визнати, що коли висококваліфікований науковець йде на фронт рядовим або сержантом, чи гине як волонтер – це ненормально, це до певної міри моральний злочин держави перед майбутнім. На нашу думку, у правовому регулюванні мобілізації нині ставлення влади до збереження наукового потенціалу можна вважати задовільним лише частково і відповідне законодавство має значні резерви для вдосконалення.

Одним з наслідків російської агресії стала масова міграція українського населення, зокрема науковців і освітян. Слід визнати, що для багатьох галузей сучасної науки, насамперед гуманітарних, не має суттєвого значення, де саме розміщується робоче місце дослідника. Тому найдалекоглядніші керівники наукових установ продовжують у різних формах залучати до оплачуваної наукової діяльності своїх співробітників за кордоном. Але є й інша тенденція. Згори, зокрема з боку МОН і Президії НАН України, даються вказівки про відправлення у відпустку власним коштом, незалежно від реальних наукових досягнень, усіх співробітників, які перебувають за кордоном.

Дарма що, як видається, дистанційний режим цілком довів свою ефективність і навіть після завершенні воєнного стану може бути цілком визначений як основний для сфери науки, відчувається негативне ставлення до нього наукових адміністраторів різних рівнів, які за першої-ліпшої можливості намагаються повернути науковців до більш звичного і зручного для керівництва режиму.

Агресія Росії та її підтримка з боку Білорусі гостро поставила питання про наше ставлення до російських і білоруських вчених та їх наукових здобутків. Можна і треба цілком підтримати призупинення участі в міжнародних наукових організаціях і проєктах, які підтримують агресію, розірвання відповідних договорів про співпрацю, припинення залучення російських та білоруських учених до спільних публікацій тощо. Водночас важко підтримати спроби, спрямовані на так звану деколонізацію наукового простору, квінтесенцію і максимальним вираженням яких став проєкт Закону України про внесення змін до деяких законів України щодо заборони використання джерел інформації держави-агресора або держави-окупанта в освітніх програмах, в науковій та науково-технічній діяльності (реєстр. № 7633 від 04.08.2022), поданий народним депутатом України Совсун І. Р. та іншими народними депутатами України. У законопроєкті пропонувалося встановити заборону використання для проведення наукових досліджень та належного оформлення їх результатів джерел інформації, створених на території держави, визнаної Верховною Радою України державою-агресором або державою-окупантом та використання посилань на такі джерела інформації. Безглуздість таких пропозицій для науковців є очевидною.

Загалом слід підкреслити, що Україна бореться з державою-агресором, її державними інституціями та ідеологією рашизму, і, зокрема, використанням науки, культури та спорту для російської пропаганди, але не бореться з російською чи білоруською культурою як такою та мовами цих народів, вільний розвиток яких, до речі гарантований статтями 10 та 11 Конституції України. Принагідно зауважу, що автор цих рядків розуміє причини появи, але не підтримує так звану культуру заперечення в аспекті

невибіркового обмеження доступу до російських Інтернет-ресурсів, боротьби з пам'ятниками, «звільнення» бібліотек від російськомовних видань, зокрема і класичної літератури, тощо.

Війна загострила дискусію про форми зв'язку науки і практики. Як видається, критика «чистої науки» і схиляння перед практикою було традиційною рисою радянської організації науки. Ця тенденція зберіглася і, можливо, навіть посилилася в сучасній Україні.

Російсько-українська війна збіглася у часі з перманентними процесами реформування української науки. І якщо в мирних умовах можна було доволі поблажливо ставитися до різних експериментів в організації наукової діяльності (обрання сумнівних критеріїв її оцінювання, створення нових органів з недоведеною ефективністю їх діяльності, перманентні зміни порядку атестації наукових кадрів), то тепер в умовах загального зубожіння наукових установ і науковців всі ці науково-організаційні негаразди стають особливо нестерпними.

Маємо констатувати, що сучасна українська академічна юридична наука переживає складний період, насамперед через незадовільне фінансування і загальне недалекоглядне ставлення влади, в якому не вдається позбавитися войовничого дилетантизму, надмірно прагматичного підходу до оцінки наукових досліджень, намагання обмежити свободу наукової творчості і перетворити науковців на ідеологічних прислужників чинної влади.

В цих умовах залишається надзвичайно важливим не лише послідовно боротися за утвердження в Україні верховенства права, що є статутним завданням нашого інституту та моральним обов'язком усіх правознавців загалом, а й значно активніше з юридичних позицій розкривати суспільну шкідливість дій, які сприятимуть послідовному нищенню фундаментальної науки, загалом, і соціогуманітаристики, зокрема. Серед іншого потрібно протидіяти і згубним процесам в самому академічному середовищі: формалізації оцінювання наукової діяльності, так званій скопусманії, схилянню перед іноземними авторитетами, розвитку комплексу меншовартості тощо. Я, зокрема, планую найближчим

часом організувати проведення своєрідного «антископусовського конгресу», оскільки закріплені вже на нормативному рівні вимоги до науковців і освітян руйнують українську соціогуманітаристику, спотворюють критерії оцінювання наукової діяльності, згубно впливають на атестацію наукових кадрів і видавничу діяльність, сприяють моральній деградації нашого професійного середовища.

Що ж стосується безпосередньо нашої галузі, то окремі скептики схильні вважати, що нині в Україні історико-правова наука, як і юридична наука загалом, перебувають у глибокій кризі, оскільки пронизані радянськими парадигмами і через рудименти старого мислення не можуть належним чином відповідати на виклики часу. Як видається, для такого невтішного висновку немає підстав.

Попри усі зазначені негаразди та об'єктивні обставини воєнного часу (вимушене тимчасове переміщення співробітників, періодичну відсутність Інтернету та засобів наукової комунікації, відключення електроенергії, обмежений доступ до архівних і бібліотечних фондів, суттєве скорочення фінансування наукових досліджень та дещо утилітарний, а не фундаментальний підхід до формування їх тематики тощо) науковцям України, загалом, та історикам права, зокрема, все ж вдалося зберегти наукову активність, наукову спроможність, віру в Перемогу та світле майбутнє України.

Література:

1. Усенко І. Б. Професор А. Й. Рогожин і розвиток вітчизняної історико-правової науки в 60-х – 90-х роках ХХ століття. *Актуальні проблеми науки історії держави і права: Матеріали «круглого столу», присвяченого пам'яті професора А. Й. Рогожина* (м. Харків, 5 жовтня 2013 р.) / за ред. В. Д. Гончаренка. Х.: Право, 2013. С. 6–11.
2. Усенко І. Б. Українська історико-правова наука на початку ХХІ ст.: здобутки та перспективи. *Правова держава. Щорічник наукових праць*. Вип. 25 До 65-річчя Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України. 1949–2014. К.: Видавничий Дім «Юридична книга», 2014. С. 44–65.

3. Усенко І. Б. Українська юридична наука та науковці в контексті викликів воєнного часу (суб'єктивні нотатки). *Юридична наука в умовах протидії іноземній військовій агресії: історія та сучасність*: збірник наукових праць / Ред. колегія: О. Н. Ярмаш (співголова), І. Б. Усенко (співголова), Є. В. Ромінський (відп. секретар) та ін. Київ: Талком, 2023. С. 76–93.
4. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про основи державної політики у сфері науки та науково-технічної діяльності»». *Відомості Верховної Ради України*, 1999, № 2–3, ст. 20.
5. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин». *Відомості Верховної Ради*, 2015, № 12, ст. 76.
6. Закон України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України». *Відомості Верховної Ради України*, 2017, № 2, ст. 26.

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ДЖЕРЕЛ ДО ВИВЧЕННЯ ПРАВА АНТИЧНИХ ДЕРЖАВ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Олександр Гавриленко

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри міжнародного і європейського права
Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
м. Харків, Україна
e-mail: o.gavrylenko@karazin.ua*

До початку ХХІ століття в українській історико-правовій науці питанням специфіки державно-правового розвитку на територіях Півдня України приділялося відносно небагато уваги. Але поступово все більше окремих розвідок та фундаментальних праць науковці стали присвячувати цій тематиці. Зокрема, досліджувався розвиток стародавніх держав та їхнього права [1], було захищено низку дисертацій, опубліковано статті та монографії присвячені державно-правовому розвитку Кримського Ханства [2] та середньовічних квазідержавних утворень [3; 4], правовому регулюванню земельних відносин Причорномор'я в імперський період [5] а також правовим аспектам функціонування державних утворень в Криму наприкінці 1918 – у 1920 рр. [6; 7]. Після 2014 року, коли російською федерацією було анексовано Крим та розв'язано війну на Донбасі, зокрема й у Приазов'ї, а особливо з початком повномасштабної війни в лютому 2022 р. питання державно-правового розвитку північнопричорноморського регіону набули ще більшої актуальності. Саме відтоді відкрито стали звучати заяви російських урядовців та пропагандистів про те, що всі території Причорномор'я та Приазов'я є «ісконно русскими» і повернення їх «в родную гавань» є метою, яку ставить перед собою російська держава. Насправді ж ці землі, що були захоплені

за допомогою війни та обману (з порушенням міжнародних договорів) [8; 9; 10], перебували у складі Російської імперії лише з кінця XVIII століття. Тоді як до цього на цих землях відомі державні утворення, що проіснували набагато довше.

Помітне місце серед них посідають античні держави – Ольвія, Тіра, Херсонес, Боспорське царство. Джерельне підґрунтя для дослідження їхнього права є достатньо різноманітним, але наявні джерела нерівнозначні як за своєю кількістю, так і за рівнем інформативності.

Важливе значення для аналізу питань розвитку права причорноморських полісів має дослідження виявлених археологами епіграфічних,¹ зокрема, лапідарних написів юридичного змісту, які становлять неабияку цінність для історико-правової науки, оскільки вони є найоб'єктивнішими з усіх нині доступних джерел. Переважно вони більшою або меншою мірою сучасні події, якої стосуються, і дійшли до нас безпосередньо, не перекручуючись численними переписчиками. Більшість написів – грецькою мовою, певна частина – латиною. За своїм змістом написи поділяють на три основних різновиди: декрети та постанови органів державної влади, присвятні написи та могильні написи. Для вивчення історії права античних держав Північного Причорномор'я особливе значення мають написи першого типу, які цілком впевнено можна вважати пам'ятками права, що у давні часи виступали в якості джерел права.

Саме епіграфічні написи, віднайдені під час розкопок міст-держав, нині дають змогу споглядати та піддати науковому аналізу аутентичні тексти юридичного змісту: закони, декрети, постанови, присяги, угоди, де знайшли відображення суттєві риси права VI ст. до н.е. – VI ст. н.е. У працях вітчизняних істориків-антикознавців наведено значну кількість прикладів використання

¹ Епіграфіка (від грецьк. *ἐπιγράφη* – напис) – допоміжна історична, правнича та філологічна дисципліна, що вивчає стародавні та середньовічні написи, зокрема юридичного змісту, на камені, металевих, дерев'яних та керамічних виробах. Оформилася як наука у середині XIX ст.

лапідарних написів¹ з метою аналізу соціальної структури, правового статусу окремих категорій населення. Це переконливо доводить принципову можливість виявлення й суттєвих рис державного, цивільного, адміністративного, шлюбно-сімейного, кримінального права полісів, а також системи норм міжнародного права, поширених у Північному Причорномор'ї на межі нової ери. Звичайно, через брак нарративних та епіграфічних джерел таке дослідження буде неповним, але прагнення заповнити існуючі лакуни в історико-правовому пізнанні спонукає дослідників до наполегливої роботи в цьому напрямку.

Найвідомішою пам'яткою державного права полісів Північного Причорномор'я є широко відома нині присяга громадян Херсонесу (кінець IV – початок III ст. до н.е.). На думку більшості дослідників, присягу було укладено та опубліковано після гострих внутрішніх заворушень, спрямованих на повалення демократичного ладу та встановлення олігархії чи тиранії. У § 3 проголошувався обов'язок громадян стояти на охороні демократичного устрою: «Я не порушу демократичного ладу і не дозволю цього зробити нікому, хто зраджує чи порушує закон, і не приховую цього, а доведу до відома міських деміургів» [11, с. 46].

Про розвиток цивільно-правових відносин свідчать, зокрема, плити з текстами різноманітних угод майнового характеру. Відомо, наприклад, про знайдену в Херсонесі у 1890 р. мармурову плиту з вибитим на ній актом про продаж чи оренду земельних ділянок з визначенням їхньої площі та переліком суб'єктів угоди [12, № 403]. Документ датується 60-70-ми рр. III ст. до н.е.

Деякі характерні риси фінансового права міст-держав Північного Причорномор'я висвітлює текст ольвійського закону про грошовий обіг та валютні операції, датований дослідниками початком IV ст. до н.е. Цей закон було прийнято, ймовірно, за зразком афінського закону Клеарха про міри, ваги та монети [13, р. 45], дія якого протягом певного часу поширювалася й на низку

¹ Лапідарні написи (від лат. *lapidarius* – каменотес, різьбар по каменю) – короткі, стислі, виразні за стилем написи, часто юридичного змісту, на кам'яних стовпах або плитах стародавнього часу або епохи середньовіччя

північнопричорноморських полісів, що входили до Афінського морського союзу. Оригінал закону, вибитий на мармуровій плиті, нині зберігається в музеї університету м. Анкари (Туреччина). Напис було віднайдено в 1876 р. на території колишнього м. Гієрону (тепер селище Андолу-Кавак), на східному березі Босфору, серед руїн відомого в давнину святилища Зевса Урія. Вочевидь це – копія з постанови ольвіольвіополітів, яку було виставлено при вході в Чорне море біля храму божества, що вважалося покровителем мореплавців, серед інших важливих документів, які регулювали міжполісну торгівлю на чорноморських ринках.

До нашого часу дійшли й деякі нормативно-правові акти, що регулювали відносини у сфері податкового права міст-держав Північного Причорномор'я перших сторіч нашої ери. У 1891–1892 рр. дослідником херсонеських пам'яток К. К. Косцюшко-Валюжиничем було виявлено мармурову плиту з вибитими на ній розпорядженнями намісника Нижньої Мьозії Тертуллія до посадових осіб Херсонесу та начальників римського гарнізону, розташованого у місті, з приводу проституційної податі [14, с. 16–17]. Відомий також зміст закону щодо амністії політичних вигнанців, який є цінною пам'яткою кримінального права Херсонеського полісу. Він викарбуваний на вапняковій плиті й датується першою чвертю III ст. до н.е. [11, с. 50].

Важливими джерелами права Боспорської держави виступали акти царського законодавства, як, наприклад, рескрипти царя Аспурга. У них містилися норми, що стосувалися податкового та спадкового права [14, с. 15].

3-поміж пам'яток міжнародного права кінця I тис. до н.е. одне з визначних місць посідають договори, що уклалися між окремими державами. Рішення цих договорів були, ймовірно, досить різноманітними, оскільки вони пристосовувалися до правових норм держав, з якими уклалися такі угоди. Дослідники мають можливість ознайомитись з подібними документами, що походять з північнопонтійського регіону. Так, у працях істориків та правознавців достатньо ґрунтовно опрацьовано проблему політичних умов підписання мілето-ольвійського договору, прийнятого

невдовзі після 331 р. до н.е., року облоги Ольвії полководцем Олександра Македонського Зопіріоном. Копія документу, вибита на кам'яній брилі, була знайдена археологами при розкопках міста Мілета у 1903 р. Відповідно до статей цієї пам'ятки права мілетяни та ольвіюполіти на території обох полісів порівнювалися у громадянських правах: «...Мілетяни користуються ателіями на тих же засадах, як вони користувалися раніше. Точно так же й ольвіюполіти повинні у Мілеті користуватися таким же чином тими правами, які мілетяни мають у місті Ольвії». Права громадян обох полісів мали захищатися у судовому порядку незалежно від місця розгляду справи [15, с. 106–107].

До нашого часу зберігся й текст військово-політичного договору між державами. Ще на початку XX ст. було віднайдено та опубліковано цінну пам'ятку міжнародного права – договір про дружбу та взаємну допомогу між Херсонесом та понтійським царем Фарнаком [12, № 402]. Документ датований 179 р. до н.е. Досягнута угода була спрямована проти скіфів: Фарнак¹, який прагнув виставити себе захисником «еллінських» міст від оточуючого «варварського» населення, зобов'язувався надати Херсонесу військову допомогу в разі нападу на місто або підвладну йому територію. У договорі сторони покладали на себе взаємні зобов'язання «не підіймати зброї» одна проти одної, в міру сил зберігати основи суспільного ладу та «не чинити... нічого такого, що могло б зашкодити народу...» обох країн [15, с. 108]. Угода свідчить про повноправний статус херсонеського полісу на міжнародній арені, висвітлює деякі особливості його входження до європейського і взагалі міжнародного співтовариства, дозволяє краще зрозуміти значення міст-держав Північного Причорномор'я у світовій історії.

Важливою складовою тогочасної системи джерел міжнародного права були такі, що регулювали міжнародно-правовий статус

¹ Фарнак (Pharnaces I) – цар Боспорського царства, дід Мітрідата Великого. Посів престол у 184 р. до н.е. Завоював у 183 р. місто Синопу, потім вів воєнні дії проти союзних з Римом царів – Евмена Пергамського, Аріарафа Каппадокійського та Пруссія Віфінського, однак зазнав невдачі й позбувся всіх завоювань. Заснував місто Фарнакію. Помер в 157 р. до н.е.

іноземців, тобто права та обов'язки, які мають іноземні громадяни у певній державі відповідно до її законодавства та міжнародних зобов'язань. Зокрема, в опублікованих збірках античної епіграфіки вміщено низку проксенічних декретів, значна кількість яких була виявлена під час розкопок Ольвії, Херсонесу, Пантікапею та інших полісів Північного Причорномор'я, починаючи з другої половини XIX ст. Вони були піддані ґрунтовному аналізу у працях вітчизняних та зарубіжних вчених-археологів та юристів. Ці проксенічні декрети встановлювалися на видному місці: зазвичай у храмах або на агорі. Про це свідчать написи: «встановити у храмі біля статуї» особи, що вшановується, «встановити у святилищі Аполлона», «встановити у святилищі Зевса», «виставити на найвиднішому місці у місті» тощо.

Отже, до нашого часу збереглася значна кількість лапідарних правових пам'яток, які дають змогу достатньо повно та різнобічно проаналізувати характерні риси систем права античних держав, що існували у Північному Причорномор'ї в другій половині I тис. до н.е. – на початку нашої ери.

Окрім названих вище типів епіграфічних пам'яток, для дослідження характерних рис права античних держав Північного Причорномор'я може бути використано різноманітні написи релігійних спілок (фіасів), будівельні написи, манумісійні акти тощо. Основна частина цих джерел опублікована у численних опублікованих збірках документів.

Звичайно, лапідарні написи юридичного змісту, попри всю їхню об'єктивність, нерівнозначні за інформативністю, і тому лишають суттєві лакуни у наших уявленнях про державно-правові інститути, що існували в межах сучасної території нашої держави. Тому для повнішої та більш об'ємної реконструкції дослідники змушені залучати й інші джерела або непрямі дані, що особливо характерно для архаїчного періоду. Тут на допомогу приходять пам'ятки малої епіграфіки – численні графіті на кераміці, а також унікальні, характерні майже виключно для Північного Причорномор'я документи – приватні листи на свинцевих пластинках, як, наприклад, листи Ахіллодора та Апатурія,

анонімний лист до магістрата-слідчого з пропозицією хабара, віднайдені в Ольвії та на Березані [16, с. 31; 17, с. 27; 18, с. 72]. Вони містять цінну інформацію щодо соціального устрою, економіки, а почасти й політичного ладу полісів, юридичних відносин [19]. Листи такого типу мають величезне значення для вивчення права північнопричорноморських держав у ранній час. Саме тому вони закономірно притягають до себе увагу багатьох вчених, які з використанням різних методів намагаються відновити невисотаючи фрагменти цих унікальних написів, дискутують відносно їхнього розуміння та можливості використання в історико-правових дослідженнях.

Інша група джерел – нарративні. Це – повідомлення давньогрецьких та латинських авторів, що більшою або меншою мірою торкаються подій, які відбувалися в античних державах Північного Причорномор'я та у сусідніх «варварських народів». Одразу ж необхідно визнати, що, на жаль, повідомлення стародавніх авторів про державно-правове життя народів, що в давнину проживали на території сучасної України не є надто широкими. До того ж до нашого часу не збереглися твори істориків, правників та філософів, які жили та творили тут, хоча варто зауважити, що один з херсонеських декретів містить згадку про місцевого історика Сіріска (III ст. до н.е.), який лишив описання історії полісу і його взаємовідносин з Боспором та скіфами [12, № 344]. Відомо також про ольвійського історика Посідонія (якого не слід плутати з його тезкою філософом) та філософа й девтеролога Біона Борисфеніта. Саме про останнього Діоген Лаертський оповідав, що «...коли один базіка просив його допомогти йому на суді, він сказав: «Я виконаю твоє прохання, якщо ти захисників пришлеш, а сам прийдеш».

Можна пригадати й ім'я Дифіла Боспорита, а також Сфера Боспорянина, який був учнем Клеанфа і протягом тривалого часу жив в Олександрії, де написав низку творів, що стали широко відомими в античному світі, серед яких були й праці, присвячені проблемам держави і права: «Про закон», «Про царську владу», «Про спартанський державний лад», «Про належне», «Про воло-

діння» тощо. Збереглася й пантікапейська епітафія філософу (а можливо й логографу) Смікру: «(Це) пам'ятник Смікру, який великим був довірою (яку викликав до себе) і у якого справедливість впроваджена була у розумі природою від народження. Його виховали Музи, а він вчив на перехрестях (доріг) та дав співгромадянам найкращий спосіб мислення» [359, с. 126]. Але навіть відомі свідчення, що містяться у творах грецьких та римських авторів – Геродота¹, Полібія², Діона Хрисостома,³ Страбона⁴ та інших – в історико-правовій науці досі не знайшли всебічного та адекватного опрацювання.

З наративних джерел можна дізнатися про різноманітні санкціоновані державою й загальнообов'язкові для населення давні звичаї та традиції, якими протягом багатьох сторіч регулювалися суспільні відносини. У своїй сукупності вони створювали звичаєве, або так зване неписане право, котре регулювало більшість відносин у період стародавньої історії. Як регулятор поведінки людей, звичаєве право репрезентувалося і через повсякденне життя людей, і через всі історичні форми життєдіяльності (сім'я, етнічні та соціальні групи, держава). Широка мережа норм звичаєвого права існувала й у державах Північного Причорномор'я. Особливість звичаєвого права, що склалося у північно-причорноморських державах, полягала в тому, що воно зазнавало достатньо помітного впливу права сусідніх народів – спочатку кочових племен скіфів, саків тощо, пізніше – римського права.

¹ Геродот (V ст. до н.е.), грецький письменник («батько історії»), під час своїх подорожей був і на північному узбережжі Чорного моря та залишив у своїй «Історії» (в IV книзі) відомості про поліси Північного Причорномор'я, скіфів, гелонів, будинів та інші народи лісостепу.

² Полібій (приблизно 205-123 рр. до н.е.), грек, історик, автор «Загальної історії», у IV книзі якої вмістив коротку інформацію про чорноморське узбережжя.

³ Бував в Ольвії на межі I-II ст. та залишив свідчення про неї у своїй «Борисфенітській промові».

⁴ Страбон (близько 63 р. до н.е. – 23 р. н.е.), грек, автор праці «Географія» де вмістив свідчення про суспільне життя скіфів та економіку й політичний лад міст-держав Північного Причорномор'я.

Цінним джерелом для дослідження характерних рис процесуального права давньогрецьких держав є промови античних ораторів та логографів, зокрема, Ісократ (бл. 436 – 338 рр. до н.е.). Фрагменти його Трапезитської (або, як її інколи називають, Банкірської) промови, стосуються Боспорського царства.

Якщо вже названі три групи джерел є певною мірою «традиційними» для історико-правової науки, то наступні майже ніколи не використовувалися у юридичних дослідженнях. Це, насамперед, нумізматичні джерела. Монетна справа у багатьох державах Північного Причорномор'я сягає своїм корінням VI ст. до н.е. а закінчується з їхнім занепадом. Звідсіля зрозуміло й значення монет: вони документують майже усю історію цих держав. Природно, нумізматичні пам'ятки, які чутливо реагували на будь-які зміни економічної кон'юнктури, можуть надати інформацію про стан господарства того чи іншого полісу, його фінансів. Але, що більш цінно для історико-правової науки, у багатьох випадках монети виступають в якості безпосереднього джерела для аналізу еволюції форми державного устрою або форми державного правління. Так, переважно на матеріалах ольвійського лиття та срібної чеканки V ст. до н.е. історикам вдалося здійснити достатньо переконливу гіпотетичну реконструкцію генези ольвійської тиранії та порядок змін її на владу варварських намісників. А спостереження за грошовим обігом полісу, зокрема, припливом до Ольвії понтійської міді в епоху Мітрідата дозволили їм уточнити час входження Ольвії до складу панпонтійської держави (Боспорського царства), форми підпорядкування полісу та дату виходу з-під влади Мітрідата. Нумізматичні дані проливають світло й на деякі аспекти державного ладу Боспорського царства.

І нарешті остання група – археологічні джерела, які виявляються, досліджуються та інтерпретуються фахівцями-археологами. Надзвичайно багатоманітна категорія археологічних джерел за своєю природою відносно державно-правової історії є мовчазною: археологія здатна лише відображати певні процеси, що відбуваються у політичній чи правовій сферах життя тієї чи іншої держави, але не може виявити їхню сутність. Для того,

щоб примусити ці джерела «заговорити», необхідно постійне зіставлення даних археології з результатами, отриманими на іншій джерелознавчій основі.

Комплексне використання усіх названих груп джерел надає можливість суттєво розширити наші уявлення про процеси виникнення та розвитку держави і права на території України; типи та форми держави і права, причини їх зміни; особливості правової культури, юридичного побуту, державні органи і правові інститути народів, що населяли територію півдня сучасної України у стародавню добу.

Отже, для дослідження права античних держав Північного Причорномор'я дослідники можуть спиратися на комплекс лапідарних документів, нарративних джерел, нумізматичних і археологічних матеріалів різних за своєю сутністю. Уся сукупність джерел разом із даними наукових досліджень, присвячених висвітленню основних рис права античних держав Північного Причорномор'я, дозволяють (за умов належного критичного ставлення до них) об'єктивно відтворити особливості правового регулювання суспільних відносин в стародавніх державах, що існували на теренах сучасної Південної України на різних етапах їхньої історії, в складних умовах, які постійно змінювалися. Фахове дослідження наявних джерел надасть змогу розкрити ті питання, які раніше не знайшли достатнього висвітлення в історико-правовій літературі.

Література:

1. Гавриленко О. А. Античні держави Північного Причорномор'я: біля витоків вітчизняного права (кінець VII ст. до н.е. – перша половина VI ст. н.е.). Харків: Парус, 2006. 352 с.
2. Аметка Ф. А. Статус хана в Кримському ханстві. *Право і безпека*. 2003. Т. 2, № 1. С. 12-15. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2003_2_1_5.
3. Гавриленко О. А. Статут генуезьких колоній на Чорному морі 1449 р. – пам'ятка середньовічного італійського права на українських теренах. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. Вип. 27. 2019. С. 18-24. URL: <https://doi.org/10.26565/2075-1834-2019-27-02>.

4. Гавриленко О. А. Судова система кримських колоній Генуї (друга половина XIII – середина XV ст.). *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. № 945. 2011. С. 49–53.
5. Ванів Е. С. Правове регулювання земельних відносин у Таврійській губернії (1783-1917 рр.) : монографія. Львів : Левада, 2019. 283 с.
6. Редькіна О. М. Кримський крайовий уряд генерал-лейтенанта С. Сулькевича (червень - листопад 1918 р.): історико-правове дослідження : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Таврійський національний ун-т ім. В.І.Вернадського. Сімферополь, 2003. 202 арк.
7. Велігодський Д. В. Державні утворення в Криму наприкінці 1918-в 1920 рр.: історико-правове дослідження : дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Таврійський національний ун-т ім. В. І. Вернадського. Сімф., 2004. 218 арк.
8. Агресія Росії проти України: історичні передумови та сучасні виклики / П. П. Гай-Нижник (керівник проекту, упоряд. і наук. ред.); авт. кол.: П. П. Гай-Нижник, Л. Л. Залізник, І. Й. Краснодемська, Ю. С. Фігурний, О. А. Чирков, Л. В. Чупрій. Київ: «МП Леся», 2016. 586 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Zbirka/Ahresia_Rosii_proty_Ukrainy_istorychni_peredumovy_ta_suchasni_vyklyky/.
9. Бикова Т. Як відбувалася адміністративна інкорпорація Криму до Російської імперії?. *Крим: шлях крізь віки. Історія у запитаннях і відповідях* / ред. В. А. Смолій. Київ, 2014. С. 179–182. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-7228-6/978-966-02-7228-6.pdf>.
10. Шурхало Д. Перша анексія Криму 235 років тому: Росія тоді також порушила домовленості – історик. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29410425.html>
11. Шурхало Д. Перша анексія Криму 235 років тому: Росія тоді також порушила домовленості. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29410425.html>.
12. Петровська Ю. М. Історія держави і права України: європейський вимір: практикум. У 2 ч. Ч. 1. Чернівці : Десна Поліграф, 2018. 376 с. URL: https://aprei.com.ua/wp-content/uploads/2018/12/Petrovskaya_Practicum.pdf.
13. Latyshev V. Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini graecae et latinae. Vol. 1. Ed. 2. Petropoli, 1916. 594 p.
14. Meiggs R., Lewis D. A Selection of Greek Historical Inscriptions. Oxford, 1969. 512 p.
15. Історія держави і права України: хрестоматія-практикум : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів України напряму

- підготовки 6.030202 – «Міжнародне право» / О. А. Гавриленко, І. А. Логвиненко, Л. В. Новікова. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 309 с.
16. Гавриленко О. А., Сироїд Т. Л. Історія міжнародного права: стародавня доба: навчальний посібник. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2021. 232 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Havrylenko_Oleksandr/Istoriia_mizhnarodnoho_prava_starodavnia_doba/.
 17. Ярмаш О. Н., Гавриленко О. А. Одне з «вічних» питань історико-правової реальності: організаційно-правові засади протидії корупції (з вітчизняного досвіду). Історико-правова реальність у глобальному і регіональному вимірах: матеріали XXVII Міжнародної історико-правової конференції, 20-23 вересня 2012 р., м. Євпаторія. У 2 ч. Ч. 1. Київ; Сімферополь: СМД, 2012. С. 30-40.
 18. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX–XX ст.) : навч. пос. для студентів вищ. навч. закладів. Львів: Вид. центр Львівського нац. ун-ту, 2013. 904 с.
 19. Гавриленко О. А. Зародження права на території України в античну добу. *Право України*. 2020. № 1. С. 64-84. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2020_1_7.
 20. Скржинська М. В. Листування в античних державах Північного Причорномор'я. *Український історичний журнал*. 2013. № 2. С. 178–187. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/106468>.

РОЛЬ СВІТОВОГО УКРАЇНСТВА У ЗБЕРЕЖЕННІ УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Євген Зозуля

*доктор юридичних наук, професор, професор кафедри соціально-гуманітарних та загальноправових дисциплін
факультету №1 Криворізького навчально-наукового інституту
Донецького державного університету внутрішніх справ
м. Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна
e-mail: ezoz@ukr.net*

В умовах широкомасштабної агресії російської федерації зростає роль і значення міжнародної підтримки у справі боротьби Української держави за свою незалежність. І в цьому контексті величезного значення має підтримка світового українства боротьби нашого народу за свою свободу і можливість самого існування української нації. В умовах третього року війни можна констатувати, що дії українців за кордоном стали частиною тотального противу всієї української нації у війні з росією.

Загально відомо, що українці мають одну з найбільших діаспор у світі, яка здатна сприяти реалізації інтересів України та формуванню її міжнародного іміджу. З часу набуття незалежності створення засад для розвитку і ефективного залучення закордонних українців до суспільного життя в Україні, використання їхнього інтелектуального, духовного і культурного потенціалу в інтересах України і українського суспільства стало невід'ємною складовою зовнішньої і внутрішньої політики нашої держави.

Зокрема, відповідно до статті 12 Конституції України, держава дбає про задоволення національно-культурних і мовних потреб українців, які проживають за межами держави [1]. Крім

того, відносини у сфері співпраці із закордонними українцями регулюються профільним законом України «Про закордонних українців» від 4 березня 2004 р., згідно якого Українська держава сприяє розвитку національної свідомості українців, які проживають за межами України, зміцненню зв'язків з батьківщиною та поверненню їх в Україну [2].

Важливість і значущість подальшої розбудови державної політики, спрямованої на розвиток зв'язків із закордонними українцями, захист їхніх прав та інтересів, задоволення національно-культурних, мовних та інформаційних потреб обумовлена тим, що за оцінками президента Світового конгресу українців Павла Грода на сьогодні понад 25 мільйонів українців живуть за межами України. Такою численною українська діаспора не була ніколи в історії [3].

При цьому необхідно зазначити, що українська діаспора за кордоном протягом усього періоду розбудови незалежної держави активно і дієво інформаційно, культурно, фінансово й морально підтримує Україну на шляху до демократичного, відкритого суспільства. Разом з тим, з початком російської агресії в 2014 р. та повномасштабного вторгнення в 2022-му, українська діаспора активно долучилася до допомоги батьківщині в усіх можливих сферах, зокрема гуманітарного, фінансового, політичного, інформаційного та військового характеру. Значну роль діаспора відіграє й у приверненні уваги всього світу до величезного масиву воєнних злочинів вчинених рф проти населення України та можливих шляхів покарання агресора.

В сучасних умовах надзвичайно важливим завданням є координація зусиль, як в Україні, так і за кордоном, в діаспорі, для допомоги нашій державі та її збройним силам у боротьбі із російською агресією. Як відомо, важливу роль у налагодженні співпраці із закордонними українцями відіграють громадські об'єднання світового українства. Найбільш авторитетними й потужними серед них є Українська всесвітня координаційна рада (УВКР), Світовий Конгрес Українців (СКУ), Європейський Конгрес Українців (ЄКУ), Товариство зв'язків з українцями за межами

України «Україна – Світ» (Товариство «Україна – Світ»), Світовий Конгрес Українських Молодіжних Організацій (СКУМО), Світова федерація українських жіночих організацій (СФУЖО) та ін.

Саме ці організації на сьогодні активно представляють інтереси української держави на міжнародному рівні, здійснюють системні заходи щодо організації діяльності української діаспори, спрямованої на всебічну допомогу Україні у боротьбі з російськими агресорами. Крім того, до цієї діяльності долучилася усі громади та спілки українців по всьому світу, значна кількість новостворених громадських організацій, серед яких Razom for Ukraine, Nova Ukraine, Ukrainian Congress Committee of America та Американо-український фонд, Фонд «Український дім» (Варшава, Польща), та ін. Всі ці організації розгорнули широку діяльність у вищезанесених стратегічних напрямках з підтримки України в її боротьбі за свободу.

В той же час, усвідомлюючи необхідність і важливість ролі української діаспори в організації всебічної допомоги у фінансовій політичній, інформаційній та військовій сфері, необхідно звернути увагу і на таку важливу проблему, як діяльність українських організацій за кордоном щодо збереження української ідентичності мільйонів українок та українців, і особливо дітей що виїхали з країни за короткий період від 2022 р.

Зазначена проблематика актуалізується тим, що від початку війни за даними ООН, на кінець вересня 2024 р., тимчасовий захист у європейських країнах мали понад 6 млн українців. Ще майже 600 тисяч українців отримали захист поза Європою [4]. Значна кількість цих громадян нашої держави планує залишитись в цих країнах на строк не менший ніж до закінчення війни, а частка українців, які бажають повернутися в Україну, постійно зменшується. За різними оцінками після війни додому можуть не повернутися близько 3 мільйонів українців. І дуже загрозливою є тенденція, що найменше повертатися хочуть діти віком 15–17 років. Так, за даними опитування проведеного дослідницькою агенцією Info Sapiens у березні 2024 р., серед них 17% «точно» вирішили це для себе, а 29% – «скоріше». Діти цього віку можуть

залишитися за кордоном, навіть якщо їх батьки повернуться в Україну, наприклад, вступивши до навчального закладу в країні перебування [5].

В цих умовах саме організації української діаспори за кордоном, за підтримки уряду нашої держави та інститутів громадянського суспільства, можуть зіграти провідну роль у вирішенні проблеми збереження української ідентичності цих мільйонів громадян України. При цьому необхідно зазначити, що провідні громадські об'єднання світового українства та організації української діаспори в різних країнах світу добре усвідомлюють важливість і першорядність цього нового завдання, змістом якого є збереження українськості у якнайбільшій кількості тих, хто поїхав під час великої війни, та, що особливо необхідно, створення умов для повоєнного повернення людей до України.

В реалізації цього завдання особливої уваги потребує діяльність щодо збереження можливості отримувати за кордоном українську освіту для дітей, які знаходяться за межами держави. Наразі, з 2022 р. за кордон виїхали 600 тисяч дітей шкільного віку. За даними МОН, нині за кордоном перебуває 400 тисяч українських учнів. Тобто, достатньо велика кількість дітей не бере участі в українській освіті, що є величезною небезпекою для подальших перспектив існування українського народу. Без школи і без спілкування діти загублять свою мову та українську ідентичність – і асимілюються в суспільстві тієї країни, де живуть. Як наслідок, після завершення війни вся ця родина не повернеться в Україну. Натомість у родинах, де діти зберігають українську ідентичність, шанси на їхнє повернення до України є набагато вищими [3]. До того ж, уряди країн перебування українських мігрантів, особливо європейських країн (ФРН, Польща та ін.) зацікавлені в асиміляції та інтеграції українців, які знайшли у них прихисток. Тому в низці європейських країн висувуються вимоги, щоб українські діти вчилися мовою країни, де вони живуть.

Для організації навчального процесу з учнями, які тимчасово перебувають за кордоном, Міністерство світи і науки України (далі – МОН України), спростило вимоги до змісту навчальних

програм для дітей, які навчаються дистанційно за кордоном. Зокрема, в серпні 2023 р. МОН затвердило типову освітню програму, яка передбачає вивчення предметів українознавчого компонента – українську мову та літературу, історію, основи правознавства, географію тощо. Ці предмети учні можуть вивчати в українських закладах освіти онлайн, а оцінки з решти дисциплін в Україні можна перезарахувати із закордонних закладів освіти. Але дуже часто батьки учнів не мають такої інформації. Відтак, українські громади за кордоном беруть дієву участь у проведенні інформаційної кампанії щодо цього питання, тим самим суттєво посилюючи можливості українських учнів залишатися в українському освітньому просторі.

Наступним важливим напрямом української діаспори у сфері збереження національної ідентичності для українців, які знаходяться за кордоном, є допомога у розбудові інституційної інфраструктури для виховання дітей як свідомих українців. Справа в тому, що у країнах ЄС, де зараз перебуває основна маса українців, ця інфраструктура майже відсутня. Відтак, українські громади за кордоном можуть надати суттєву допомогу, наприклад, у розширенні мережі освітніх закладів для українських дітей та молоді, створенні українських дитячих садочків, бібліотек, вирішенні питань щодо можливості будівництва українських церков і т.ін. Безумовно, що ініціювати ці питання повинні і самі українці, які тимчасово перебувають за кордоном.

В цьому контексті, важливою справою українських громад за кордоном є подальша розбудова мережі українських суботніх та недільних шкіл та створення білінгвальних шкіл. Так, за даними СКУ і Світової координаційної виховно-освітньої ради (далі – СКВОР), мережа українського шкільництва налічує близько 350 суботніх і недільних шкіл, які діють на всіх п'яти континентах. Це золотий скарб для збереження, формування і розвитку української ідентичності та національної свідомості. Крім того, як зазначає голова СКВОР Любов Любчик, що сьогодні замало навчити дітей за кордоном читати і писати українською. Дуже важливо

дати їм відчуття шани до українських героїв, які сьогодні захищають нашу незалежність, відчуття любові до рідної землі, відчуття приналежності до великого українського роду [6].

Наступною важливою справою у сфері збереження української ідентичності, в реалізації якої беруть активну участь українські громади за кордоном, є діяльність щодо залучення українців, які є громадянами інших країн, до політичних процесів та культурної дипломатії на користь України. Українці за кордоном повинні стати вагомою політичною і економічною силою, яка через громадсько-політичну діяльність, виборчий процес, вплив на ЗМІ могла б постійно лобіювати інтереси України. До цієї діяльності необхідно і можливо залучати вимушених українських мігрантів з числа представників зрілого українського громадянського суспільства, які можуть додати нової енергії у цій справі. Крім того, самі громадські об'єднання світового українства постійно проводять заходи політичного характеру (протести, маніфестації, конференції), метою яких є нагадування світові про необхідність підтримувати Україну.

Підсумовуючи слід зазначити, що діяльність українських громад за кордоном щодо збереження української ідентичності, є однією з важливих складових посилення стійкості української нації в умовах затяжної війни з російським агресором за свободу і незалежність України.

Література:

1. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
2. Про закордонних українців : Закон України від 04.03.2004 № 1582-IV : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1582-15#Text>.
3. Українці за кордоном мають стати політичною силою – так, як це вдалося єврейському народу. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2024/09/13/7194147/>.
4. Зануда А. Як змінилася міграція з України та якими будуть наслідки – BBC News Україна. *BBC News Україна*. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c93px84133jo>.

5. Усе менше охочих повертатися. Як змінилися настрої українських біженців. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/03/25/711576/>.
6. Українські спільноти за кордоном: стійкість, зростання, поступ. *Національний університет «Львівська політехніка»*. URL: <https://lpnu.ua/news/ukrainski-spilnoty-za-kordonom-stiikist-zrostannia-postup>.

ДАМ'ЯН САВЧАК – ВИДАТНИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ ДІЯЧ НАПРИКІНЦІ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

Іванна Мацелюх

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри службового та медичного права
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
м. Київ, Україна
e-mail: m.ivanna1304@gmail.com*

У контексті розвитку української громадсько-політичної думки та національного руху кінця XIX – початку XX століття особливе місце посідає постать Дам'яна Антоновича Савчака (1847–1912) – правника, політика, громадського діяча та мецената, який зробив вагомий внесок у розвиток українського суспільно-політичного життя Галичини.

Народившись 13 липня 1847 р. в незаможній селянській родині на Лемківщині в селі Нова Весь повіту Новий Санч, Дам'ян Савчак пройшов шлях від простого селянського сина до визначного громадсько-політичного діяча. Здобувши юридичну освіту у Львівському університеті та отримавши ступінь доктора права, він розпочав свою професійну діяльність у судовій системі Австро-Угорської імперії.

Професійна кар'єра Д. Савчака розпочалася з роботи в судах різних міст Галичини – Заліщиках, Вишнівчику, Богородчанах, Ходорові та Гусятині. Значущим етапом його діяльності стало призначення суддею в Бережанах у 1884 р. За свідченням сучасника, відомого українського політика Костя Левицького, саме в цей період Савчак активно займався політичною організацією Бережанщини, демонструючи громадянську мужність у

протистоянні з владою та закладаючи основи для консолідації сільського населення з інтелігенцією у боротьбі за політичні права українців [1, с. 217].

Особливо вагомим є внесок Дам'яна Савчака у розвиток українського кооперативного руху та фінансово-економічних інституцій. Він був одним із засновників та очільників страхового товариства «Дністер», створеного у Львові 1892 р. Це товариство відіграло визначну роль у економічному розвитку українського суспільства Галичини, здійснюючи не лише страхову діяльність, але й активно підтримуючи просвітницькі проекти та видавничу діяльність [2].

Значним досягненням у політичній кар'єрі Д. Савчака стала його діяльність як посла до Галицького крайового сейму (1889–1901). Представляючи Підгаєцький повіт, він активно відстоював інтереси українського населення та сприяв розвитку освіти. Зокрема, його ініціатива щодо відкриття державної гімназії з українською викладовою мовою в Бучачі демонструє послідовну позицію у відстоюванні прав українців на освіту рідною мовою.

Важливим аспектом діяльності Савчака була його робота в «Руському клубі» – головній фракції, що об'єднувала українських послів сейму. На посаді заступника голови клубу (1889–1895) він доклав значних зусиль до вдосконалення організаційної структури та ефективності роботи українського представництва в сеймі [3].

Особливої уваги заслуговує видавнича діяльність Дам'яна Савчака. У 1893 р. він здійснив важливий внесок у розвиток української правничої літератури, видавши власним коштом «Збірник законів адміністрацій них». У передмові до видання автор наголошував на нагальній потребі створення доступного правничого довідника українською мовою, який би охоплював питання громадського управління, шкільництва, виборчого права та інших адміністративних справ. Примітно, що Савчак ставив за мету не лише створення наукового видання для фахівців, але й практичного посібника, доступного для всіх верств українського суспільства, «котрий лишь уміє читати». При підготовці збірника він співпрацював з відомими українськими діячами, зокрема з

правником Костем Левицьким та суддею Антоном Дольницьким, який здійснив переклад шкільних законів українською мовою. У передмові до видання, автор виявив особливу скромність та уважність до читачів, зазначивши про можливі похибки у назвах громад при перекладі з німецького урядового статистичного довідника та запропонувавши читачам самостійно виправляти їх відповідно до місцевих назв. Ця праця засвідчила не лише високий фаховий рівень автора, але й його щире прагнення служити своєму народові, що він особливо підкреслив у завершальних словах передмови [4, с. 3–4].

«Збірник законів адміністраційних» Дам'яна Савчака став фундаментальною працею свого часу, що охоплювала широкий спектр правових питань. Структура збірника демонструє системний підхід автора до впорядкування правового матеріалу та його прагнення створити комплексний правовий довідник. Книга складалася з чотирьох основних частин, кожна з яких висвітлювала окрему сферу адміністративного права.

Перша частина була присвячена законам про громади та громадські справи, ординація виборчих прав, питання шкільництва. Такий підхід відображало особливу увагу автора до питань місцевого самоврядування, що було надзвичайно актуальним для українського суспільства того часу. Друга частина збірника охоплювала закони про повітові справи, зокрема повітову виборчу ординацію, що свідчить про важливість питань виборчого права та місцевого управління в тогочасному суспільно-політичному житті. Третя частина містила закони про крайове заступництво, включаючи аналіз Жовтневої конституції, Лютневого патенту та крайового статуту. Це демонструє глибоке розуміння автором конституційно-правових засад функціонування краю в системі Австро-Угорської монархії. Особливу цінність представляла четверта частина збірника, присвячена основним державним законам. У ній розглядалися різні форми правління, особливості конституційної монархії в Австрії, питання дуалізму, а також фундаментальні права громадян, включаючи закони про особисту свободу, про товариства та про право зборів [4, с. 5–6].

Важливо відзначити, що видання містило спеціальні постанови щодо використання руської (української) мови та розпорядження на користь руського обряду в Галичині та на Буковині, що свідчить про послідовну позицію автора у відстоюванні національних прав українців.

Яскравим фактом реальних дій для духовного відродження краю стала спільна діяльність Дам'яна Савчака та Костя Левицького в організації перепоховання Маркіяна Шашкевича у Львові 1894 р. Коли створений для цієї мети Краєвий Комітет зіткнувся з перешкодами з боку львівського магістрату, саме злагоджена співпраця цих двох діячів допомогла успішно вирішити складну ситуацію. Польська адміністрація міста, намагаючись применшити значення української національної маніфестації, встановила надмірно високу оплату за використання трьох пар коней для перевезення труни, що фактично унеможливлювало проведення гідної церемонії. Після того як Кость Левицький, аналізуючи правові можливості, виявив прогалину в міських тарифах щодо використання волів замість коней, саме Дам'ян Савчак взяв на себе практичну реалізацію цього нестандартного рішення. Виявивши неабияку оперативність та організаторські здібності, Савчак особисто виїхав на Гуцульщину і за короткий термін – лише два дні – зумів організувати доставку до Львова трьох пар величних сріблясто-сірих волів з вражаючими двометровими рогами. Ця швидка та ефективна дія Савчака стала ключовим моментом у протистоянні з магістратом, який намагався завадити проведенню урочистої церемонії.

Завдяки вдалому поєднанню правничої винахідливості Левицького та практичної кмітливості Савчака вдалося обійти штучні перепони, створені польською адміністрацією. Коли магістрат намагався поширити правила про кінський запряг на воловий, спільна позиція обох діячів, їхнє знання і вміння тлумачити законодавство змусили владу відступити. Цей епізод яскраво демонструє не лише організаторські здібності Дам'яна Савчака, його вміння швидко та ефективно діяти в складних ситуаціях, але й показує важливість його співпраці з іншими українськими діяча-

ми для досягнення спільної мети – захисту українських національних інтересів в умовах протидії з боку польської адміністрації Галичини [5].

Окремої уваги заслуговує роль Дам'яна Савчака в організації та проведенні «Великої крайової виставки Галичини» 1894 р., яка стала однією з наймасштабніших подій в історії Львова габсбурзької доби. Його участь у супроводі імператора Франца Йосифа I під час відвідин виставки та виголошення промов демонструє високий рівень визнання його авторитету як політичного діяча [6].

Принципова позиція Д. Савчака проявилася в його рішенні скласти мандат посла 1901 р. на знак протесту проти відмови австрійських урядовців відкрити у Львові український університет. Після цього він повернувся до судової служби, працював радником Крайового суду у Львові (1897–1907), а згодом відкрив приватну адвокатську канцелярію в Борщеві, де також очолював повітову раду.

Помер Дам'ян Савчак 29 грудня 1912 р. у Львові, залишивши помітний слід в історії українського національного руху. Його діяльність була багатогранною та мала визначний вплив на розвиток українського суспільно-політичного життя Галичини кінця XIX – початку XX століття. Його внесок у розбудову українських економічних інституцій, відстоювання прав українців у Галицькому сеймі та розвиток освіти заслуговує на глибоке вивчення та належне місце в історії українського національного руху.

Таким чином, постать Дам'яна Савчака (1847–1912) є яскравим прикладом відданого служіння українській справі в Галичині кінця XIX – початку XX століття. Пройшовши шлях від селянського сина до впливового громадсько-політичного діяча, він зумів реалізувати себе у різних сферах суспільного життя: як талановитий правник, політичний діяч, меценат та видавець. Його багатогранна діяльність охоплювала кілька ключових напрямків: політичне представництво українських інтересів у Галицькому крайовому сеймі (1889–1901), розвиток українського кооперативного руху через участь у створенні та керівництві страховим товариством «Дністер», видавничу діяльність, зокрема

видання фундаментального «Збірника законів адміністративних», та активну участь у культурно-просвітницькому житті краю.

Особливо важливим є внесок Савчака у розвиток української правничої думки та практики. Його «Збірник законів адміністративних» став не просто збіркою правових актів, а практичним інструментом для захисту прав українського населення, доступним для широкого загалу. Принципова громадянська позиція Дам'яна Савчака, яка проявилася у складенні депутатського мандату на знак протесту проти відмови відкрити український університет у Львові, демонструє його непохитність у відстоюванні національних інтересів.

Загалом, життя та діяльність Дам'яна Савчака є прикладом того, як особиста відданість справі, професіоналізм та активна громадянська позиція можуть суттєво вплинути на розвиток національного руху та становлення українських інституцій. Його спадщина залишається актуальною для вивчення та осмислення в контексті розвитку української державності та правової думки.

Література:

1. Гуцал П., Колодницький С., Пиндус Б. Савчак Дем'ян Антонович. Тернопільський енциклопедичний словник : у 4 т. / редкол.: Г. Яворський та ін. Тернопіль : Видавничо-поліграфічний комбінат «Збруч», 2008. Т. 3 : П – Я. С. 217.
2. Мельник І. «Дністер» – перше галицьке страхове товариство. *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/60171>.
3. Чорновол І. 199 депутатів Галицького Сейму. Львів: Тріада плюс, 2010. 228 с
4. Збірник законів адміністративних / укладач Дам'ян Савчак ; вступ А. Єзеров. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. 580 с.
5. Знаменитий Кость. Спогади про найшанованішого українського адвоката у Львові. *Локальна історія*. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/chitanka/znamenitii-kost-sporadi-pro-naishanovanishogo-ukrayinskogo-advokata-u-lvovi/>.
6. Курилишин К. Галичина 1890–1894 років – очима «Діла». *Збруч*. URL: <https://zbruc.eu/node/56961>.

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ВСЕВОЛОДА КОРНІЛІЙОВИЧА ДЯБЛА В ПЕРІОД МІЖ 1940–1983 рр.

Наталя Єфремова

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри історії держави і права
Національного університету «Одеська юридична академія»
м. Одеса, Україна
e-mail: efremova_natalia1970@ukr.net*

У Національному університеті «Одеська юридична академія» вже достатньо тривалий час здійснюються наукові розвідки юридично-біографічного та науково-історичного спрямування, які висвітлюють становлення та розвиток правової науки в Одесі, а також наукові здобутки представників Одеської школи права, їх вплив на розвиток національної правової думки. В наш час ми можемо говорити про оформлення окремого наукового напрямку в межах історико-правової науки України, в якому досліджуються питання становлення та розвитку вітчизняної школи права, наукова спадщина та юридична біографістика видатних представників цієї школи. Досвід їхньої діяльності може стати повчальним для сучасників, допоможе відшукати відправні пункти існування наукових установ та сприятиме створенню ефективної системи юридичної науки у вищій школі.

Організація юридичної науки в радянській Україні була предметом численних досліджень. Разом з тим, науково-педагогічна діяльність окремих вітчизняних вчених і досі лишається малодослідженою. Як вже було зазначено у попередній публікації, окремих наукових праць по цьому питанню просто не існує. І хоча праці Всеволода Корнілійовича доволі часто згадуються дослідниками конституційної юстиції, ми ще і досі по крихтам відновлюємо картину його життя. Метою цього дослідження ми

обрали висвітлення віх життя та науково-педагогічну творчості вітчизняного правознавця, відомого фахівця у сфері конституційної юстиції – Всеволода Корнілійовича Дябла в контексті історії становлення юридичної освіти в радянській Україні де він працював у зазначений нами період.

Всеволод Корнілійович Дябло народився 26 червня 1894 р. в місті Полтава, в родині земського службовця – Дябла Корнілія Даниловича (з селянсько-козацького роду Полтавської губернії). Випускник юридичного факультету імператорського університету у Харкові Всеволод Корнілійович Дябло починав свою науково-педагогічну діяльність в умовах «Військового комунізму» та непу, коли радянська Україна піддавалась нещадним експериментам в усіх сферах життя. У 1917–1918 рр. В. К. Дябло займав посаду мирового судді в Полтаві, а з восени 1918 і до 1919 р. займався науково-педагогічною діяльністю в Київському університеті, а потім у Полтаві, де до кінця 1920 р. він викладав загальну теорію права і держави на історико-філологічному факультеті Педагогічного інституту. З 1921 р. його подальша науково-викладацька діяльність вже відбувалась на правовому факультеті Харківського Інституту народного господарства.

З 1937 р. Всеволод Корнілійович Дябло займав посаду старшого наукового працівника Всесоюзного інституту юридичних наук в Москві, де він безпосередньо брав участь у підготовці підручників для внз СРСР. Так, за його участі було підготовано перший підручник з радянського адміністративного права для внз в СРСР. П'ять глав підручника було написано безпосередньо Всеволодом Корнілійовичем. Приблизно з кінця 30-х років він також почав працювати над матеріалами курсу «Теорії держави і права». Але у 1940 р. доля вченого змінилась і його було переведено на роботу до Львова.

Отже, наступна сторінка з біографії вченого нами була виявлена вже у стінах Львівського університету. Як відомо, після приєднання Західної України до УРСР, Львівський університет було перейменовано на Львівський державний університет. З 8 січня 1940 р. йому було присвоєно ім'я Івана Франка. З 15 січня 1940 р. в

університеті функціонувало 5 факультетів: філологічний, фізико-математичний, природничий, історичний та юридичний. Деканом юридичного факультету було призначено доцента П. Недбайла [1, арк. 15].

Згідно Акту передачі справ та майна Університету від 23–27 вересня 1940 р. [1, арк. 15], в складі юридичного факультету було 9 кафедр і завідувачів: цивільного права – проф., др. К. Пшибиловський, кримінального права – проф. М. Паше-Озерський, цивільного процесу – проф., др. В. Вергановський, історії держави та права – проф., др. П. Домбковський, радянського державного права і теорії держави та права – проф. П. Недбайло, історії держави та права народів СРСР – др. К. Кораний, судової медицини й криміналістики – доц., кандидат медичних наук – В. Ципковський, земельного, колгоспного і трудового права – доц. Л. Дженюк, міжнародного права – доц. О. Марітчак [1, арк. 8-12] (член Національної Ради ЗУНР, очолював канцелярію Є. Петрушевича, професор Таємного університету у Львові 1923-1925 рр. – Н. Є.).

Українізація навчального закладу, в якому до 1939 р. викладацькі посади обіймали переважно не українці проходила важко. Упродовж 1939-1941 рр., радянське керівництво взялося за реформування освітнього та навчально-виховного процесу в університеті на основі чітких інструкцій та постанов уряду.

Кадрова політика в освітній системі у ті часи відповідала загальним вимогам програми українізації та радянізації західноукраїнських територій. На викладацькі посади нова влада запрошувала переважно західноукраїнську інтелігенцію. Однак, як і в Наддніпрянській Україні в 20-х роках, посеред університетських науково-педагогічних кадрів було багато викладачів – вихованців імперської доби. Переважна більшість серед них були поляками, яких схилили до нової ідеології і до вивчення української мови, іноді заохочуючи матеріальною підтримкою. Однак, проведення кадрових «чисток» було невідворотною справою в сценарії освітньо-політичної реформи в УРСР.

Оновлення кадрового складу відбувалося і за участі присланих з СРСР наукових кадрів. На юридичному факультеті Львівського

університету імені Івана Франка 1940 р. працювало 34 викладача: 11 професорів і доцентів, 8 асистентів і лаборантів. Серед 20 нових професорів був і В. К. Дябло [2, арк. 7–9]. Приблизно з квітня того ж року його було призначено виконуючим обов'язки професора державного і адміністративного права і з того ж року – завідувачем кафедри міжнародного права.

На кафедрі міжнародного права тоді викладали три навчальні дисципліни: «Міжнародне публічне право», «Міжнародне приватне право», «Державне право буржуазних держав» [3, с. 87]. У той час, під керівництвом Всеволода Корнілійовича на кафедрі міжнародного права працювали Лисик В. М. – к. ю. н, доцент та Зеєман І. В. – аспірант кафедри.

Свої лекції професор В. К. Дябло готував та читав рідною, українською мовою, активно підтримуючи ідею українізації навчального процесу в університеті. У період між 1940 і до літа 1941 р. ним було підготовано дві наукові статті: «Формально-догматичний метод, як класичний метод буржуазної юриспруденції» (Львів, 1940) та Суверенітет в буржуазній і радянській федерації» (Львів, 1941), які було видано у Збірнику наукових праць Львівського державного університету імені Івана Франка.

Однак працювати в умовах політичних репресій та освітніх експериментів радянської влади було надзвичайно складно. У процесі реформування навчально-виховної роботи університету, НКВС проводило цілеспрямовану політику «вичищення» інтелектуалів у навчальних закладах, про що яскраво свідчать і приватні щоденники [4, с. 163] і офіційні архівні документи Львівського державного університету.

Впроваджуючи політику залякування викладацького складу, на зібрання професорів ради юридичного факультету Львівського державного університету імені Івана Франка в січні 1940 року було викликано для «наукового каяття» правознавців К. Пшибиловського, Ю. Макаревича та Л. Ехрліха. Від них, як і від інших викладачів, вимагали визнання помилковості своїх «буржуазних» поглядів. Професори К. Пшибиловський та Л. Ехрліх відмовились це робити і були звільнені з посади заступників декана юридичного факультету [5].

3 березня 1940 р. в університеті почались арешти викладачів. На юридичному факультеті ув'язнили доцентів З. Вахльовського, В. Мікушевського, К. Гжибовського, викладачів А. Ланевського, С. Постемпського, а у червні 1941 р. – магістра права В. Ренбіша [6]. Звільнення проводили показово, демонструючи решті науковців їхнє становище в контексті радянського гасла «Незамінних не існує».

У той же час, у Львівському державному університеті імені Івана Франка радянська влада почала впроваджувати нову систему наукових ступенів і вчених звань. Нагадаємо, що в постанові РНК СРСР від 20 березня 1937 р. «Про вчені ступені і звання» вказувалося, що звання професора присвоюється особам, які мають вчений ступінь доктора і здійснюють при цьому викладацьку або керівну дослідницьку роботу у внз або в науково-дослідних установах. Тож викладачі Львівського університету, які отримали ступені та звання до 1939 року, були зобов'язані пройти процедуру радянської нострифікації, яка передбачала голосування Ради Університету за клопотання перед Наркоматом освіти СРСР про присвоєння викладачу наукового ступеня та вченого звання [7]. Засідання Ради Університету присвячені цим питанням стали систематичними з кінця 1940 р.. Український дослідник Р. Б. Тарнавський зазначає, що 31 грудня 1940 р. балатувалися 14 осіб, серед яких ним було виявлено і кандидатуру В. К. Дябла [7, с. 23]. Нажаль, результатів цього голосування не було виявлено.

Але нам пощастило розшукати атестат доцента В. К. Дябла виписаний 24 березня 1950 р. в Москві (МДЦ № 08830) на підставі рішення Вищої Атестаційної Комісії від 01 березня 1941 р. (протокол № 8) про затвердження його в званні доцента кафедри «державного права». Саме це звання і буде фігурувати у документах вченого Львівського та Одеського періодів.

Аналізуючи автобіографічні данні В. К. Дябла нами було встановлено, що за 3 тижні до початку німецько-радянської війни, до Львова приїхала родина вченого. Вона складалась з його батьків, яким на той час виповнилось 75 років, дружини і 3 маленьких дітей. 30 червня 1941 р. Львів було захоплено німецькими

військами. Отже евакуацію університету не було завершено. Виїхати з великою родиною швидко і безпечно було нереальною справою, отже Всеволод Корнілійович, як і більшість професорко-викладацького складу університету, був змушений залишитися у Львові без засобів до існування [8, с. 2].

На вимогу фюрера, в окупованих регіонах не дозволялось зберігати осередки місцевої інтелігенції та освіти. Отже, нацистський окупаційний режим супроводжувався повним закриттям середніх шкіл та університетів [9, с. 83–84]. У Львові діяло гестапо, яке в рамках нацистської політики нищило львівську інтелігенцію. За підрахунками очевидця тих подій – студента А. Подрази – у Львові тоді загинуло 26 професорів, 22 доценти, 4 викладачі, 1 лектор, 11 асистентів [10, с. 52.]. Бібліотеку юридичного факультету було пограбовано, а рештки викинуто на вулицю, звідки їх потайки перенесли до Політехнічної бібліотеки, серйозно постраждали обладнання та корпуси Університету.

У таких реаліях, залишки професорсько-викладацького складу Університету рятувались кому-як пощастить. Взимку 1941–1942 рр. Всеволод Корнілійович працював бібліотекарем Комунального архіву. У ту зиму, від голоду померли його батьки. Зі Львова він самовільно виїхав до Праги 1944 р., де отримав роботу в Карловому університеті та в Українському вільному університеті. 1942 р. вченого прийняли до Східного інституту (Institut für Deutsche Ostarbeit. – Kraków 1940–1945) на посаду бібліотекаря.

Існує припущення, що в той період часу вчений підтримував спілкування з митрополитом А. Шептицьким [11, с. 472]. 1944 р. професора заарештувало гестапо. Він просидів понад двох місяців за ґратами в'язниці «Панграц» у Празі під слідством, після чого його відпустили [8, с. 2–3]. 1945 р. В. К. Дябло опинився в американській зоні окупації Німеччини, але в 1947 році він індивідуально повернувся на Батьківщину.

Після звільнення, його перевели до Одеси, де Всеволод Корнілійович спочатку працював у Одеській юридичній школі, а з 1947 р. на юридичному факультеті Одеського державного університету імені І. І. Мечникова. Факт залучення до викладацької

діяльності доцента В. К. Дябла підтверджують матеріали звіту про роботу юридичного факультету його декана – доцента М. А. Кравцова. З матеріалів обговорення звіту, на увагу заслуговує коментарі професора В.Д. Богатського, які зазначав: «Для читання лекцій на юрид. факультеті зокрема професури Університету було залучено фахівців міста /доц. Дябло та ін./, що дало можливість проводити нормально навчальний процес вже у 1947/48 навчальному році» [12, арк. 71] (переклад – Є. Н.).

Пізніше вченого було закріплено за кафедрою теорії та історії держави і права, де з початку 50-х рр. в він почав працювати над дисертаційним дослідженням за темою «Сутність суверенітету» [13, арк. 71], але в умовах «Жданівських чисток», безпартійному ученому не могло пощастити на юридичному факультеті ОДУ.

В умовах, коли з лютого 1949 р. було оголошено відверте палювання на відьом – «безродних космополитов», яких з часом почали називати «сіонистськими відьмами», разом з багатьма іншими талановитими освітянами та ученими В. К. Дябла піддавали нищівній критиці та постійному психологічному тиску. Так, у звіті університету за 1952–1953 навчальний рік про викладача В. К. Дябло було зазначено, що : «Юрист Дябло В. К., починаючи з 1947 р. усю свою увагу зосередив на викладанні усіляких буржуазних теорій, забруднюючи ними викладання курсу теорії держави і права» [14, арк. 29–31] (переклад – Є.Н.). У січні 1953 р. університетська газета видала велику статтю без підпису про його методологічні та політичні помилки, після чого вчений звільнився як і більша частина його колег з юридичного факультету.

Після ліквідації юридичного факультету в Одесі, 1953 р., В. К. Дябла було направлено Міністерством вищої освіти до Київського державного університету імені Т.Г. Шевченка, але вже у 1954–1955 навчальному році він знов працював доцентом в Електротехнічному Інституті зв'язку м. Одеси (Його посвідчення було за № 398 від 11 березня 1955 по 01 липня 1955 рр. – Н. Є.), а з 1955-1956 навчального року він додатково читав курси «Теорії держави і права» та «Адміністративного права» в Одеській філії

ВЮЗІ. Приблизно у цей же період часу вчений працював у одній з юридичних консультацій Одеси.

З 1962 р. В. К. Дябло переїжджає до Молдови, де певний період часу він працював разом з талановитим вченим-правознавцем, одеситом О.В. Суриловим на юридичному факультеті Кишинівського державного університету.

1972 р., в Мінському державному університеті він захистив дисертацію доктора юридичних наук на тему «Сутність державного суверенітету і його реалізація у соціалістичних федераціях», після чого він переїхав жити в Калінінград де продовжував активно працювати. У 1983 р. він знов повернувся до Одеси.

Помер професор В. К. Дябло 1990 р., в Одесі, на 97 році життя. Після його смерті частина приватної бібліотеки ученого була подарована Науковій бібліотеці Одеської Національної юридичної академії.

Література:

1. Державний архів Львівської області. Ф. Р-119 Львівський державний університет ім. Івана Франка. Оп. 3. Спр. 335. Акт передачі справ та майна Університету від 23–27 вересня 1940 р. 50 арк.
2. Архів Львівського Національного університету імені Івана Франка. Ф. 119. Оп. 1. Спр. 405. Арк. 7–9.
3. Лисик В. М., Зеєман І. В. Розвиток науки міжнародного права у Львівському університеті. *Альманах Міжнародного права*. 2011. Вип. 3. С. 78–89.
4. Szolginia W. Pudełko lwowskich wspomnień pełne. Wrocław : Oficyna wydawnicza Sudety, 1994. S. 206.
5. Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, dział rękopisów, sygn. Rps 425 A, k. 33 zw.
6. Redzik A. Wydział Prawa Uniwersytetu Lwowskiego w latach 1939–1946. Lublin : Towarzystwo Naukowe KUL, 2006. 432 s.
7. Тарнавський Р. Б. Рішення ради Львівського державного університету імені Івана Франка про присвоєння наукових ступенів та вчених звань (січень–травень 1941 р.) // Історичний архів. 2016. Випуск 17. С. 22–29. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ians_2016_17_6.
8. Автобіографія В. К. Дябла / Матеріали приватного архіву родини В. К. Дябло в Одесі. Рукопис, 20.04.1954 р.

9. Єржабкова Б. Шкільна справа та шкільна політика в рейхскомісаріаті «Україна» 1941–1944. У світлі німецьких документів. Київ : Наукова думка, 2008. 270 с.
10. Podraza A. Uniwersytet Lwowski w latach II wojny światowej, [w:] Lwowskie środowisko naukowe w latach 1939-1945, pod red. I. Stasiewicz-Jasiukowej, Warszawa 1994. S. 40-59.
11. Редзик А. Дябло В. К. // Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т. I : А–К / видав. рада : І. О. Вакарчук (голова), М. В. Лозинський (заст. голови), Р. М. Шуст (заст. голови), В. М. Качмар (відп. секретар) та ін. Львів : ЛНУ імені Івана Франка. 2011. С. 472.
12. ДАОО. Ф. Р-1438 Одеський державний університет імені І. І. Мечникова. 1944-1990 рр. Оп. 12. Спр. 14. Протоколи засідання Вченої Ради 1947-1948 н.р. Арк. 71.
13. ДАОО. Ф. Р-1438. Одеський державний університет імені І. І. Мечникова. 1944-1990 рр. Оп. 12. Спр. 65. Звіт про науково-дослідну роботу факультетів і роботу Університету за 1952-1953 н.р. Арк. 22.
14. ДАОО. Ф. Р-1438. Одеський державний університет імені І. І. Мечникова. 1944-1990 рр. Оп. 12. Спр. 59. Звіт про роботу Університету за 1952-1953 н.р. Арк. 29–31.

ГЛИБИННЕ УСВІДОМЛЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПРОЦЕСІВ ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ДЕРЖАВИ ЯК ОСНОВА СУЧАСНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОБОРОНИ УКРАЇНИ, НАЦІОНАЛЬНОГО СПРОТИВУ ТА МІЖНАРОДНОЇ ПІДТРИМКИ УКРАЇНЦІВ У БОРОТЬБІ З РОСІЙСЬКОЮ АГРЕСІЄЮ

Андрій Коваль

*кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри історії
держави, права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка,
мобілізований офіцер Сил територіальної оборони
Збройних Сил України,
помічник командира бригади з правової роботи-начальник
юридичної служби, майор юстиції
м. Львів, Україна
e-mail: afkoval@gmail.com*

Стрімкий розвиток української історико-правової науки дозволяє, на думку автора, із впевненістю стверджувати, що демократичні держави подолують своєю економічною та політичною єдністю всі протиправні прагнення російської правлячої верхівки щодо грубого порушення усталених міжнародних норм, які гарантували сталий розвиток світових держав у мирному стані і політичній взаємоповазі, викладені у Статуті Організації Об'єднаних Націй та інших значимих міжнародних конвенціях, пактах, договорах тощо.

Для сьогодення важливим є збереження спілкування між усіма категоріями громадян України (від наймолодших до старших) з метою глобального поширення не сфальсифікованої історії України, історії української політичної та правової думки, а також історії формування української нації.

Постійне поглиблення історико-правових досліджень стародавніх держав на території України дозволяє українцям стверджувати, що вони генетично та культурно пов'язані зі своїми предками, які формували перші цивілізаційні утворення на сучасній українській етнічній землі і змогли сформувати власні класичні європейські середньовічні держави: Київську Русь, Галицько-Волинську державу, а також долучались до організації Великого князівства Литовського, Польського королівства та Речі Посполитої, заснували власну українську козацьку державу, розвивали російську та Австрійську (Австро-Угорську) імперії, проголошували українські держави на початку XX ст., проживали у складі Польщі, Румунії та Чехословаччини та Української СРР/РСР з 1917 до 1991 рр.

Після завершення Другої світової війни лідери демократичних держав світу з метою створення нової мирної моделі існування світової спільноти створили міжурядову Організацію Об'єднаних Націй.

22 серпня 1945 р. Україна (тоді – УРСР) стала однією з 51 держав-засновниць ООН шляхом ратифікації Президією Верховної ради Української РСР тексту Статуту Організації Об'єднаних Націй. Визнання права народів на самовизначення та права на створення власних національних держав на власній етнічно-політичній території забезпечили Україні право на законне членство в ООН після проголошення Акту Незалежності України 24 серпня 1991 р.

З перших днів існування Україна декларувала недоторканість своєї території, цілісність та суверенітет, який захищатиметься народом України при будь-якому зазіханні на її цінності. Жодна держава світу, окрім російської федерації (з 2014), не ставила під сумнів законність міжнародно визнаних політичних кордонів України.

Життя українського народу як носія права народу на самовизначення і творця України постало перед реальною загрозою умисного знищення ворогом. Сьогодні беззаперечним фактом є те, що вже більше 140 держав світу однозначно визнають та

підтримують збереження правосуб'єктності України з територією в межах кордонів станом на 1991 р. Більшість світових лідерів стоячи на захисті територіальної цілісності України прагнуть не допустити початок потенційної Третьої світової війни, внаслідок якої може бути зруйнованою вся політична структура Європи, включно із зміною кордонів не лише України, але й інших держав Європейського Союзу та держав-членів НАТО.

У Законі України «Про оборону України» вперше на законодавчому рівні подано та розкрито (у різних редакціях закону) зміст таких понять як «військове командування», «військове формування», «воєнний стан», «збройна агресія», «оборона України», «обороздатність держави», «особливий період», «план оборони України», «район воєнних (бойових) дій», «спеціальна операція», «територіальна оборона України» та інші [1].

У Законі України «Про Збройні Сили України» в преамбулі чітко вказано, що «оборона країни є справою всього народу України», а «Україна як незалежна держава і суб'єкт міжнародного права проголошує про створення власних Збройних Сил». Вказаний Закон визначив, що Президент України є Головнокомандувачем Збройних Сил України та головою Ради оборони України. В законі згадані такі терміни як «воєнна доктрина» та «стратегічні й оперативні плани» Міністерства оборони України, згідно яких здійснюються дислокація та розташування військових об'єднань, з'єднань, частин і підрозділів [2].

Згідно тексту Конституції України від 28 червня 1996 р. «Територія України в межах існуючого кордону є цілісною і недоторканою» (стаття 2), «Захист суверенітету і територіальної цілісності України... є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» (стаття 17), «Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сили України» (стаття 17), «Забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються на відповідні військові формування та правоохоронні органи держави, організація і порядок діяльності яких визначаються законом» (стаття 17). Захист Вітчизни, не-

залежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України (Стаття 65) [3].

Законом України «Про основи національного спротиву», який набрав чинності 01 січня 2022 року створено окремий рід військ – Сили територіальної оборони Збройних Сил України (далі – Сили ТрО ЗСУ) [4].

24 лютого 2022 року російська федерація розпочала безпрецедентну після Другої світової війни широкомасштабну військову агресію практично по всій території України.

Президент України Володимир Зеленський як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України видав Укази Президента України: «Про введення воєнного стану в Україні» від 24 лютого 2022 р. № 64/2022 [5], «Про загальну мобілізацію» від 24 лютого 2022 р. № 69/2022 [6], «Про утворення військових адміністрацій» від 24 лютого 2022 р. № 68/2022 [7]. Це дало можливість Президенту України у визначений законний спосіб застосовувати Сили оборони України для відсічі збройної агресії, зокрема сили та засоби територіальної оборони як частини національного спротиву України.

Водночас, розпочався процес мобілізації шляхом оперативного розгортання новостворених військових частин (бригад) та утворення додаткових військових частин (бригад) у містах із чисельністю населення більше 900 тис. чол. Таким чином у містах Київ, Харків, Одеса та Львів було розпочато формування додаткових бригад Сил ТрО ЗСУ.

До всіх військових формувань Сил ТрО ЗСУ було доведено мобілізаційні плани та нові «штати воєнного часу» згідно номенклатури Збройних Сил України. Задля виконання поставлених завдань обласні та районні центри комплектування та соціальної підтримки (далі – РТЦК СП) розпочали роботу по призову військовозобов'язаних громадян України у віці від 18 до 60 років. Значна кількість громадяни України не дочекуючись «повістки» масово та самостійно прибували до РТЦК СП для добровільної мобілізації у лави Збройних Сил України. Мобілізовані чоловіки та жінки для подальшого виконання військовослужбовцями

бойових завдань після оформлення всіх документів та їх призову на особливий період проходили нормативні теоретичні та практичні навчання. Вперше в Україні згідно Закону України «Про основи національного спротиву» [4] було розпочато організацію та формування по всій території України громадських воєнізованих підрозділів у формі «добровольчих формувань територіальних громад» (далі – ДФТГ) як невід’ємної частини організації територіальної оборони України.

Не менш унікальним явищем в Україні з перших хвилин повномасштабної агресії російської федерації було швидке формування оборони міст силами та засобами цивільних осіб, які самоорганізувалися в громадські об’єднання. Як наслідок законодавець 03 березня 2022 р. ухвалив Закон України «Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України». Цей закон дозволяє цивільним особам брати безпосередню участь у національному спротиві та гарантує їм звільнення від юридичної відповідальності за застосування вогнепальної зброї щодо осіб, які здійснюють збройну агресію проти України [8].

Крім вищезгаданих форм участі осіб у протистоянні проти ворога ще з 2000 р. в Україні прийнято Закон «Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону» [9].

Відповідно до вимог Закону України «Про основи національного спротиву» було прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 15 квітня 2022 р. № 448 «Про затвердження Порядку застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України у період дії воєнного стану», у якому розкриті поняття «застосування вогнепальної зброї», «індивідуальна самооборона», «самооборона» та деякі інші [10].

Відповідно до спеціального Закону України «Про основи національного спротиву» «територіальна оборона – система загальнодержавних, воєнних і спеціальних заходів, що здійснюються у мирний час та в особливий період з метою протидії воєнним загрозам, а також для надання допомоги у захисті населення,

територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій». Для належної організації «територіальної оборони» в державі відповідно до законодавчих вимог створюються постійно діючі органи управління територіальною обороною в межах відповідної зони територіальної оборони – штаб зони територіальної оборони, який підпорядковується керівнику зони територіальної оборони [4].

Для автора важливим є визначення ключових посадових осіб, які здійснюють керівництво військовослужбовцями військових формувань тих чи інших видів та родів військ Збройних Сил України.

Неправомірна окупація територій Автономної Республіки Крим і міста Севастополь у березні 2014 р., а також квітнєве російське вторгнення на територію Донецької та Луганської областей України дало відчуття агресорові здійснювати подальші терористичні дії та акти збройної агресії на всій території України і не нести за такі акти міжнародного тероризму жодної політичної та кримінальної відповідальності. Подальше повномасштабне російське вторгнення в Україну, яке розпочалося 24 лютого 2022 р. зумовило неймовірну громадянську, політичну, економічну та соціальну консолідацію всього українського народу та світової спільноти для надання різкої відсічі по реалізації планів російського загарбника.

Незважаючи на те, що на території України триває відкрита збройна російська агресія, із впевненістю можемо констатувати відсутність належної комплексної наукової розробки задекларованої теми як у сучасній юридичній науці, так і суміжних науках (зокрема, зважаючи на міждисциплінарний характер досліджуваного явища в історичній, політичній, військовій науках, науці державного управління тощо). Водночас, наявний значний обсяг історичного матеріалу (архівних джерел, наукових досліджень, публікацій тощо).

Національний спротив у світовій історії має свої теоретико-практичні особливості, а тому український національний спротив також матиме свої відмітні ознаки.

Вчинивши збройну агресію проти України російська відповідальна політична когорта посадовців, починаючи з 2014 р., порушила близького 400 міжнародних, фундаментальних документів. Основні це: Статут ООН, Конвенція ООН про боротьбу з фінансуванням тероризму, Конвенція ООН щодо запобігання злочину геноциду та покарання за нього, корпус конвенцій, що регулюють закони та звичаї війни, Міжнародна конвенція для захисту усіх осіб від насильницького зникнення, Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту, Конвенція ООН з морського права, Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. (т.з. Гельсінські угоди), Європейську конвенцію про захист прав людини та основоположних свобод, Статут Ради Європи та інші.

Абсолютно необґрунтований, безпідставний та злочинний російський напад на суверенітет та територіальну цілісність України містить всі ознаки універсального визначення терміну «агресія» як міжнародного тероризму. Світові лідери роблять все, щоб російська політична верхівка, яка безпосередньо надавала накази про збройне вторгнення на територію України, а також всі російські політичні діячі та відповідальні посадові особи, які причетні до щоденних актів російського міжнародного тероризму якнайшвидше були заарештовані та притягнуті до покарань за такі кримінально карані правопорушення у формі довічних ув'язнень та повної ізоляції від цивілізаційного демократичного суспільства. Правовою основою таких дій є п. 4 статті 2 Статуту ООН: «Усі Члени Організації Об'єднаних Націй утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування як проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, так і якимось іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй».

Міжнародним судовим органом, який покликаний притягувати до відповідальності за міжнародні злочини є Міжнародний кримінальний суд. Статут (Римський статут) цього органу було прийнято у 1998 р., сам орган почав свою діяльність у 2002 році.

Відповідно до ст. 5 цього статут юрисдикція Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Відповідно до цього Статуту Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів: а) злочин геноциду; б) злочини проти людяності; с) воєнні злочини; d) злочин агресії.

Отже, з вище вказаного можна зробити висновки, що Національний спротив українського громадянського суспільства не є новим феноменом в історії українського народу, а навпаки, має як багаті історичні витоки і віхи, так і всебічні обґрунтування представників української політико-правової думки. Так, різноманітні прояви національного спротиву на території сучасної України можна простежити в тих чи інших формах, способах і методах протистояння зовнішній агресії, поневоленню, загарбанню, окупації чи анексії. З давніх часів дотепер при побудові оборони своєї території у часи народного ополчення, народно-визвольної війни, народного руху, народних повстань, гайдамацького руху, народної революції, створенні перших українських воєнізованих формувань, національно-визвольного руху, повстанського руху, національно-визвольної боротьби, руху опору, партизанського руху, відкритих громадянських непокорів, протестних рухів, організації добровільних військових формувань, що стали сучасною міцною основою надання відсічі російським загарбникам та міжнародним терористам.

Таким чином, зародження основ сучасного українського національного спротиву можна виявити в історії України ще з часів спротиву корінних (осілих) племен (скіфів, антів, східних слов'ян) кочовим племенам-загарбникам у додержавний період на території сучасної України, спротив руського народу завойовникам (печенігам, половцям, монголо-татарській навалі) у Київській Русі і Галицько-Волинському князівстві, народний спротив у період народно-визвольної війни 1648–1654 рр. та козацько-гетьманської доби, національний спротив за часів Української національної держави у 1917–1923 рр., національно-визвольних рухів XX ст. (Українські січові стрільці, УВО, ОУН, УПА, рух

Опору, дисидентський рух, Студентська революція на граніті 1990 р.), протестних рухів поч. ХХІ ст. («Україна без Кучми», «Помаранчева революція», «Революція гідності») тощо.

Література:

1. Про оборону України : Закон України від 06.12.1991 № 1932-ХІІ : станом на 28 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>.
2. Про Збройні Сили України : Закон України від 06.12.1991 № 1934-ХІІ : станом на 18 верес. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text>.
3. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>.
4. Про основи національного спротиву : Закон України від 16.07.2021 № 1702-ІХ : станом на 20 черв. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-20#Text>.
5. Про введення воєнного стану в Україні : Указ Президента України від 24.02.2022 № 64/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>.
6. Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24.02.2022 № 69/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/692022-41413>.
7. Про утворення військових адміністрацій : Указ Президента України від 24.02.2022 № 68/2022. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/682022-41405>.
8. Про забезпечення участі цивільних осіб у захисті України : Закон України від 03.03.2022 № 2114-ІХ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-20#Text>.
9. Про участь громадян в охороні громадського порядку і державного кордону : Закон України від 22.06.2000 № 1835-ІІІ : станом на 15 берез. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1835-14#Text>.
10. Про затвердження Порядку застосування цивільними особами вогнепальної зброї під час участі у відсічі та стримуванні збройної агресії Російської Федерації та/або інших держав проти України у період дії воєнного стану : Постанова Каб. Міністрів України від 15.04.2022 № 448. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/448-2022-п#Text>.

ДОСЛІДНИКИ ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ ШКОЛИ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ З 1661 РОКУ

Володимир Кахнич

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри адміністративного та фінансового права
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна
e-mail: volodymyr.kakhnych@lnu.edu.ua*

Львівський національний університет імені Івана Франка серед українських університетів вважається одним із найдавніших закладів вищої освіти. Також це один із найдавніших університетів у всій Східній Європі. Від часу його заснування 20 січня 1661 р. минуло понад триста шістдесят три роки. У складі Львівського університету зі самого початку його утворення був юридичний факультет. Процес утворення та становлення Львівського університету і, зокрема, юридичного факультету зумовили загальноєвропейські події, які мали на меті відновити на західно-українських землях наукову школу. Наукова школа була потрібна для того, щоб мати кадри для роботи в державних структурах, оскільки кількість таких працівників була обмеженою, а запит від місцевих та державних органів влади був значним. Тому утворення та налагодження роботи Львівського університету з 1661 до 1772 рр. відбувався на основі єзуїтської колегії. Тоді на галицьких землях активізувалася діяльність ордену єзуїтів, який ще 1534 р. заснував Ігнатій Лойола та 1540 р. затвердив Папа Римський Павло III. Єзуїти провадили активну наукову, освітню та місіонерську діяльність. Так, ще 1608 р. вони відкрили у Львові колегію, яку хотіли в майбутньому зробити академією [1, с. 12–51]. Вони домоглися того, що Польський король Як Казимир II видав

привілей від 20 січня 1661 р., в якому йшлося, що: «Без сумніву, дуже важливо, щоб і в руських провінціях (так тоді називали Україну та Українські землі) і землях твердо була проголошена належна пошана правді і чесноті; Ми (Ян II Казимир) легко і охоче довели, що, згідно з Нашим підтвердженням Львівському колегіуму Товариства Ісуса нехай буде надано гідність Академії і титул Університету. Надаємо також право встановлення у тому ж Львівському колегіумі Товариства Ісуса генеральних студій на кожному з дозволених факультетів, тобто теології, як схоластичної, так і моральної, філософії, математики і **обох прав**, медицини і вільних мистецтв і дисциплін і всіляких інших наук, які вищезгадані отці Товариства Ісуса мають запровадити, там же ними самими чи іншими будуть перевірятися на їхній розсуд і ухвалу, і, згідно з усталеним звичаєм і практикою академій та університетів. І постановляємо на вічні часи, щоб цей [заклад] існував під назвою Університету» [2, с. 14–15].

У тексті привілею для нашого дослідження цінною є інформація про дозвіл заснування у новоствореному Львівському університеті факультету **«обох прав»** (мається на увазі канонічне та римське (світське воно ще тоді мало назву) право), тобто юридичного факультету [3].

Римське право було надзвичайно важливим напрямом наукових досліджень викладачів юридичного факультету Львівського університету від часу його створення. Як вважає науковець Світлана Мирза, що римське право – унікальний витвір людського генія. Його вплив на законодавство багатьох західноєвропейських країн, здійснюваний або прямим запозиченням, або через сприйняття принципів цього права, пояснюється загальнолюдським характером останнього. Невипадково остання кодифікація цивільного законодавства України, що проходила в умовах відмови від адміністративно-командного характеру регулювання майнових відносин, відновила розвиток приватноправових інститутів, тобто відбулася на класичних римсько-правових засадах [4]. Це означає, що римське право, яке з'явилося ще в V ст. до нашої ери та існувало до V ст. нашої ери мало та має норми, які були побу-

довані на принципах логічності, простоти та лаконічності. І той факт що сьогодні цивільне законодавство України містить у собі класично римсько-правові засади, як уважає вищезгаданий автор, і не тільки він, але і багато інших, дає нам підстави говорити про те, що наука римського права, яка сьогодні є навчальним предметом кафедри історії держави, права та політико-правових учень, була у програмі вивчення у Львівському університеті з 1661 р., як і канонічне право.

Знаємо, що кафедра як структурна одиниця почала працювати з 1784 р. у Львівському університеті, (наведений нижче фрагмент таблички дає нам можливість коротко це побачити) такі тоді існували традиції та порядки, але той факт, що предмети, які були та залишаються важливими на факультеті та кафедрі, викладали ще задовго до утворення університету. Тому ми можемо вважати, якщо з 1661 р. було видано офіційний документ, у якому йшлося про утворення двох прав, про які ми вже згадували, у Львівському університеті і також можемо стверджувати про початок функціонування юридичного факультету та кафедри, яка сьогодні трансформована, видозмінена і носить назву кафедри історії держави, права та політико-правових учень.

Серед дослідників римського права наприкінці XVIII – у першій половині XIX століть на юридичному факультеті Львівського університету працювали Б. Борзага, Ф. Маркс та ін. Одним із найславніших експертів з римського права в цей час став А. Гаймбергер. У 1850–1860-х рр. римське право на юридичному факультеті Львівського університету розвивав Й. Зельонацький. Утім лише в останній третині XIX – у першій третині XX століть на юридичному факультеті Львівського університету виникла наукова школа римського права, представлена Ф. Жрудловським, С. Шаховським та ін.

Сьогодні римське право на кафедрі історії держави, права та політико-правових учень займає теж важливе значення та користується популярністю серед студентів, адже знання, які передає колектив кафедри з римського права, студенти мають можливість використовувати надалі та проводити паралелі, коли

вивчають сучасне цивільне право України. Колектив кафедри на чолі з професором Ігорем Бойком робить багато для того, щоб підняти дух вивчення римського права як одного з предметів своєї кафедри, що йому добре вдається як керівнику кафедри.

Отже, на підставі вищевикладеного можемо сказати, що історію кафедри історії держави, права та політико-правових учень, яка має в основі предмети, коті були на вивчені студентів Львівського університету з 1661 р., можна вважати кафедрою, витоки якої сягають 1661 р.

Література:

1. Качмар В. Львівський національний університет імені Івана Франка. Історичний нарис. *Літопис випускників Львівського національного університету імені Івана Франка* / Ред. кол. В. В. Дурдинець, В. М. Породько, І. А. Войтюк. Київ : Логос Україна, 2010. С. 12–51.
2. Привілей польського короля Яна II Казимира школі Львівського єзуїтського колегіуму про надання статусу університету. Краків, 20 січня 1661 р. / пер. з латин. Василя Кметя // *Encyclopedia. Львівський національний університет імені Івана Франка : в 2 т. Т. I : А–К* / вид. рада : І. О. Вакарчук (голова), М. В. Лозинський (заст. голови), Р. М. Шуст (заст. голови), В. М. Качмар (відп. секретар) та ін. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. С. 14–15.
3. Кахнич В. С. Юридична освіта і наука у Львівському університеті (1661–1939) : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2016. 320 с.
4. Мирза С. С. Основи римського права. Альбом схем : наочний посібник. Одеса : ОДУВС, 2014. 167 с.

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ДИСЦИПЛІНИ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ЮРИСТА: АКСІОЛОГІЧНИЙ ВИМІР

Ліліана Шевчук

*кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри історії держави, права
та політико-правових учень*

*Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна
e-mail: liliana.shevchuk@lnu.edu.ua*

З початком повномасштабної війни євроінтеграційний вектор розвитку України, закріплений на конституційному рівні, отримав потужний поштовх. Відтак, всього за два роки після вторгнення ми пройшли довгий і продуктивний шлях: від заявки про членство в ЄС, через статус кандидата в члени, до початку переговорів про вступ. Подальший прогрес України у цьому напрямку значною мірою залежить від здатності розробити стратегію реформ на найближчі роки і реалізувати її. На тернистому шляху змін, спрямованих на виконання вимог Європейської комісії, зокрема щодо реформування судової системи, правоохоронних органів, публічного управління, боротьби з корупцією, захисту прав людини, утвердження верховенства права, важливе місце, поза всяким сумнівом, займає реформа правничої освіти. Адже від якісно підготовлених вищою школою кадрів залежатиме успіх трансформацій у вищезначених сферах. На сьогодні очевидним є те, що реформа національної правничої освіти стала одним із основних викликів, з яким стикнулася українська спільнота на шляху до змін. У публічному просторі неодноразово піднімалося питання про системність та послідовність цього процесу, акцентувалася увага на тому, що він має включати не лише додаткове

нормативне регулювання, а й передбачати перегляд ціннісних орієнтирів самої реформи [3, с. 81].

У щорічному Звіті щодо прогресу України на шляху до членства в ЄС за 2023 р., Європейська комісія, розглядаючи проблеми судочинства та прав людини, констатувала, що «високоякісна, вільна від корупції юридична освіта та підготовка фахівців у сфері правосуддя та правоохоронних органів є ключовими для зміцнення верховенства права та виконання зобов'язань щодо членства в ЄС», а також окреслила рекомендації щодо подальшого реформування юридичної освіти: «модернізація навчальних програм з акцентом на етику, практичну підготовку, право ЄС» [1]. Цьогорічний Звіт Єврокомісії (оприлюднений 30.10.2024), відзначаючи «деякий прогрес у реформі юридичної освіти», [2] водночас містить вказівку щодо подальшого зміцнення та уніфікації стандартів юридичної освіти, правил прийому, ліцензування та фінансування, рекомендуючи «зосередити увагу на праві ЄС, практичних юридичних навичках та доброчесності». [2] Отже, поруч із настійливою вимогою щодо підвищення практичної складової підготовки правників, важливий акцент робиться на аксіологічний орієнтир правничої освіти. Натомість навіть побіжний аналіз навчальних планів більшості правничих шкіл нашої держави наводить на висновок про недостатню увагу до формування у здобувачів юридичної освіти цілісних загального та правового світоглядів, що приводить до обмеженого розуміння ними цінності права, ідеї його верховенства, витоків і джерел демократії як в загальноєвропейському, так і в національному вимірах, ідей прогресу, соціальної справедливості, поваги до людської гідності, громадянської солідарності, національної єдності. Як наслідок, «на виході» часто отримуємо правника з викривленим розумінням суспільної місії, цінностей та значення правничої професії в сучасному світі. Саме дисципліни світоглядного ядра – а до них насамперед відносимо предмети історико-правового напряму: римське право, загальну історію права та держави, національну історію права та держави, історію політичних та правових учень в загальносвітовому та українському вимірах –

покликані і повинні стати тією фундаментальною і невід’ємною складовою високоякісної, відповідної європейським стандартам правничої освіти, ціннісноорієнтованої, формуючої належні моральні та етичні якості сучасного правника. Крім розуміння основоположних правових цінностей (а цього неможливо досягти без вивчення теоретичної спадщини багатьох поколінь дослідників політико-правової проблематики, у тому числі й українських, бо як ще інакше ми побачимо своє, по праву важливе, місце в історії європейського правового простору), майбутні правники завдяки загальній та національній історії права та держави зможуть побачити та зрозуміти як світоглядний, так і соціальний, історичний, національний контекст існування політичних та правових систем; розпізнати взаємну залежність між ідеями та ідеалами західної цивілізації, соціально-політичним контекстом та правом; відчуті творчу та динамічну природу права, його еволюцію, змінність, плинність, але одночасно і стабільність основоположних його засад, сформованих ще в античні часи. І як тут обійтись без вивчення римського права? Питання з однією відповіддю – «ніяк!» – навпаки, вивчення римського права мало б бути значно розширене в контексті кількості годин, і формою контролю мав би стати іспит. Також необхідно повернути до навчальних програм курс історії української політичної та правової думки. Адже вивчення цієї дисципліни дає змогу виразно відслідкувати і відчуті реальність приналежності України до європейського правового простору, її значення для формування і усталення його базових цінностей. І окрім ґрунтовнішого засвоєння, а відтак і розуміння майбутніми правниками основоположних теоретичних та ціннісних засад західної правової традиції, місця, ролі і значення України у їх формуванні, вищезначене б сприяло реалізації одного із завдань Болонського процесу, а саме – підвищення центральної ролі університетів у розвитку європейського культурного простору (можемо сміливо додати і правового простору, бо ведемо ж мову про правову освіту), в якій університети розглядаються як носії європейської свідомості (у тому числі й правової). Все це дозволило б нашому

університету загалом і факультету зокрема реально стати тим середовищем, де відбувається формування та усталення ціннісної сфери майбутнього правника.

Вивчення дисциплін історико-правового напрямку уможливить формування у студентів належного розуміння засадничої цінності права та держави, що в їхній майбутній практичній діяльності сприятиме збалансованому поєднанню приватних (працювати задля власного добробуту) і публічних (працювати на благо держави) інтересів. І дієвими та наочними прикладами, на які можна і треба взорувати майбутнім правникам, є право- та державотворча діяльність визначних політичних, релігійних, культурних та громадських діячів, учених, адвокатів, суддів, нотаріусів, серед яких було багато випускників львівської правничої школи.

Міністерство освіти 20 липня 2022 р. затвердило нові стандарти¹ вищої освіти бакалаврського та магістерського рівнів зі спеціальності «Право». [4] Серед визначених Стандартом 16-ти спеціальних (фахових, предметних) компетентностей випускника бакалаврського рівня 2-га – повністю («здатність аналізувати ретроспективи розвитку правових явищ та процесів у контексті їх впливу на сучасну правову систему»), а 3-тя («цінування та повага до гідності людини як найвищої соціальної цінності, розуміння її правової природи») та 8-ма («здатність застосовувати правові принципи та доктрини») частково забезпечуються саме історико-правовими дисциплінами. Відзначимо, що Стандарти не містять вимог до конкретних предметів, обсягу, форм і методів викладання, а лише визначають перелік необхідних компетентностей, шлях здобуття яких обирає конкретна правнича школа. Отже, ці питання відносяться до реалізації університетської автономії, тобто права закладу вищої освіти на унікальність освітніх програм. Видається, що саме львівська правнича школа може і має «задавати тон» в напрямку модернізації навчальних програм на шляху до усталення правничої освіти, опертої на

¹ Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» стандарт вищої освіти – це сукупність вимог до освітніх програм, які є спільними для них усіх у межах певного рівня вищої освіти та спеціальності.

цінності, освіти – мета якої дати не тільки потужну теоретичну базу юридичних знань, а й етичний і ціннісний фундамент.

З огляду на важливість формування цілісного, ціннісноорієнтованого правового світогляду майбутніх правників, на виклики, які стоять перед сучасною Україною в контексті російсько-української війни, і на шляху до повноправного членства в європейській спільноті, слід повернути належне історико-правовим дисциплінам місце в системі підготовки фахівців, що відзначаються не лише відповідним рівнем практичного вишколу, а й високими етичними та моральними цінностями.

Література:

1. Звіт Європейської Комісії щодо прогресу України в межах Пакету розширення ЄС 2023 р. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/system/files/2023-11/SWD_2023_699%20Ukraine%20report.pdf.
2. Звіт Європейської Комісії щодо прогресу України в межах Пакету розширення ЄС 2024р. URL: https://neighbourhood-enlargement.ec.europa.eu/document/download/1924a044-b30f-48a2-99c1-50edeac14da1_en?filename=Ukraine%20Report%202024.pdf.
3. Мочульська Марта. Реформа вищої правової освіти в Україні: куди далі? *Український часопис конституційного права*. 2023 №. 3. С. 79-87.
4. Стандарт вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 Право, спеціальності 081 Право. Затверджено та введено в дію Наказом Міністерства освіти і науки України від 20.07.2022 р. № 644. URL: <https://mon.gov.ua/static-objects/mon/sites/1/vishcha-osvita/zatverdzeni%20standarty/2022/07/21/081-pravo-bakalavr-zh-zminamy-644-20.03.2023.pdf>.

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЗАХІДНО-УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Ольга Липитчук

*кандидат юридичних наук, доцент
доцент кафедри історії держави,
права та політико-правових учень*

*Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна
e-mail: olha.lypytchuk@lnu.edu.ua*

Внаслідок успішного повстання (в ніч з 31 жовтня на 1 листопада 1918 р.), підготовленого українськими політиками та військовими, на території Східної Галичини було встановлено українську владу та проголошено про утворення Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) [8, с. 9]. В перші дні існування нової держави були сформовані всі державно-правові інституції, функціонування яких створювало умови для відродження та розбудови української державності. Поряд із планами національно-державного будівництва перед очільниками ЗУНР постала проблема формування концептуальних засад зовнішньої політики, визначення її пріоритетів. Галицькі політики усвідомлювали, що доля української державності здебільшого залежала від її міжнародного визнання. З цією метою в уряді було створено Державне секретарство зовнішніх справ. Загальне керівництво дипломатичною діяльністю ЗУНР здійснював Президент держави Євген Петрушевич; оперативне – державні секретарі зовнішніх справ Василь Панейко, Лонгин Цегельський, Михайло Лозинський і уповноважені в закордонних справах екзильного уряду ЗУНР у Відні Степан Витвицький і Кость Левицький [2, с. 20–21].

Проте, міжнародна діяльність очільників ЗУНР ускладнювалася багатьма чинниками. Поява ЗУНР занепокоїла представників панівних сусідніх націй, в руках яких на цій території перебувала

реальна влада. Зарубіжні монополії так само мали тут свої інтереси, особливо нафтові у Дрогобицько-Бориславському районі [6, с. 377].

Від самого початку ЗУНР опинилася на перехресті стратегічних інтересів великих і сусідніх держав. Якщо в зовнішньополітичних планах Франції домінувала ідея утворення «Великої Польщі», яка мала стати стабілізуючим фактором в регіоні, то Великобританія декларувала підтримку «малим народам», а США виступали за демократизацію Східної Європи із збереженням неподільності Росії [4, с. 348].

Поляки з перших днів існування ЗУНР стали чинити військовий опір, що призвело до українсько-польської війни. Відроджену Польську державу вони уявляли як реставрацію Речі Посполитої в межах кордонів 1772 р. і тому висували претензії до українських етнічних територій. Маючи потужні дипломатичні зв'язки з країнами Антанти, США та використовуючи недостатню поінформованість про українську проблему, поляки розгорнули широку пропагандистську кампанію, стверджуючи, що ЗУНР і Українська Галицька Армія – «австро-німецька інтрига» [9, с. 104].

Виходячи із політичних і міжнародних реалій, уряд ЗУНР свою зовнішньополітичну діяльність сконцентрував у двох напрямках: визначитися у відносинах з УНР і домогтися визнання ЗУНР країнами Антанти та США і за їх сприяння припинити агресію з боку Польщі. Стратегічним пріоритетом українські очільники визначили об'єднання всіх українських земель в єдиній і неподільній країні. У передвступній угоді з УНР надавалися певні територіальні гарантії автономії для ЗУНР [6, с. 382]. Проте, об'єднання з УНР, на яке керманичі ЗУНР покладали великі надії, не виправдало їхніх сподівань, бо й сама УНР не була визнана західним світом, до того ж перебувала у стані війни з кількома сильними супротивниками – зовнішніми і внутрішніми [10, с. 265].

Найважливішою метою для уряду ЗУНР стало визнання її державності Паризькою мирною конференцією (січень 1919 – січень 1920). Головним противником визнання ЗУНР була Франція, яка мала визначальний вплив на рішення Паризької конференції і розглядала Польщу як союзника у стримуванні Німеччини та

надійний бар'єр, що може зупинити просування більшовицької експансії на захід [11, с. 121].

Одним із заходів Антанти у Східній Галичині стала Міжнародна місія під керівництвом французького генерала Жозефа Бартелемі, який запропонував керівництву ЗУНР укласти мир із Польщею для створення об'єднаного фронту проти більшовиків. За участь у цій боротьбі ЗУНР гарантували визнання її суверенітету, повноправну участь в Паризькій мирній конференції, а також матеріальну та військову допомогу. За планом угоди під польський контроль відходили Львів, Дрогобицько-Бориславський нафтовий район. Делегація ЗУНР відкинула претензії польської сторони на галицькі землі і запропоновані місією Ж. Бартелемі умови перемир'я [5, с. 160].

Керівництву Паризької конференції вдалося створити ще одну спеціальну міжнародну комісію у справі мирних переговорів між представниками Польщі і України, яку очолив член англійської делегації південноафриканський генерал Луїс Бота. Члени комісії підготували проект договору про польсько-українське перемир'я, який був більш реалістичний, ніж проект Ж. Бартелемі. Запропонована демаркаційна лінія залишала Львів під польською окупацією, а Дрогобицько-Бориславський нафтовий басейн – під владою ЗУНР [6, с. 423].

Врешті українська делегація заявила про прийняття умов перемир'я. Проте, польська сторона в умовах успішного наступу польських військ відхилила пропозиції комісії Л. Боти. 14 травня 1919 р. армія Ю. Галлера розгорнула наступ по всьому фронту і УГА змушена була залишити майже всю територію Східної Галичини [3, с. 236]. Щоб юридично оформити цю окупацію 25 червня Рада чотирьох прийняла рішення, яке надавало Польщі право на окупацію Східної Галичини до р. Збруч. Польський уряд був уповноважений встановити у Східній Галичині цивільне управління під мандатом Ліги Націй, яка повинна забезпечити автономію цієї території [6, с. 447]. Отже, дипломати ЗУНР так і не змогли переконати Паризьку мирну конференцію визнати Українську державу.

Після Паризької мирної конференції державно-правовий статус Східної Галичини залишався невизначеним. В цій ситуації зовнішньополітичні курси ЗУНР і УНР розійшлися. Проблема Східної Галичини ще більше загострилася після підписання С. Петлюрою з Ю. Пілсудським Варшавського договору в квітні 1920 р., згідно якого Східна Галичина, Західна Волинь, Холмщина, Підляшшя і Полісся залишалися під Польщею [11, с. 129–130].

Надії на визначення державно-правового статусу ЗУНР галицькі політики покладали на чергові міжнародні переговори у Ризі, що розпочалися у вересні 1920 р. Для участі у мирній конференції була сформована делегація на чолі з К. Левицьким, яка отримала чітку інструкцію Є.Петрушевича не допустити до узаконення анексії Східної Галичини Польщею [1, с. 232]. Галицьким політикам не вдалося вплинути на процес переговорів.

Після українсько-польської війни 1918–1919 рр. керівники ЗУНР переїхали до Відня, де було сформовано уряд, який основну увагу зосередив на дипломатичній діяльності та досягнення міжнародного визнання [7, с. 97].

Керівництво ЗУНР наполегливо добивалося вирішення проблеми своєї державності і через Лігу Націй. Рада Ліги Націй у лютому 1921 р. прийняла рішення, що Східна Галичина не є частиною Польщі, бо Польща «є тільки мілітарним окупантом» Галичини. Сувереном її є держави Антанти. Було прийнято рішення «щодо правового становища Галичини і відносин в тім краю відступити Раді Амбасадорів» [7, с. 501]. Проте, ні Ліга Націй, ні Рада послів країн Антанти не поспішали повернути Східній Галичині державність.

Утвердження влади більшовиків в Росії, Білорусії, Україні підштовхувало західні держави якнайшвидше створити між ними і собою бар'єр, складовою частиною якого залишалася міцна Польща. У ставленні великих держав до ЗУНР домінували геополітичні розрахунки та власні інтереси, що зумовило прийняття 14 березня 1923 р. Радою послів країн Антанти у Парижі рішення про юридичне включення Східної Галичини до складу відновленої Речі Посполитої [10, с. 350].

Отже, проблему міжнародного визнання ЗУНР як суверенної держави можна було вирішити шляхом міжнародних договорів, які визначали територіально-політичний устрій післявоєнної Європи. Українські політики намагалися своєю участю в міжнародних мирних конференціях та інших форумах відстоювати своє право на власну державність. Проте, вкрай несприятлива геополітична ситуація визначила пріоритети країн Антанти не на користь ЗУНР. Водночас неузгодженість дій та конфлікти всередині українських делегацій, різні зовнішньополітичні орієнтири, подекуди зайвий максималізм та безкомпромісність східно-галицьких політиків, надмірні сподівання на держави Антанти заважали сформувати чітку концепцію зовнішньої політики.

Література:

1. Галицька-Дідух Т. В. Східногалицьке представництво на Ризькій конференції 1920–1921 рр. *Галичина*. 2014. Ч. 25–26. С. 231–242.
2. Головченко В. Вихід Західноукраїнської Народної Республіки на міжнародну арену: здобутки й прорахунки. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Міжнародні відносини*. 2013. №1(40). С. 20–24.
3. Дацків І. Б. Діяльність дипломатичної делегації ЗУНР на Паризькій мирній конференції 1919 року. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2012. Вип. 19. С. 227–239.
4. Дацків І. Б. Діяльність дипломатичної служби Західно-Української Народної Республіки. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність*. 2009. Вип. 18. С. 346–352.
5. Західно-українська народна республіка. 1918–1923. Уряди. Постаті / ред.: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, Я. Ісаєвич ; упоряд.: М. Литвин, І. Патер, І. Соляр. Львів : Ін-т українознавства, 2009. 350 с.
6. Західно Українська Народна Республіка. 1918–1923: Історія / ред. О. Карпенко. Івано-Франківськ: Сівєрсія, 2001. 628 с.
7. Литвин Н. Між Антантою та більшовицькою Росією: основні напрямки зовнішньої політики ЗУНР у 1920–1923 рр. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2012. Вип. 24. С. 97–102.
8. Макарчук С. А. Українська Республіка галичан. Нариси про ЗУНР. Львів: Світ, 1997. 192 с.

9. Павлюк О. Боротьба України за незалежність і політика США (1917–1923). Київ: Видавничий дім «KM Academia», 1996. 187 с.
10. Тищик Б. Й. Західно Українська Народна Республіка (1918–1923). Історія держави і права. Львів: Тріада плюс, 2004. 392 с.
11. Тищик Б. Й., Вівчаренко О. А., Лешкович Н. О. Становлення державності в Україні (1917–1922 рр.). Львів–Івано-Франківськ: Світ, 2000. 271 с.

ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ОСНОВИ ВИХОДУ ГЕТЬМАНЩИНИ З-ПІД МОСКОВСЬКОГО ПРОТЕКТОРАТУ ЗА ГЕТЬМАНУВАННЯ ІВАНА МАЗЕПИ

Юрій Олійник

*доктор філософії у галузі права,
доцент кафедри історії держави,
права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна
e-mail: yuriy.oliynyk@lnu.edu.ua*

Період гетьманування Івана Мазепи (1687–1709) є одним із найбільш дискусійних та водночас визначальних етапів в історії української державності. Особливої уваги заслуговує політико-правові основи виходу Гетьманщини з-під московського протекторату, що стало кульмінацією тривалого процесу погіршення українсько-московських відносин та пошуку альтернативних шляхів збереження Української Державності. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю комплексного аналізу правових механізмів та політичних передумов, що зробили реальною спробу зміни протектора Гетьманщини в умовах Великої Північної війни. Розуміння цих процесів має важливе значення для осмислення історичного досвіду українського державотворення.

25 липня 1687 р. на козацькій раді, що відбулася на берегах річки Коломак, гетьманом Війська Запорозького було обрано І. Мазепу. Того ж дня рада затвердила так звані Коломацькі статті, які визначали порядок відносин між Українським гетьманатом та Московським царством. При цьому, український історик Т. Чухліб справедливо звертає увагу на те, що за цими статтями лівобережний гетьманат мав існувати під протекцією москов-

ського царя «в попередніх своїх правах і вольностях, чим по-жалуваний був колишній гетьман Б. Хмельницький». Окрім того, у цих статтях І. Мазепа йменувався гетьманом «обох сторін» Дніпра, а отже він разом з козацькою старшиною сподівався за допомогою «високої руки» Москви повернути під владу свого уряду втрачену правобережну частину гетьманату [1, с. 26]. Важливо підкреслити, що значення Коломацьких статей було таке, що з одного боку, статті підтверджували певні автономні права Гетьманщини та козацтва, а з іншого боку, вони значно обмежували суверенітет Козацької держави, ставлячи її під жорсткий контроль Московського царства.

Таким чином, як зокрема зазначав український історик О. Оглоблин, після обрання І. Мазепи на гетьмана, Москва зробила першу спробу легально – шляхом міжнародно-правної угоди – заперечити державний суверенітет України. Ця спроба зазнала поразки, великою мірою завдяки виваженій політиці І. Мазепи щодо Москви – зокрема в 1690-х рр., у перший період його гетьманування [2, с. 10]. Отже, суть пакту полягала в тому, що він зобов'язував гетьмана та козацьку старшину не вступати в дипломатичні зносини з іншими державами без дозволу московського царя. Це положення суперечило традиційним правам Гетьманщини та фактично ставило його під зовнішньополітичний контроль Москви.

Як зазначає український історик О. Сокирко, допоки воєнні дії точилися на далеких прибалтійських фронтах, козацька верхівка на чолі з І. Мазепою не надто захоплено сприймала нові накази царя про висилку до діючої армії козацьких відділів. Втім, ситуація змінилася докорінно, коли польсько-російський союз став розповзатися під переможними ударами шведської армії [3, с. 25]. Враховуючи складу внутрішньо-політичну ситуацію, за твердженнями історика-мазепознавця С. Павелка, гетьман (І. Мазепа) задумував безкровне здобуття Україною незалежності [4, с. 237]. Після тривалих сумнівів І. Мазепа вирішив підтримати шведського короля Карла XII у Північній війні, сподіваючись отримати підтримку для здобуття державної незалежності

України. Поряд з тим, історик О. Слісаренко зазначає, що одним зі спонукальних мотивів розриву з Москвою для І. Мазепи стала ідея московського царя Петра І уніфікувати адміністративно-територіальний лад своєї держави [5, с. 132]. Водночас О. Сокирко зазначає, що контакти з Карлом XII і плани щодо зміни протекції були глибокою таємницею навіть для найближчого оточення І. Мазепи [3, с. 48–49].

За твердженнями історика О. Слісаренка, будь-які союзні відносини в Європі завжди оформлювалися письмовими угодами. Ця традиція писемного слова йшла з часів Римської державності, що надавала пріоритетного значення не лише оформленню довірливих відносин, але й їх формального дотримання. Така угода була і між королями Швеції та Польщі, з одного боку, та гетьманом України – з іншого [5, с. 129].

Ба більше, як зазначають дослідниці Г. Денисенко та О. Денисенко з посиланням на історика-мазепознавця С. Павелка, більшість сучасних українських істориків вважають, що українська політична еліта у 1708–1709 рр. на чолі з гетьманом І. Мазепою розглядала протекторат Швеції як оборонний у період військових дій проти Московії і прагнула з допомогою шведів здобути ширшу автономію для Гетьманщини. Прагнучи подолати московський диктат, вона обрала той шлях, який не змінював автономію, а давав можливість розвитку і творення власної держави [6, с. 191].

Важливо наголосити, що авторитетні історики України, зокрема Т. Чухліб, підтримують думку тих колег, які вивчають події 1708-1709 рр. з врахуванням ситуації, яка склалася на той час в Центрально-Східній та Південно-Східній Європі у рамках стосунків «сюзерен/протектор – васал/протегований» і накладалася на систему міжнародних відносин ранньої модерної доби. Вони полягали в укладенні так званого суспільного договору між монархами і васальнозалежними правителями й концентрувалися у правовій формулі раннього модерного часу *In dominium suum rex imperator est* [7, с. 8]. Таким чином, ідея правової формули *In dominium suum rex imperator est* (з лат. – у своєму володінні король є імператором) у цьому випадку засвідчує право гетьмана

на самостійне прийняття рішень у межах своїх територій, що обґрунтовувало кроки І. Мазепи до незалежної політики.

Як наголошує Т. Чухліб з посиланням на американських дослідників Дж. Себайна (George H. Sabine) та Т. Торсона (Thomas L. Thorson) на практиці це означало обіцянку суверена/сюзерена в обмін військову допомогу з боку свого васала, захисту і пошанування його «прав і вольностей». При цьому, Т. Чухліб зазначає, якщо договір порушувався одним з політичних контрагентів, «ображений» мав право повстати проти свого володаря та розірвати попередні домовленості, в т. ч. і в односторонньому порядку [7, с. 8-9].

Враховуючи вищевикладене можна зробити такі висновки. *По-перше*, політико-правова основа виходу Гетьманщини з-під московського протекторату формувалася протягом тривалого часу і була обумовлена низкою факторів: порушенням Москвою умов протекторату, надмірним втручанням у внутрішні справи Гетьманщини, загрозою ліквідації української автономії та спробами уніфікації адміністративно-територіального устрою. *По-друге*, Коломацькі статті 1687 р., хоча й підтверджували певні автономні права Гетьманщини, фактично стали першою легальною спробою Московії заперечити державний суверенітет України через міжнародно-правову угоду. *По-третє*, Велика Північна війна 1700–1721 рр. створила сприятливі умови для перегляду міжнародно-правового статусу Гетьманщини. Військові успіхи Швеції та послаблення позицій Московського царства відкрили можливість для реалізації планів щодо здобуття більшої автономії або незалежності. *По-четверте*, рішення гетьмана І. Мазепи про перехід під протекторат Швеції базувалося на тогочасній європейській правовій доктрині, яка передбачала можливість розірвання васальних відносин у разі порушення сюзереном своїх зобов'язань (принцип *In dominium suum rex imperator est*). *По-п'яте*, українсько-шведський союз 1708 р., хоча й завершився поразкою, став важливою спробою легального виходу з-під московського протекторату та утвердження Гетьманщини як самостійного суб'єкта міжнародних відносин.

Таким чином, вихід Гетьманщини з-під московського протекторату мав під собою серйозне політико-правове підґрунтя, що відповідало тогочасним міжнародно-правовим принципам та було обумовлене прагненням зберегти Українську Державність в умовах наростаючої загрози її ліквідації з боку Московського царства. Відчуття національного самовизначення та прагнення до незалежності виразно простежується у діях І. Мазепи та його прихильників, проте війна та політичні інтриги відіграли свою роль у формуванні несприятливих чинників для реалізації цих ідей. Подальше дослідження цього періоду є важливим для кращого розуміння історичних подій та їх впливу на сучасність.

Література:

1. Чухліб Т. В. Іван Мазепа. Київ : Вид-во «Арій», 2013. 375 с.
2. Оглоблин О. Гетьман Іван Мазепа і Москва. *Український історик. Журнал історії і українознавства*. 1989. Т. 26, № 4(104). С. 7–16.
3. Сокирко О. Полтавська битва 27 червня 1709 р.: Український Рубікон (Частина І). Київ : Темпора, 2008. 80 с.
4. Павленко С. Іван Мазепа. Київ : Вид. дім «Альтернативи», 2003. 315 с.
5. Слісаренко О. М. Українсько-шведський військовий союз у Північній війні у 1708–1714 роках : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук зі спеціальності 07. 00. 01 – Історія України. Дніпро, 2019. 415 с.
6. Денисенко Г., Денисенко О. Події Північної війни в Україні в пам'ятках історії та культури: теорія та практика. *Краєзнавство*. 2009. № 3-4. С. 190–200.
7. Чухліб Т. В. Мазепинська Україна у Північній війні 1700-1721 рр.: особливості міжнародного становища та зміни політико-правового статусу. *Полтавська битва 1709 року в історичній долі України, Росії, Швеції та інших держав* : зб. матеріалів Міжнар. науково-практ. конф., м. Полтава, 11–12 черв. 2009 р. Полтава, 2009. С. 12.

ОСОБЛИВОСТІ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У РЕСПУБЛІЦІ ПОЛЬЩІ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Оксана Заяць

*доктор філософії у галузі права,
асистент кафедри історії держави,
права та політико-правових учень*

Львівського національного університету імені Івана Франка

м. Львів, Україна

e-mail: oksana.lesyk@lnu.edu.ua

У сучасних умовах значний науково-практичний інтерес становить вивчення та узагальнення історичного досвіду парламентської діяльності у Республіці Польщі у сфері земельних відносин у першій половині ХХ ст. Особливу увагу привертає історико-правовий аналіз правового регулювання земельних відносин на території Західної України у складі Польщі (1921–1939).

Практично усі політичні партії у Республіці Польщі після закінчення Першої світової війни у своїх програмах декларували не лише демократичні зміни, й реформування земельного сектору. А все тому, що, за словами д-ра Яна Гупки, «земельна справа у нас зачіпає не лише господарські відносини, але й суспільно-політичні». Втім у баченні розвитку земельних відносин на селі підходи основних політичних сил різнилися. Більше того, розбіжності у цьому питанні провокували гострі дискусії у сеймі Другої Речі Посполитої. Жодна з партій не мала абсолютної більшості у польському сеймі і така ситуація тривала аж до 1930 р., що створювало труднощі, але й змушувало до компромісу.

Партія Національної демократії (ендеки), лідером якої був Роман Дмовський, виступала за формування парламентської

демократії, важливою складовою якої мав бути принцип рівності всіх громадян держави. Ця політична сила відкидала примусовий викуп поміщицьких земель та державне регулювання цін на земельну ділянку. Ендеки користувались особливою популярністю на колишніх пруських територіях та у Варшаві. Меншою популярністю користувалася Християнська демократія (хадеки), провідником якої був Войцех Корфанти. Партія в земельному питанні обстоювала подібні принципи правовідносин, а разом з тим пропагувала тісний зв'язок між державою та церквою, яка теж була землевласником. У селянському русі провідне місце посідали Польське стронніцтво людове ПСЛ «П'яст» (лідери Вітольд Вітос, Мацей Ратай) та Польське стронніцтво людове «Визволене» (лідер Станіслав Туггут). Ці партії виступали за встановлення парламентської демократії на основі однопалатного сейму з широкими повноваженнями. Вони вимагали відокремлення церкви від держави, визнавали приватну власність як основу суспільно-економічного устрою країни. ПСЛ «П'яст» і Хлопське стронніцтво радикальне вважали приватну власність на земельну ділянку основою суспільного устрою Республіки Польщі. ПСЛ «Визволене» і ПСЛ «Лівиця» виступали за обмеження приватної власності на користь держави [1, с. 18]. Серед робітничих партій провідне місце займала Польська соціалістична партія (ППС), котра сповідувала соціал-демократичну ідеологію (лідер Ігнацій Дашинський). ППС виступала за націоналізацію великих земельних угідь і передачу їх селянам в індивідуальне приватне користування. За час, коли в Республіці Польщі діяли уряди, на які визначальний вплив мала ППС, у державі було встановлено республікансько-демократичну форму правління, проведено вибори, скликано Законодавчий сейм, прийнято виборчий закон, що ґрунтувався на демократичних принципах [2, с. 39].

Найбільше голосів на парламентських виборах 26 січня 1919 р. здобули ендеки, ПСЛ «Визволене» і ППС [3, с. 449]. Українці Галичини бойкотували вибори, як і німці на колишніх пруських територіях. Повної ясності щодо політичного розмежування в Законодавчому сеймі не було, і така ситуація тривала впродовж

усього часу його діяльності. Спочатку в Законодавчому сеймі було створено 10 політичних клубів, а вже перед самим розпуском тут нараховувалось 17 фракцій. Маршалком Сейму обрали ендека Войцеха Тромпчинського, який важко знаходив порозуміння із селянськими послами. Під тиском селянського невдоволення та селянських політичних партій урядові І. Падеревського у червні 1919 р. довелося був внести на розгляд сейму проект земельної реформи. Навколо цього проекту у сеймі точилась дискусія між основними політичними угрупованнями. Зрештою, 10 липня 1919 р. переважно голосами депутатів соціал-реформістських партій сейм ухвалив компромісний проект «Основ земельної реформи», запропонований правою селянською партією ПСЛ «П'яст». У цій резолюції було викладено принципи майбутньої аграрної політики, зокрема зазначено, що «держава повинна бути регулятором земельних відносин»; землі підлягатимуть «викупові згідно з законом... за ціною, визначеною тим законом»; реформа здійснюватиметься державою. У резолюції зазначалося, що «сільськогосподарська система Республіки Польщі повинна базуватися насамперед на потужних, здорових і здатних до інтенсивного виробництва селянських ферм, заснованих на принципі приватної власності, різних типів і розмірів» [4, s. 1]. Таке окреслення засад земельної реформи викликало опір з боку правих партій і урядові пропозиції вдалося ухвалити з перевагою лише в один голос [3, с. 449].

Як відомо, 17 березня 1921 р. було ухвалено Конституцію Республіки Польщі, демократичну за своїм характером. Ст. 2 Основного закону країни зазначала, що носієм верховної влади є народ, котрий здійснює свою волю через обраний ним парламент. Назву сейм отримав не весь парламент, як було до третього поділу Речі Посполитої 1795 р., а лише його нижня палата. В галузі законодавства утверджувалась система двопалатного представницького органу, де сенату було відведено другорядну роль. Конституція передбачала принцип відповідального уряду (парламентаризм), оскільки відносини між органами законодавчої і виконавчої влади будувались на основі урядової відповідальності

перед парламентом. Повноваження законодавчого органу, які належали сейму і сенату, поділялись на законодавчі, контрольні, елекційні і конституційні.

Сейм складався з 444 депутатів, а сенат – зі 111-ти senatorів. Термін повноважень обох палат сягав 5 років, а відлік починався з дня відкриття парламенту (стаття 11). Сеймовий регламент, ухвалений 16 лютого 1923 р., передбачав створення низки комісій, серед яких адміністративна, бюджетна, комунікаційна, охорони праці, відбудови краю, освіти (статті 69–82) [5, s. 37]. Депутати й сенатори вважались представниками всього народу, користувались імунітетом і тому не були пов'язані наказами своїх виборців. Сейм могли розпустити до закінчення терміну повноважень. Це робив президент зі згоди 3/5 передбаченої законом кількості членів сенату. У випадку розпуску сейму, сенат розпускали також. Організація й порядок роботи парламенту визначались не лише Конституцією, й внутрішніми регламентами. Обидві палати обирали зі свого загалу президії, що складались з маршалка, його заступників і секретарів. Отже, згідно зі 25 статтею Конституції, президент міг розпустити сейм зі згоди 3/5 членів сенату. Зі свого боку, у випадку зловживань президента, сейм мав право притягти його до відповідальності.

Упродовж першої половини 1920-х рр. у польському парламенті точилися гострі дискусії не тільки навколо питань політичного життя, й щодо засад господарського розвитку держави. Ситуацію, що склалась після ухвалення у березні 1921 р. Конституції, політик і державний діяч Станіслав Грабський характеризував так: «В суспільстві чутно партійну полеміку, у пресі прослідковуються тактичні дії партій з метою дістатися до влади... Проробляються комбінації для творення партійної більшості, але не видно великої ідеї, не видно програм державного будівництва над якими точилася б боротьба» [6, s. 11].

У вересні 1921 р. у відставку пішов уряд В. Вітоса і новий кабінет очолив ректор Варшавського політехнічного інституту Антоній Поніковський. На 5 листопада 1922 р. було призначено чергові парламентські вибори на основі нової Конституції, відтак

понад рік точилися гострі дискусії в рамках передвиборчої кампанії, де одне з центральних місць посідало земельне питання. До виборів у сейм і сенат зголосилось 19 партій і блоків. Народно-національний союз і Християнська національна партія порозумілись з Християнською демократією, котра все більше схилялась до правиці й утворили спільний виборчий блок «Гієну» [7, s. 182].

Ендеки виступали з вимогами національної консолідації держави, соціальної рівноваги, повної свободи приватної ініціативи і невтручання держави в економічне життя. Хадеки пропагували запозичений із соціальної доктрини католицької церкви принцип «загальнодоступності власності». До центристських угруповань належала Національна робітничка партія (НРП), яка виступала з програмою надання національними меншинам національно-культурної автономії, поліпшення соціального захисту населення. Лівиця пішла на вибори поділена на чотири угруповання: ПСЛ «Визволенє», ПСЛ «Лівиця», ПСЛ «П'яст» і Селянська радикальна партія (окрім ППС). ПСЛ «П'яст» на чолі з В. Вітосом та ПСЛ «Визволенє» під керівництвом С. Тугутта вбачали можливість поліпшення економічного становища села у кооперативному русі. ПСЛ «Визволенє» натомість тяжіло до лівого табору і вимагало націоналізації лісів і природних багатств. Серед інших селянських партій у виборах брали участь Польська селянська партія – лівиця (група Стапінського) і Селянська радикальна партія (партія ксьондза Оконя). Вони вимагали проведення аграрної реформи, хоча кожна група розуміла її по-своєму [7, s. 204–205].

Утворення передвиборчого Блоку національних меншин стало виявом організованого протесту проти національної дискримінації. До нього ввійшли найбільші національні меншини у Республіці Польща: білоруси, українці, євреї, німці. Спільною платформою, що об'єднала їх, були вимоги національної рівноправності та свободи. Білоруські й українські групи, крім цього, вимагали припинення аграрної колонізації східних земель поляками і ліквідації осадництва, права користуватися рідними мовами і розвивати власну освіту, проведення земельної реформи й

запровадження демократичних свобод. Зрештою українці Східної Галичини бойкотували вибори, обґрунтовуючи небажання брати участь у виборах 1922 р. тим, що поляки окупували українські землі і тому вибори незаконні. Як наслідок, у Львівському воєводстві голосувало 52,8 %, Тернопільському – 35,3 %, Станіславському – 32,1 % (в окремих повітах – 18 %). Результати виборів для українців Західної України були такими, що у Львівському воєводстві обрали лише одного депутата-українця, у Станіславському – 4, Волинському – 12 і Поліському – 2. Серед політичних сил, що брали участь у виборах, голоси розподілились наступним чином: «Гієна» і близькі до неї групи – 33 % голосів; НРП – 5,4 %; людовці – 26 % (у тому числі ПСЛ «П'яст» – 13 %, ПСЛ «Визволенє» – 11 %); ППС – 10,3 %; Блок національних меншин – 16 %; комуністи – 1,5 %. Найчисельнішою партією у сеймі став Народно-національний союз на чолі зі Станіславом Гломбінським, Станіславом Грабським і Мар'яном Сейдою (володів 22 % усіх мандатів). Начальник держави Ю. Пілсудський 28 листопада 1922 р. відкрив засідання сейму, наголошуючи на першочергових завданнях його роботи. Він, зокрема, сказав: «Я щасливий, що можу відкрити звичайний сейм, не закликати до обов'язку боротьби, лиш до обов'язку спокійної внутрішньої праці» [8, s. 35].

Політичний склад обраного 1922 р. сенату не надто відрізнявся від складу сейму. Жодна з партій не мала більшості і така ситуація тривала аж до 1930 р. Вона вплинуло на те, що уконституювання нового парламенту відбувалося довго й болісно і це тоді, коли на порядку денному постало питання вирішення наболілих господарських проблем. Маршалком сейму більшістю голосів, передусім правіці та центру, був обраний людовець Мацей Ратай (1884–1940) з с. Хлопи Рудківського повіту, а послом обраний у Львівському воєводстві від округу № 49. Сейм, на його думку, був не лише закладом конфронтації різних політичних сил, й місцем їхньої спільної праці на благо Республіки Польщі [9, s. 303].

У складі Сенату першої каденції (28 листопада 1922 р. – 28 листопада 1927 р.) було шестеро українських представників

з Волині та Полісся, обраних зі списку Блоку національної меншин, які створили Український клуб. До нього увійшли директор Учительської семінарії у Дермані Михайло Черкавський, православний священник з Володимира-Волинського Дем'ян Герштанський, рівненський адвокат, а згодом суддя Олександр Карпінський (провідник клубу), землевласник Лев Маркович, Олена Левчанівська, вчитель Іван Пастернак. Саме останній до 1927 р. працював у Комітеті у справах господарства, фінансів і регламенту, який розглядав земельні законопроекти [10, s. 11].

Характерною рисою законодавчої діяльності стали компромісні рішення, що були результатом взаємних поступок і торгів між окремими політичними угрупованнями. Проте чимало нагальних питань вирішити не вдалося, оскільки на заваді стали амбіції й політичні суперечності. Політична роздробленість сейму позначилась на його діяльності, що відповідно, негативно відобразилося на функціонуванні всього механізму державної влади. Міжпартійна боротьба набрала загрозливих розмірів, а конфлікт між ендеками і лівими став перманентним. На переконання дослідника А. Гвізджа, у другій половині 1922 р. завершується етап так званої «центризації» політичного життя і з того часу розпочинається період його «поляризації» [11, s. 109].

Глибока політична криза, починаючи з грудня 1922 р., схилила пілсудчиків до пошуку позапарламентських шляхів боротьби за владу. Це пояснювалось тим, що вони не могли легально через парламент вплинути на зміну державного керівництва. Проте парламент продовжував слугувати тим місцем, де вони могли висловити свою позицію, щоб критикувати роботу чи то уряду, чи то парламенту загалом. У січні 1923 р. вони виступили з тезою, що «сейм нічого не вартий», а громадянська війна неминуха [12, s. 149]. Разом з тим Ю. Пілсудський усе активніше став критикувати сеймову демократію, до появи якої сам приклався 1918 р. «У нас, – писав Ю. Пілсудський, – парламентарна криза проявилася більше ніж в інших країнах, тому що народ, повернувши собі незалежність, пов'язав себе занадто міцно з великими надіями з тим, що у нас називається сеймами» [8, s. 49–50].

Намагання створити більшість у польському сеймі призвело до утворення коаліції «Гієни» і «П'ясту». Переговори між сторонами розпочалися у лютому і завершилися 15 травня 1923 р. підписанням угоди про співробітництво, що відома в історії як «угода Лянцкоронського» (назва від маєтку Лянцкорона під Краковом). Головні положення угоди передбачали таке: 1) сеймова більшість повинна бути тільки польською, а уряд складатися виключно з поляків; 2) у всіх установах країни державною мовою є лише польська; 3) у всіх професійних, середніх і вищих навчальних закладах держави поляки отримують привілеї, а для національних меншин вводиться відсоткова норма; 4) у всіх органах самоврядування, зокрема і східних воєводствах, гарантуються переважаючі польські впливи; 5) аграрна реформа зводиться до щорічної упродовж 10 років парцеляції по 200 тис. га державних і приватних земель за винятком маєтків менших 180 га в центральних воєводствах і 400 га на околицях, а також маєтків до 1 000 га, що володіють підприємствами для переробки сільськогосподарської продукції.

Політика уряду «Гієни» і «П'ясту» на чолі з В. Вітосом спрямовувалася на безоглядне виконання принципів «угоди Лянцкоронського». Розбіжності у питаннях стратегії і тактики «кресової політики» та протистояння між людовським і консервативним крилом у справі земельної реформи зумовили втрату блоком абсолютної більшості у сеймі та зміну співвідношення сил. Міністр сільського господарства Єжи Госціцький став заручником політичних інтриг. Великі дискусії викликало прийняття земельного податку. Комуніст Стефан Круліковський взагалі закликав його ліквідувати, на що з правиці лунали фрази на кшталт «Тут не Росія!» та «Що би пан робив, якби в Москві податків не платили?!» [13, s. 53].

Каменем спотикання стала земельна реформа, що була однією з умов «угоди Лянцкоронського». Міністр рільництва, член «П'ясту» Станіслав Осіцький мав до кінця листопада 1923 р. підготувати проект реформи, та коли час сплинув, він несподівано подав у відставку. На тому тлі 14 грудня група послів від

«П'ясту» на чолі з Яном Брилем і Якубом Павловським оголосила про свій вихід з фракції й утворення нової групи ПСЛ «П'яст-Лівиця». Урядова більшість перестала існувати, а кабінет міністрів в умовах гіперінфляції подав у відставку. Коаліція 1923 р., на думку колишнього прем'єра В. Вітоса, зазнала краху через «хворі амбіції і безвідповідальність» окремих політичних сил, під якими безперечно розумілися ліві [14, s. 57]. Отже, після короткої політичної стабілізації влітку 1923 р., уже під кінець року Польща знову опинилась на грані нової парламентської кризи, свідченням чого стала відставка уряду Гієно-п'ястовської коаліції.

«Угода Лянцкоронського» була безперечним успіхом правих, котра тепер мала змогу втілити в життя пункт про полонізацію східних кресів. Розбіжності у питаннях стратегії і тактики «кресової політики» та протистояння між людовським і консервативним крилом у справі земельної реформи зумовили втрату блоком абсолютної більшості у сеймі і зміну співвідношення сил. При тому один із лідерів «П'ясту» Я. Домбський у сеймі відверто наголошував, що велику власність у Східній Галичині і Волині необхідно якнайшвидше розпарцелювати між польськими осадниками, оскільки аграрна реформа має національно-державну вагу. Подібним чином трактував аграрні зміни на селі й ендек Заленецький, котрий допускав створення умов для еміграції українців і заселення їхніх господарств польськими колоністами [15]. Голодна земельна ділянка стала причиною масової еміграції українців.

Отже, після політичної кризи на зламі 1922–1923 рр. і певної стабілізації влітку 1923 р. Польща знову опинилась на межі нової парламентської кризи, свідченням чого стала відставка уряду Гієно-п'ястовської коаліції на чолі з В. Вітосом. Та головним антипарламентським аргументом вважали не стільки невдачу політику уряду, а розчарування громадськості в системі. З того часу розпочинаються активні пошуки шляхів відходу від існуючої форми правління в Республіці Польщі. Незабаром після відставки кабінету В. Вітоса створили новий надпартійний уряд на чолі з економістом, істориком, одним із лідерів Національно-

демократичної партії Владиславом Грабським. Для того, аби втриматися на плаву, Грабський мусів виконувати вказівки сеймової більшості та часто змінювати склад кабінету. Окрім цього він проводив розважливу політику в соціальній сфері, що певним чином утихомирило запал лівих партій [16, s. 55].

Загалом 1924–1926 рр. пройшли під знаком перегрупувань політичних сил у сеймі [17, s. 43]. Як твердить історик М. П'єтршак, у межах правіці відцентрові тенденції були незначні, проте лівицю вони зачепили серйозно. Група Яна Дабського на осінь зблизилася з клубом ПСЛ «Визволене». Посли «П'ясту» під керівництвом Яна Бриля, що приклали руку до відставки В. Вітоса в грудні 1923 р., у травні наступного року об'єдналися з клубом ПСЛ «Лівія». Незабаром виникла Незалежна селянська партія на чолі із Сільвестром Воевудським.

Земельна реформа тривалий час залишалася каменем спотикання й антагонізувала сеймові партії від початку історії парламентаризму II Речі Посполитої. Запеклі дискусії загрожували розпаду навіть фракції ендеків. Фракція ПСЛ «Визволене» влаштувала справжню обструкцію закону. Але під час головного голосування вони порозумілися з «П'ястом». Точилися навіть розмови про розпуск сейму і призначення нових виборів. Зрештою 20 липня 1925 р. земельна реформа була схвалена у третьому читанні більшістю у 200 голосів, тоді як проти проголосувало 90 депутатів. Після прийняття незначних поправок у сенаті за реформу проголосували в остаточній редакції 28 грудня 1925 р.

Закон 1925 р., підготовлений у результаті тривалих переговорів ендеків, хадеків, «П'ясту» і ППС, зокрема В. Грабського і М. Ратая, став політичним компромісом у стінах сейму. Він базувався на принципі викупу землі і примусової парцеляції надлишкових земель (понад 200 га). Ця цифра не задовольняла послів-селян, виступи яких загрожували розламом у сеймі [7, s. 229]. З інших міркувань проект реформи критикували ліві політичні сили та українські послы до сейму. У першій фазі обговорення законопроекту проти нього виступали партії «Визволене» і «Селянський Союзі». Противники реформи влаштували обструкцію

закону і вимагали голосувати кожну поправку до закону поіменно. Довелося голосувати кожну із 600 поправок і це все відбувалося на тлі бурхливих вигуків.

Після прийняття земельної реформи в селянському русі настали значні зміни. Один з амбітних лідерів фракції ПСЛ «Визволення» Ян Дабський (1880–1931) пішов на зближення із Селянським союзом Яна Бриля і Яна Стапінського. Коли ж більшість членів фракції тому спротивилася, група з 17-ти осіб створила Селянську партію. Незабаром до розкольників долучилися послі Селянського союзу і два депутати Радикально-селянської партії. Отже, клуб новоутвореної партії на початку 1926 р. налічував 33 депутати на чолі з Я. Дабським і Я. Стапінським, котрі сповідували проведення аграрної реформи без викупу. В результаті утворення Селянсько-радикальної партії серйозно похитнулись позиції ПСЛ «Визволене», кількість депутатів якої скоротилася і внаслідок переходу до фракції ПСЛ «П'ясту». Останній знову потрохи став зближатися з правницею. Ця тенденція сприяла і падінню уряду В. Грабського [12, s. 205].

Зі встановленням режиму санації Юзефа Пілсудського Стронніцтво Хлопське і ПСЛ «Визволене» перейшли в опозицію до режиму (попри попередню підтримку). Більше того, на виборах 1928 р. Стронніцтво Хлопське пішло окремо від колишніх союзників, зазнавши переслідувань з боку санаційного режиму. Наприклад, був заарештований секретар львівського осередку партії Кароль Каспрович. Загалом, результати парламентських виборів для польських селянських партій на території Західної України виявилися провальними. В округах, де вони висували своїх кандидатів перемагали або представники українських політичних сил, або представники Безпартійного блоку співпраці з урядом. Не потрапивши до парламенту, селянські партії стали ще більше втрачати свій суспільний вплив у Галичині, а згодом і на Волині.

Невдача на виборах 1928 р., протистояння режимові Ю. Пілсудського та початок економічної кризи 1929 р. підштовхнули до порозуміння між польськими селянськими партіями. З одного

боку, вони виступали проти подальшої узурпації влади в одних руках, а з іншого-боку, закликали до змін в аграрній сфері в інтересах селянства (кредитування господарств, закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію, обмеження податкового тиску). Об'єднавчі процеси завершилися створенням у вересні 1929 р. коаліції лівих та центристських партій «Центролів». Вбачаючи у його діяльності загрозу, правлячий режим вдався до переслідування очільників селянських партій: були заарештовані В. Вітос та В. Керник. Це, однак, не додало популярності новому об'єднанню. У Західній Україні на першому місці усе ж стояв національний аспект підтримки, що позбавляло ці політичні сили достатньої підтримки. На виборах до сейму 16 листопада 1931 р. за «Центролів» проголосувало лише близько 87 тис. виборців, що не дало селянським партіям жодного голосу у парламенті [18, s. 74–115].

Під час виборів до Сенату 11 березня 1928 р., каденція якого тривала до 30 серпня 1930 р., українці розширили своє представництво до одинадцятьох осіб, дев'ятеро з яких були членами Українського національно-демократичного об'єднання (УНДО) – найбільшої української партії міжвоєнного періоду. Жоден з колишніх сенаторів-українців вдруге не був обраний, натомість до верхньої палати польського парламенту увійшли заліщицький адвокат Василь Бараник, львівський адвокат Олександр Черкавський, член воєводського відділення у Львові Володимир Децикевич, Михайло Галущинський (як прихильник компромісу з поляками, був обраний навіть віце-спікером Сенату), чортківський адвокат Антон Горбачевський, журналістка Олена Кисилевська, вчитель і просвітянин Сергій Козицький, селянин з Озерної Микола Кузьмин, тлумацький адвокат Іван Макух, адвокат Корнило Троян. У Комітеті суспільного господарства Сенату другої каденції працював лише один сенатор українського походження – М. Кузьмин [10, s. 13].

Під час чергових виборів до Сенату у травні-червні 1930 р. на Волині було обрано чотири сенатори-українці, але вони так і не розпочали своєї праці, оскільки Президент Республіки Польщі

вже у серпні 1930 р. розпустив сейм. Вибори до Сенату третьої каденції відбувалися на тлі проведення польської пацифікації і закінчилися арештом тридцяти колишніх українських депутатів і senatorів. До Сенату загалом було обрано сім українців (А. Горбачевський, В. Децикевич, О. Кисилевська, І. Макух, І. Гловацький (увійшов до Комітету суспільного господарства), М. Маслов, Ю. Павликовський). Ще менше – шість senatorів-українців - було обрано до Сенату четвертого скликання (А. Горбачевський, В. Децикевич, Р. Лободич, О. Луцький, М. Маслов, Ю. Павликовський). Юліан Павликовський був заступником Комітету господарства і фінансів, членом Комітету у справах сільського господарства (1937–1938 рр.). Зазначимо, що до Сенату п'ятої каденції (1938–1939 рр.) обрали лише п'ятьох українців (О. Городинський, О. Луцький, М. Малицький, М. Твордило, С. Тимошенко). Президент номінував також senatorом українського письменника Богдана Лепкого. В Комітеті сільського господарства працював землевласник із Шляхтинців М. Малицький [10, s. 17–18].

У парламентах Другої Речі Посполитої українці часто займали безкомпромісну позицію щодо гарантування прав української мови, збереження українських громадських інституцій. Senator Іван Макух відзначав: «Колоніальна політика щодо українців довела до того, що український нарід знайшовся «поза правом»... В тоталітарнім режимі, який настав по перевороті Пілсудського, не було мови про те, щоб українські послы чи senatorи могли мати будь-який вплив на зміну політичного становища українського народу в Республіці Польща. Українське представництво в соймі і сенаті було малочислене й тому його вплив був мінімальний... Українські послы навіть при так званім нормалізаційнім курсі не могли рахувати на який-небудь вплив» [19, с. 540].

Єдиним видимим досягненням українських послів до польського сейму можна вважати прийняту пропозицію лідера УНДО Василя Мудрого, суть якої полягала у фіксованому відсотку земель, які після парцеляції мали передаватися українцям. Рада Міністрів Республіки Польщі 26 листопада 1935 р. прийняла рішення

виділяти 25 % земель з парцеляційного фонду для українських селян. На нашу думку, це досягнення було дуже умовним, бо кількості українців на території Західної України значно перевищувала 25 %. До того ж, цю законодавчу ініціативу на практиці не виконували, що засвідчують виступи В. Мудрого на початку 1937 р. у сеймі [20, s. 98]. Тоді ж відбувся виступ українського посла Володимира Целевича, який переконував польських колег, що поява осадників польської національності (колишніх військових) не вплине на якість оборони держави в разі війни, але вкрай погіршить українсько-польські відносини. Звернення депутатів УНДО до польського уряду із закликом припинити осадництво західноукраїнських земель не задовольнили. Це спричинило маніфестації українців, які вимагали справедливого розподілу землі.

Отже, земельне питання у сеймі Другої Речі Посполитої впродовж 1919–1925 рр. було одним із найболючіших, а різні підходи до його вирішення спонукали до створення ситуативних коаліцій і досягнення політичних компромісів (як, наприклад, «угода Лянцкоронського»). Як наслідок, законодавці зуміли ухвалити дві земельних Закони – 1920 і 1925 рр., що базувалися на принципах парцеляції, комасації і сільськогосподарської колонізації західноукраїнських земель. Закономірно, що українські депутати сейму негативно ставилися до таких ініціатив, вважаючи їх такими, що суперечать засадам рівності та справедливості. Уже 1926 р. була встановлена позапарламентська, авторитарна система правління, яка привела до зміни в системі функціонування політичного устрою Республіки Польщі. Функції парламенту, визначені Конституцією 1921 р., були обмежені, а президент отримав право видавати укази, наділені силою закону. Політичні партії усунули від впливу на державні справи, у тім числі можливості впливати на зміни в земельному законодавстві. Нова польська Конституція 1935 р. передбачала концентрацію всієї повноти влади в президентських руках, тоді як сейму і сенату відводилась другорядна роль. Посли і сенатори належно реагували на політичну і соціально-економічну ситуацію в державі, але до їхнього голосу, як це було до 1926 р. – травневого перевороту Ю. Плісудського, вже не прислухалися.

Література:

1. Крюков А. Польська аграрна колонізація в Галичині (1919–1939 pp.) : Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2017. 23 с.
2. Баран З. Відродження і становлення Польської держави, 1918–1921 pp.: текст лекцій. Львів : ЛДУ ім. І. Франка, 1995. 53 с.
3. Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: від найдавніших часів до наших днів. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2002. 752 с.
4. Sejm Ustawodawczy (1919–1920). Druk Sejmowy nr 839.
5. Regulamin obrad Sejmu uchwalony dnia 16 lutego 1923 r. oraz konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Warszawa : Druk Państwowa, 1930. 111 s.
6. Grabski S. Uwagi o bieżącej historycznej chwili Polski. Warszawa : Niklewicz i s-ka, 1922. 159 s.
7. Ajnenkel A. Parlamentarysm II Rzeczypospolitej. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1975. 412 s.
8. Piłsudski J. Myśli i aforyzmy. Kraków : Miniatura, 1989. 62 s.
9. Sejm i Senat, 1922–1927: Podręcznik dla wuborców zawierający wyniki wyborów w powiatach, okręgach, województwach, podobizny senatorów i posłów sejmowych oraz mapy połudowe. T. Rzepecki, W. Rzepecki. Poznań : Wielkopolska Księgarnia Nakładowa K. Rzepeckiego, 1923. 552 s.
10. Koredczuk J. Senatorowie ukraińscy w Senacie II Rzeczypospolitej. Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze. 2015. Nr. 6. S. 9–33.
11. Gwiżdż A. Burżuazyjno-obszarnicza Konstytucja z 1921 roku w praktyce. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1956. 360 s.
12. Albert A. Najnowsza historia Polski, 1914–1995. London: Puls, 1994. 638 s.
13. Królikowski S. Przemówienie w sprawie ustawy o podatku gruntowym, 23 maj 1923 r. Posłowie rewolucyjni w Sejmie (lata 1920–1935). Warszawa: Książka i Więda, 1961. S. 52–55.
14. Witos W. Moje wspomnienie. Paryż: Instytut literacki, 1964. 357 s.
15. Крюков А. Соціально-економічні наслідки земельних реформ у галицькому селі (1921–1939 pp.). URL: <http://www.sworld.education/index.php/ru/conference/the-content-of-conferences/archives-of-individual-conferences/march-2015>.
16. Jacyna J. Przed przełomem, 1923–1926: Przeżycia. Warszawa, 1929. 100 s.
17. Sliwa M. Ludowcy i socjaliści w parlamencie II Rzeczypospolitej. Warszawa: Wyd. Sejmowe, 1995. 166 s.

18. Statystyka Polski. Statystyka wyborów do Sejmu i Senatu z dnia 16 i 23 listopada 1930 roku. Warszawa, 1935. T. 32.
19. Макух І. На народній службі. Детройт : Видання Української вільної громади Америки, 1958. 628 с.
20. Sprawozdanie stenograficzne Sejmu. Kadencja IV. 4 posiedzenia w dniach 5 i 6 grudnia 1935 r.

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В КРАЙОВИХ СУДАХ ГАЛИЧИНИ (1850–1918)

Іван Ковальчук

*доктор філософії у галузі права,
старший викладач кафедри суспільно–політичних наук
Вінницького національного технічного університету
м. Вінниця, Україна
e-mail: ivankovalchuk@vntu.edu.ua*

У сучасних умовах здійснення судової реформи в Україні значний інтерес становить вивчення історичного досвіду здійснення кримінального провадження у крайових судів в Галичині в складі Австрії і Австро-Угорщини (1850–1918), що сприяє розумінню особливостей розвитку судової влади в сучасній Україні.

Крайові (окружні) виступали судами другої інстанції для апеляцій на рішення повітових судів та судами першої інстанції у визначеному окрузі при розгляді кримінальних та цивільних справ, вартість предмету спору яких складала понад 1 тис. корон. Крайові суди в Галичині, як суди першої інстанції, розглядали: цивільні справи (сімейні спори, опікунські справи, справи про поновлення у правах, усиновлення, успадкування згідно із заповітами); кримінальні справи – справи про порушення державних законів, антиурядову діяльність, організацію нелегальних товариств, вбивства, грабежі, підпали, випадки образи честі й гідності імператора або ж його родини. Спори гірничого, торговельного і вексельного характеру, незалежно від ціни предмету спору, розглядали спеціальні сенати лише декількох крайових/окружних судів у Галичині. У провадженні крайових судів у Галичині переважали цивільні справи, пов'язані з майновими і земельними суперечками, а серед кримінальних – справи про політичні злочини, крадіжки, фальшування грошей і документів, заподіяння тілесних ушкоджень.

Суспільним завданням права, з-поміж іншого, виступає накладення на людину обов'язків, які обмежують її вільну діяльність в разі, коли вона переступає дозволене законом (кримінальне право). Кримінальне право поділяється на матеріальне і формальне. Перше визначає, які людські вчинки заборонені законом під загрозою покарання (тобто є злочинами), і його головне завдання полягає в охороні та захисті суспільства від злочинних посягань. Звичайне кримінальне право залишалося б неефективним, якби не існувало механізму його реалізації, що забезпечує кримінальний процес. Кримінальний процес, таким чином, виступає формою для матерії (матеріального права) і називається формальним правом [1, с. 2]. Якщо вести мову про австрійське кримінальне право, то його розмежував на власне кримінальне (матеріальне) і кримінально-процесуальне (процесуальне) право кримінально-процесуальний кодекс 1853 р.

Структура кримінального судочинства була наступною: 1) повітові суди засідали в одноособовому складі і займалися, здебільшого підготовчою роботою – збиранням матеріалів по справі; 2) крайові суди виконували слідчі функції, а також вирішували справи по суті; 3) суди присяжних розглядали справи про політичні виступи і повстання; 4) касаційний трибунал у Відні. Водночас у структурі суду того чи іншого рівня теж були свої особливості. Як уже йшлося у попередньому розділі, крайовий суд складався з таких частин, як президія, цивільний і кримінальний сенати. Останній, зважаючи на його важливість, як зазвичай очолював президент суду, зрідка – віце-президент. Наприклад, кримінальний сенат свого часу очолював віце-президент Крайового суду у Львові Йозеф Емінович (1807–1879). Це, напевне, можна пояснити його тривалим досвідом роботи у Вищому крайовому суді та численними відзнаками (Орден Леопольда, звання радник двору тощо). Характерно, що саме йому в заслугу ставлять впровадження у кримінальний процес Галичини судів присяжних [2, с. 57].

У своїй роботі крайові суди, як суди загальної юрисдикції, застосовували Кримінальний кодекс 1852 р. і Кримінально-процесуальний кодекс 1873 р. Вони розглядали такі види злочинів,

як злочини проти держави, державних органів влади, проти особи, особистої безпеки й свободи людини, проти честі і гідності людини, приватної власності, лихварства, нечесної конкуренції та проти моралі тощо. Впровадження у життя кримінальної процедури від 29 липня 1853 р. хоч і сприяло бюрократичному формалізму, все ж дозволило чіткіше визначити складові кримінального процесу. Додатково регламентувало діяльність кримінальних судів розпорядження Міністерства юстиції від 16 червня 1854 р.

Відповідно до цих правових нововведень слідчі судді, прокурори і головуючі на судових засіданнях були змушені багато уваги приділяти вступному слідству, на якому відбувався збір доказів. Вступне слідство набуло особливої уваги й тривало надто довго. Все надавало кодексові контраверсійного характеру. Зокрема професор Львівського університету Петро Стебельський слушно зазначав про те, що «Кримінальна процедура 1853 р. не звертала особливої ваги на головне судове засідання, яке перетворилося на звичайну формальність, репродукуючи результати отримані під час слідства; вона переклала вагу всього судового розгляду на стадію вступного слідства» [3, s. 160–161].

На початку 1861 р. Міністр юстиції Австрії отримав дозвіл від імператора розпочати роботу над новим, досконалішим Кримінальним кодексом. Відповідальним за розробку проекту документа був призначений професор Віденського університету Юліус Гласер. Представлення нового кодексу 1867 р. співпало з переглядом всієї системи судоустрою в Габсбурзькій імперії. У той час постали загальні суди для кримінальних і цивільних справ, а з 1869 р. при крайових судах утворено суди присяжних, покликані розглядати злочини, за які передбачалося ув'язнення на термін понад п'ять років [4, s. 135].

Суди присяжних при крайових судах, створені заради дотримання більшої об'єктивності, склалися з трибуналу і лави присяжних, загалом із 12-ти осіб. Ці суди засідали у справах, які стосувалися: 1) політичних повстань і державної зради (збурення публічного спокою, зловживання урядовою владою); 2) розповсюдження антидержавних друкованих матеріалів; 3) тяжких

злочинів (грабіж, зґвалтування, образа релігії, заподіяння тілесних ушкоджень, шахрайство, крадіжки, мародерство) [5, s. 7]. Загалом, суди присяжних мали право розглядати 25 категорій злочинів. Наприкінці XIX ст. галицькі юристи, зокрема професор Едмунд Кржимуський, критикували професійність судів присяжних і рекомендували перейти до змішаних кримінальних судів – частково призначуваних професіоналів і виборних засідателів. Згідно із Законом від 23 травня 1873 р. присяжними могли бути особи, яким виповнилося 30 років, котрі вміли писати і читати, щонайменше рік проживали у конкретному населеному пункті, платили податки або ж були адвокатами, нотаріусами, вчителями середніх чи вищих шкіл [6, s. 76].

Новий австрійський Кримінально-процесуальний кодекс, який впровадив змішаний процес, затверджено 1873 р. Вступне слідство відбувалося відповідно до інквізиційних засад і його провадив слідчий суддя. Без підготовчих заходів не мав права відбутися жоден кримінальний процес. Головний розгляд – усний і публічний, базований на доказовій теорії – під час судового засідання відбувався згідно з засадами позовного процесу. Проте основна увага приділялася підготовчому етапові; стадія судового розгляду (головна «розправа») була лише формальним, остаточним обговоренням (*Schlussverhandlung*).

Загалом Кримінально-процесуальний кодекс 1873 р. передбачав такі стадії кримінального процесу: порушення кримінальної справи, дізнання зі складанням обвинувального висновку, підготовка до процесу, судове засідання, встановлення виду покарання для обвинуваченого, винесення вироку, оскарження вироку (подання апеляції на вирок крайового суду, а на вирок суду присяжних – касаційну скаргу) [7, с. 420].

Право вносити цивільний позов у кримінальному процесі до крайових судів мав тільки потерпілий або особи, які можуть виступати замість потерпілого. Той, проти кого велося зізнання чи слідство, називався підозрюваним, і лише від часу внесення акта обвинувачення, тобто конкретизації представлених йому закидів, він ставав обвинуваченим [1, с. 25]. У процесі обвинувачений

повинен володіти фізичною і розумовою здібністю; у випадку смерті обвинуваченого, засвідчення психічної хвороби справу закривали. Його процесуальна здатність обмежувалася, якщо він був неповнолітнім або мав фізичні вади (був німим, глухим; це визначали судові лікарі, які рахувалися при крайовому суді). За таких умов йому призначали представника його інтересів.

Згідно із засадою усності й безпосередності, суддя крайового суду, який розглядав справу, використовував усно-особистий допит, оскільки вважалося, що суддя повинен отримувати матеріал «з перших рук». Все судочинство (допити підсудного й свідків, заслуховування інформації експертів), відбулося усно перед судом. Засада усності й безпосередності вимагала безперервної присутності під час розгляду справи всіх суддів, прокурора й обвинуваченого. Обвинуваченого можна було тимчасово видалити із зали суду тільки в тому випадку, коли він системно порушував порядок або його присутність заважала поясненням співобвинуваченого чи зізнанням свідків. Після повернення до зали суду обвинуваченому необхідно повідомляли все, що йому пред'явлено у час його відсутності. Тільки при розгляді дрібних справ обвинувачений мав право бути відсутнім на засіданні суду [1, с. 32].

В умовах, коли одна зі сторін процесу вдалася до образи чи погроз на адресу судді чи судового працівника, суд володів правом оштрафувати винуватця до 100 корон (адвоката навіть більше – до 200 корон). Осіб, які не приймали рішення суду, заради дотримання закону і збереження суспільного порядку, могли заарештувати на термін до трьох діб. Якщо ж протиправні дії вчиняв адвокат, то крайовий суд мав право позбавити його права представляти свого підзахисного на суді і рекомендувати підозрюваному знайти собі іншого захисника. Згодом ці протиправні дії адвоката ставали предметом розгляду дисциплінарної ради при крайовому суді.

Завдяки йосифінським реформам в імперії Габсбургів відбулася відмова від інквізиційного процесу й впроваджене прилюдне (публічне) судочинство. Тільки підготовча робота залишалася й надалі не публічною, але, на нашу думку, це цілком виправдано,

оскільки дозволяло спокійно і без стороннього тиску підготувати необхідні докази до справи. Від учасників процесу (суддів, обвинувачів, адвокатів) вимагали сумлінності, знаючи, що за їхніми діями стежить суспільство. Прилюдне судочинство підсилювало довіру до судочинства. Вирок оголошували завжди публічно, навіть якщо розгляд справи відбувався за зачиненими дверима [1, с. 34].

Судове засідання становило основну стадію кримінального судочинства. Під час судового процесу відбувалося змагання сторін, доведення чи спростування доказів і, нарешті, винесення вироку. Принцип публічності якнайбільше стосувався головного судового засідання. Це означало, що на суді може бути присутній кожен, якщо він не загрожував порядкуві судочинства (і не йшлося про військову чи іншу державну таємницю). Перебіг судового засідання обов'язково фіксували у протоколі, зокрема такі важливі елементи процесу, як докази, зізнання свідків і експертів. Протокол вів судовий писар, обов'язково присутній на судовому засіданні. Засідання вів головуючий суддя (той, якому доручив це робити президент крайового суду), завданням якого було у стислі часові рамки провести розгляд справи, забезпечити належний порядок під час засідання. Він дозволяв сторонам ставити питання, відхиляти питання, які не вважав за невідповідні з правової точки зору, виступати із заявами. У важливих питаннях, на зразок вирішення щодо внесків сторін, головуючий не вирішував самостійно, а радився із складом суду.

Права сторін у процесі вважалися рівними, вони могли однаково брати участь у судовому засіданні, підтверджувати чи спростовувати подані докази. При закритті справи обидві сторони – обвинувач і обвинувачений – мали право слова. Останнє слово в суді належало завжди обвинуваченому і такий порядок, на думку В. Старосольського, мав в основі психологічний мотив – дати змогу обвинуваченому завжди відповісти на закиди, визнати чи не визнати свою вину у вчиненні злочину й справити враження на суддів [1, с. 82]. Такий елемент є частиною права обвинуваченого на захист і сьогодні.

Підставою для вирішення справи був тільки матеріал, зібраний під час судового процесу. Рішенням суду виступав вирок, який необхідно розглядати як процесуальну мету судочинства. Зазвичай, вирок або виправдовував підсудного, або визнавав його винним і визначав відповідне покарання. Проголошений вирок вважався юридично законним, до його оголошення вирок вважався проектом. Тільки шляхом оскарження і вирішення справи вищою судовою інстанцією можна було досягти зміни вироку [5, s. 17–18].

Крім вироку, крайовий суд мав право видавати ухвали або постанови, які відрізнялися від вироку своєю правовою основою. Ухвалу суд мав право видавати під час самого судочинства, а не на завершення процесу. Її могли видавати привселюдно, але закон не вимагав проголошення ухвали. На відміну від вироку, суд мав право неодноразово змінювати ухвали. Ухвалу суду можна було оскаржити до вищого суду скаргю. Іншими словами, ухвала – це кожне інше від вироку рішення суду й інше від порядкових рішень – наказів. В чинному українському законодавстві підставами винесення судом ухвал (постанов) є: встановлені у справі факти порушення закону; виявлені причини й умови, що сприяли вчиненню злочину; встановлені порушення прав громадян та інші порушення закону, допущені під час провадження дізнання, досудового слідства тощо. Накази ж мав право видавати суд або головуючий суддя в порядку ведення справи. Накази могли стосуватися визначення терміну, надсилання повідомлення, відкликання свідка, видалення із зали суду обвинуваченого. Тобто це було порядкове рішення [1, с. 35].

В австрійському кримінальному процесі предмет доказів становили усі важливі обставини. Обвинувач мав довести вину обвинуваченого, а не навпаки. У разі сумнівності доказів спрацьовував принцип «*in dubio pro geo*» – тобто, в разі сумніву, чинити на користь обвинуваченого. Якщо не було прямих доказів, інколи важливе значення мав індиційний доказ – посередній доказ таких обставин, що за допомогою логічного обмірковування набували статусу важливих доказів. Загальновідомі факти у суді під час процесу не потрібно було доводити [1, с. 36].

У розгляді кримінальних справ велику роль відігравали покази свідків і думка фахових експертів. За свої експертні висновки знавці отримували певну плату. У деяких випадках експертиза знавців була обов'язковою, як наприклад, встановлення причини смерті, з'ясування фізичного чи психічного стану здоров'я. За потреби прослухати глухих (німих) чи осіб, що не знають мови, якою ведеться процес, суд запрошував відповідних спеціалістів [5, s. 10]. Як ми уже зазначали, при крайових судах були відповідні експерти, яких, за потреби, залучали для надання фахової консультації.

Традиційно важливим доказом вважалося зізнання у вчиненому злочині обвинуваченого. Обвинуваченого допитували, як правило, на початку процесу, після зачитування акту обвинувачення. Однак він мав право давати пояснення після представлення кожного нового доказу. Якщо між зізнанням обвинуваченого і свідків виникали розбіжності, суддя мав право влаштувати очну зустріч, вислухати їхні зізнання. Якщо і після того виникали сумніви, суддя мав на власний розсуд вирішити, хто правий, а хто свідчить неправдиво. Таку особу могли притягнути до відповідальності перед судом (приклад – справа Хаї Кацбахової, 1872 р. перед Крайовим судом у Львові) [8, арк. 15–18].

Речові докази – це будь-які предмети навколишнього світу, що своїм існуванням, будовою, складом чи іншими предметами або часом чи місцем можуть дати пояснення важливих для справи обставин. Це, передусім, предмети злочину («*corpus delicti*») – знаряддя злому, вбивства, тіло вбитого, сліди крові на одязі підозрюваного тощо. До речових доказів у кримінальних справах також належав огляд місця злочину – доказових матеріалів, яких не можна було показати у залі суду. Сюди належали розтин тіла (якщо існувала підозра в насильницькій смерті, зокрема отруєння). Після проведення дослідження експерти складали свій звіт, який був важливим доказом на процесі [9, s. 239–240].

За потреби у домі підозрюваного проводився обшук (домашній або особистий) і вилучення речей, які могли слугувати доказами у справі. Підозрюваний мав бути присутнім при обшуку,

який на вимогу суду проводила поліція. Як правило, обшук дозволяли проводити тільки вдень і тільки за великої необхідності – вночі (якщо приміщення було відкрите вночі, як-от готель, то дозволялося і вночі). Предмети, знайдені при обшуку, що становили доказ вини, підлягали конфіскації. Коли ж підозрюваний відмовлявся віддати ту чи іншу річ, яку розглядали як потенційний доказ у справі, її дозволялося відібрати силою. Вилучені листи мав право читати прокурор або суддя, але не поліція, представники якої опечатували листи і передавали їх до суду [1, с. 42].

Виконуючи своє безпосереднє завдання – переслідувати і судити правопорушників, крайовий суд був змушений інколи вживати запобіжні заходи, які перешкоджали підозрюваному ухилятися від судових чи прокурорських дій та перешкоджати здійсненню правосуддя. До таких заходів належали тимчасове ув'язнення (арешт), заборона виїзду, особиста і майнова порука, застава, поліцейний нагляд тощо [5, s. 15].

Вироки, оголошенні крайовими судами у Галичині могли бути різними – від вкрай суворих до м'яких. Основними покараннями були: смертна кара, позбавлення волі, арешт, штраф, догана. Смертну кару, переважно через повішання (зрідка через розстріл), застосовували до вбивць. Найвищу міру покарання не застосовували до осіб, яким не виповнилося 20-ти років. Існувала також можливість виправдання – *«absolution ab instantia»* – звільнення від покарання за відсутністю доказів [10, с. 62].

Позбавлення волі поділялося на звичайне і тяжке (суворе) й прямо залежало від вчиненого злочину. Відмінність між звичайним і тяжким ув'язненням полягала в тому, що останнє посилювали більш несприятливими умовами перебування у тюрмі (піст, тверде ліжко, одиночна камера, темниця) [11, с. 76]. Кримінальний кодекс 1852 р. передбачав низку додаткових покарань, на зразок конфіскації майна, заборони проживати у певній місцевості, поліцейський нагляд, примусові роботи на благо держави або конкретної громади [12]. Загалом, на думку професора І. Й. Бойка, розвиток інституту покарання у галузі кримінального права в Австрії відбувався з урахуванням нових соціально-економічних і

політичних умов і був спрямований у бік лібералізації покарань [11, с. 78].

Отже, загальна мета судочинства у кримінальних справах полягала у тому, щоб встановити винуватість чи безвинність підозрюваного, а в разі встановлення вини – присудити покарання. У кримінальних справах, коли обвинуваченому загрожувала смертна кара або ув'язнення на тривалий термін, крайові суди у Галичині засідали у складі п'яти осіб (один водночас виконував функції головуєчого). Особливістю розгляду кримінальних справ була присутність адвоката, який виражав інтереси підозрюваного. Кваліфікація розглянутих Крайовим судом у Галичині кримінальних справ була доволі розширеною – від вбивств й образи імператора до крадіжок і підпалів чужого майна.

Література:

1. Старосольський Ю. Нарис карного процесу. Мюнхен, 1947. 133 с.
2. Kotliński T. Zwierzchnicy sądownictwa galicyjskiego; przedmowa Stanisław Dąbrowski. Warszawa : Redakcja «Palestry», 2013. 160 s.
3. Stebelski P. Komentarz do Austriackiego postępowania karnego. Lwów : Gubrynowicz i Schmidt, 1901. 754 s.
4. Materniak-Pawłowska M. Z dziejów sądów przysięgłych na ziemiach polskich w XIX wieku. *Czasopismo prawno-historyczne*. 2014. Tom LXVI. Zeszyt 1. S. 121–148.
5. Powszechna ustawa karna austriacka z dnia 27 maja 1852 r. Z późniejszych ustawami i rozporządzeniami, tudzież orzeczeniami s. k. Trybunału najwyższego. Część pierwsza. Kraków : Księgarnia J. M. Himmelblaua, 1880. 162 s.
6. Tomczyk R. Proces karny w monarchii Habsburskiej od drugiej połowy XVIII wieku do 1918 roku. *Edukacja humanistyczna*. 2013. nr. 1(28). S. 67–79.
7. Худоба Н. Австрійський кримінально-процесуальний кодекс 1873 року та його застосування на території Галичини. *Форум права*. 2009. № 2. С. 417–422.
8. ЦДІА України у м. Львові, ф. 152, оп. 2, спр. 14197 (Справа Кацбахової Хаї, жительки с. Ульянів, обвинуваченої і неправдивому свідченні на суді, 1872), арк. 15–18.

9. Krauza K. Reformy austriackiej procedury karnej w dobie Wiosny Ludów. *Studia z Dziejów Państwa i Prawa Polskiego*. 2013. No 16. S. 225–243.
10. Галабурда Т. Етапи кодифікації австрійського кримінально-процесуального законодавства (XVIII – XIX століть). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2018. Вип. 66. С. 58–66.
11. Бойко І. Покарання на українських землях за кримінальним законодавством Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2014. Вип. 59. С. 71–79.
12. Strafgesetz 1852 (Österreich). URL: <https://www.sbg.ac.at/ssk/bgbl/Strafgesetz/%201852-wiki.pdf>.

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВА ВОЛОДІННЯ ЗА АВСТРІЙСЬКИМ ЗАГАЛЬНИМ ЦИВІЛЬНИМ УЛОЖЕННЯМ 1811 Р.

Роман Савуляк

*кандидат юридичних наук,
докторант кафедри історії держави,
права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка,
суддя Львівського апеляційного суду
м. Львів, Україна
e-mail: rsavuliak@ukr.net*

Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 р. було поширене на західноукраїнські землі, перебуваючі у її складі. Більше того, після розпаду Австро-Угорської монархії у 1918 р. воно продовжило діяти на цих землях у період ЗУНР, а опісля в Галичині, анексованій Польщею, – до 1933 р., у Буковині, захопленій Румунією, – до 1938 р., а у Закарпатті, приєднаному до Чехословаччини, – до 1939 р. Відтак, воно мало вплив на розвиток українського цивільного права, тож його дослідження зберігає свою актуальність і на сьогодні.

Слід зауважити, що попри вивчення різноманітних аспектів Австрійського загального цивільного уложення 1811 р. багатьма українськими науковцями, вони не приділяли належної уваги розгляду його положень про право володіння. Тому ми зосередимося на охарактеризуванні особливостей цього інституту, зокрема висвітлимо норми Уложення про види володільців, умови набуття володіння, предмет володіння, способи набуття володіння, обсяг правоволодіння, види володіння, особливості правових підстав законного володіння, розмежування добросовісного і недобросовісного володіння, правовий статус співволодільців, права добросовісного володільця, обов'язки недобросовісного воло-

дільця, правові наслідки позову до добросовісного володільця, правові засоби захисту володільця, законні засоби збереження існуючого володіння, засоби захисту володільця проти збігу кількох претендентів на володіння, підстави припинення володіння.

У розділі першому «Про речові права» (den dinglichen rechten) частини другої «Про майнове право» (des sachenrechtes) Загального цивільного уложення Австрійської імперії 1811 р. інституту права володіння присвячена окрема глава I «Про володіння» (dem besitze) (ст. 309-352) [1, с. 1054-1058]. Передусім привертає увагу, що австрійський законодавець виділяв 2 види володільців: утримувач (держатель) (Inhaber) – це особа, що має річ під своєю владою чи під своєю охороною (Gewahrsame) (захистом, опікою, збереженням, сховом, довіреним утриманням тощо. – Примітка Р. С.); та володілець (Besitzer) – це держатель, який спрямовує свою волю на утримання речі за собою, як своєї (ст. 309) [1, с. 1054]. При цьому умовою набуття володіння була правоздатність особи, а тому божевільні не могли самостійно набувати володіння, тож їх представляв опікун чи піклувальник; однак, неповнолітні (віком до 24 р. – Примітка Р. С.), котрі вже не були малолітніми, могли самостійно вступати у володіння річчю (ст. 310).

Предметом володіння визнавалися усі тілесні і безтілесні речі, які є предметом правового обігу (rechtlicher Verkehr) (ст. 311). Законодавець визначав різні способи набуття володіння. А саме, тілесні речі набувалися у володіння шляхом фізичного взяття, вивезення (Wegführung) чи збереження їх; нерухомі – шляхом ходження по них (Betretung), відмежування, відгороджування, поставлення на них своїх знаків (Bezeichnung) або ж обробітку їх; а безтілесні речі чи права – шляхом користування ними від власного імені (ст. 312). Притому передбачалося користування правом позитивним (Bejahendes) (дозвільним. – Примітка Р. С.), негативним (Verneinendes) або забороняючим (Verbothsrecht). Тобто користування правом мало місце, якщо одна особа використовує для своєї вигоди належну іншій особі річ з її дозволу; якщо одна особа вимагала від іншої чогось, як належного їй (Schuldigkeit) (заборгованого, боргу. – Примітка Р. С.), і остання надавала їй

вистребуване; якщо внаслідок заборони однієї особи інша особа не робить того, що інакше була б вправі робити (ст. 313). Володіння як правами, так і тілесними речами набувалося безпосередньо або опосередковано (*unmittelbare und mittelbare*), залежно від набуття прав і речей безгосподарних чи належних іншій особі (ст. 314). Відповідно, обсяг (*Umfang*) набутого володіння залежав від вказаних способів його набуття, а саме: внаслідок безпосереднього або опосередкованого самовільного заволодіння (*Besitzergreifung*) особа отримувала лише стільки, скільки реально було взято, використано, призначено (*bezeichnet*) чи збережено; а внаслідок опосередкованого заволодіння, коли володілець речі надавав особі від свого чи чужого імені право чи річ, вона отримувала все, що він мав і очевидним способом передав, причому прийняття окремо кожної частини цілого не вимагалось (ст. 315) [1, с. 1054].

Уложення 1811 р. розмежовувало 2 види володіння: законне і незаконне. Законним вважалось володіння річчю, яке ґрунтувалось на законному титулі (*giltiger Titel*), тобто на правовій підставі (*Rechtsgrund*), придатній для набуття речі; інакше воно визнавалось незаконним (*unrechtmässig*) (ст. 316) [1, с. 1054-1055]. Головною правовою підставою (*Haupttitel*) законного володіння було наступне: щодо безгосподарних речей – вроджена свобода дій, не порушуючих прав інших осіб; стосовно інших речей, – воля попереднього володільця або рішення суду, або, зрештою, закон, за яким певній особі надається право на володіння (ст. 317) [1, с. 1055]. У цьому контексті варто наголосити, що утримувач (держатель) речі, володіючий нею від імені іншої особи, ще не мав правової підстави для заволодіння цією річчю (ст. 318) і не міг набути її самовільно; однак особа, яка попередньо законно володіла річчю від власного імені, могла надати право володіння (*Besitzrecht*) іншій і надалі володіти річчю від імені тієї особи (ст. 319). Слід зазначити, що внаслідок простої (*blosser*) правової підстави отримувалося лише право на володіння річчю, а не саме володіння; а тому такий володілець не міг вступити у володіння самовільно в разі недопущення його до нього, а мав вимагати

його у судовому порядку (ст. 320). Законною умовою володіння речовим правом на нерухомі речі визнавалося належне внесення (Eintragung) у публічні книги: земські списки (Landtafeln), міські чи поземельні книги (Stadt oder Grundbücher) або інші подібні публічні реєстри (ст. 321). Відтак, якщо рухома річ була надана послідовно кільком особам, то право володіння нею належало тому, під чією владою вона перебувала; а право володіння нерухомою річчю належало виключно особі, записаній її володільцем у відповідній публічній книзі (ст. 322). Зауважимо, що стосовно володільця речі презюмувалося його законне володіння, а тому Уложення передбачало, що не можна вимагати в нього підтвердження правової підстави його володіння (ст. 323); більше того, навіть якщо інша особа стверджує, що таке володіння суперечне іншим законним підставам, напр. свободі власності, то вона повинна подати позов до суду і довести своє пріоритетне право, при цьому у разі сумнівів перевага надається володільцю (ст. 324). А порядок зобов'язання володільця очевидно вилученої з обігу чи викраденої речі підтвердити правову підставу свого володіння визначався у кримінальних і державних законах (ст. 325).

Відповідно, Уложення виділяло ще 2 види володіння: добросовісне і недобросовісне. Добросовісним (redlicher) володільцем вважався той, який на вірогідних підставах вважає річ, перебуваючу у його володінні, своєю; а недобросовісним (unredlicher) – той, який знає чи за наявних обставин повинен припускати, що перебуваюча у його володінні річ належить іншій особі. Притому, у разі помилки у фактах чи необізнаності із приписами закону особа визнавалася незаконним (на підставі ст. 316 Уложення), проте добросовісним володільцем (ст. 326). Викликає інтерес законодавче положення про визначення відповідного правового статусу співволодільців (Mitbesitzer). Так, якщо одна особа володіє самою річчю, а інша правом на всі чи деякі вигоди (Nutzungen) від неї, то одна й та сама особа, залежно від того, чи вона порушуватиме межі свого права, може виступати добросовісним і недобросовісним, законним і незаконним володільцем (ст. 327).

За наявності спору питання про добросовісність чи недобросовісність володіння вирішується судом; причому в разі сумнівів презюмується добросовісність володіння (ст. 328) [1, с. 1055].

Законодавець визначав права добросовісного володільця щодо сутності (Substanz), природи, властивостей речі; вигод (Nutzungen) від неї; та витрат (Aufwand) на неї. А саме, добросовісний володілець може на власний розсуд вживати, споживати (використовувати. – Примітка Р. С.) (verbrauchen) і навіть знищувати перебуваючу у його володінні річ (ст. 329) [1, с. 1056]. Добросовісному володільцю належать усі отримувані з речі плоди, які вже відокремлені (відділені) (abgesondert) від неї, а також всі інші зібрані упродовж періоду володіння доходи (та накопичені за цей час вигоди. – Примітка Р. С.) (ст. 330). Якщо ж добросовісний володілець поніс витрати на річ, необхідні для її постійної підтримки чи корисні для збільшення ще триваючих вигод, то йому належить винагорода, співрозмірна реальній вартості речі, але не перевищуюча розмір реально здійснених витрат (ст. 331). А витрати, здійснені лише для задоволення і для прикрашення, відшкодовувалися тільки співрозмірно реальному зросту звичної вартості речі (ст. 332). Привертає увагу положення Уложення про право вимагати відшкодування ціни речі. Так, навіть добросовісний володілець не міг вимагати ціну, яку він сплатив попередньому володільцю (Vormann) за надану йому річ. Проте, якщо він викупив чужу річ, яку власник навряд чи отримав би якимось іншим способом, і цим приніс йому очевидну користь, то міг вимагати відповідну винагороду (ст. 333).

Уложення встановлювало такі обов'язки недобросовісного володільця. Він зобов'язаний повернути не лише всі вигоди, отримані від володіння чужою річчю, а й відшкодувати ті вигоди, які потерпілий (Verkürzter) отримав би, а також і всю заподіяну володінням шкоду. Якщо ж недобросовісний володілець здобув володіння внаслідок заборонених кримінальним законом дій, то відшкодування може сягати розміру вартості речі, визначеної на підставі особливої пристрасності до неї (Werth der besonderen Vorliebe) (ст. 335). Уложення містило окрему норму щодо встанов-

лення добросовісності володіння общини, яке визначалося добросовісністю чи недобросовісністю уповноважених (*Machthaber*), діючих від імені членів общини. Притому недобросовісні члени були зобов'язані відшкодувати шкоду як добросовісним членам, так і власнику (ст. 337).

Закцентуємо увагу, що Уложення регламентувало, в якій мірі позов робив володіння недобросовісним. А саме, навіть добросовісний володілець, котрого рішення суду зобов'язувало повернути річ, з моменту повідомлення йому про позов трактувався як недобросовісний володілець щодо відшкодування вигод, шкоди і витрат. Щоправда, він ніс відповідальність за випадок (*Zufall*), якого не зазнала б річ, перебуваючи у власника, лише тоді, коли зумисно затримав повернення речі внаслідок безпідставного затягування ним судового процесу (*muthwilliger Rechtsstreit*) (ст. 338).

Уложення передбачало правові засоби захисту (*Rechtsmittel*) володільця у разі порушення його володіння. Законодавець наголошував, що незалежно від природи (правого характеру, режиму. – Примітка Р. С.) володіння ніхто не мав права порушувати його самовільно; натомість, потерпілий мав право вимагати у судовому порядку заборону порушення та відшкодування доведеної шкоди (ст. 339). Слід відзначити, що особливу увагу у цьому контексті Уложення приділяло проблемі забудови. А саме, було закріплено норму про те, що якщо права володільця нерухомої речі чи речового права порушуються внаслідок зведення нової будівлі, водяної чи іншої споруди, то потерпілий вправі вимагати у судовому порядку заборони такого будівництва і суд зобов'язаний вирішити справу негайно (ст. 340) [1, с. 1056]. А до її вирішення продовження будівництва, за загальним правилом, не повинно допускатися судом. Лише в разі близької, очевидної небезпеки або якщо будівельник надасть відповідні гарантії того, що він поверне річ у попередній стан та відшкодує шкоду, а натомість, особа, котра вимагає заборону (*Verbotsleger*), не надає гарантій наслідків такої заборони, слід дозволити тимчасове продовження будівництва (ст. 341) [1, с. 1057]. Законодавець вказував, що аналогічні положення слід застосовувати також щодо поломки

старої будівлі чи певної споруди (ст. 342). Також Уложення регламентувало законні засоби захисту в разі небезпеки від вже існуючої будівлі. А саме, якщо володілець речового права може довести, що існуюча вже чужа будівля чи інша чужа річ близька до руйнації, і що йому загрожує очевидна шкода, то він вправі вимагати надання захисту, за винятком, коли органи влади вже достатньо подбали про громадську безпеку (ст. 343).

Крім того, Уложення встановлювало законні засоби збереження (Erhaltung) існуючого володіння (Besitzstand): в разі крайньої небезпеки; проти неправильного (unechten) володільця; при сумніві у правильності володіння. Розглянемо їх детальніше. Так, до права володіння належало також право захищати своє володіння та відбивати застосовувану силу відповідною силою (тут йдеться про межі необхідної оборони (Nothwehr), згадувані у ст. 19 Уложення. – Примітка Р. С.), якщо вирішення проблеми через суд буде надто запізним (ст. 344). Законодавець передбачав, що якщо хтось насильницьким способом вторгається у володіння річчю або хитрістю чи користуючись простим дозволом на свій запит (durch Bitte) таємно привласнює собі володіння нею, а також те, що йому надано як послугу (Gefälligkeit), без встановлення якогось постійного зобов'язання, буде намагатися перетворити у постійне право, – то таке саме по собі незаконне і недобросовісне володіння стає, окрім того, неправильним (недійсним, підробним. – Примітка Р. С.) (unecht); інакше володіння вважається правильним (дійсним. – Примітка Р. С.) (echt) (ст. 345). Відтак, проти будь-якого неправильного володільця можна подати позов як про відновлення попереднього становища, так і про відшкодування шкоди; притому суд повинен постановити і про те, і про інше, навіть не зважаючи на пріоритетніше право, яке може мати на річ відповідач (ст. 346). Якщо ж відразу не виявляється, чиє володіння правильне та наскільки та чи інша сторона має право на сприяння суду, то перебуваюча у спорі річ передається під охорону суду чи третьої особи, поки спір про володіння не буде розглянутий і вирішений. А обвинувачена сторона може і після цього рішення подати позов про презюмоване пріоритетніше право на річ (ст. 347).

Привертають увагу положення Уложення про засоби захисту володільця проти збігу кількох претендентів на володіння (*Ver-sitzwerber*). Так, якщо кілька претендентів на володіння водночас вимагають від володільця речі передачі її, та серед них є той, від імені котрого річ перебувала на збереженні, то вона переважно передається йому, і про передачу повідомляються інші. Якщо ж нікому з них не може бути надано перевагу, то річ переходить під охорону суду чи третьої особи. Відтак, суд повинен перевірити правові підстави претендентів на володіння та постановити рішення (ст. 348).

Уложення визначало підстави припинення володіння тілесними речами; правами і нерухомими речами, внесеними у публічні книги; та іншими правами. Так, володіння тілесною річчю взагалі втрачалось, якщо вона пропаде і нема надії знайти її знову або якщо вона добровільно покинута, або ж перейшла у чуже володіння (ст. 349) [1, с. 1057]. Однак, поки ще є надія знайти загублену річ, можна, на підставі простого бажання знайти її, залишатися володільцем речі (ст. 352) [1, с. 1058]. Володіння правами і нерухомими речами, внесеними у публічні книги, припиняється якщо записи про ці права і речі в земських списках (*Landtafel*), в міських чи поземельних книгах (*Stadt-oder Grundbücher*) погашені або якщо права і речі внесені на ім'я іншої особи (ст. 350) [1, с. 1057]. Щодо інших прав володіння припинялося, якщо інша сторона заявляє, що не бажає більше виконувати (*leisten*) те, що вона раніше робила, якщо вона не допускає більше здійснення права з боку іншої особи або якщо вона більше не зважає на заборону не робити щось, а володілець у всіх цих випадках нічого не заперечує і не подає позов про охорону володіння. Натомість, внаслідок простого некористування (*Nichtgebrauch*) певним правом, володіння, крім визначених у законі випадків давності (*Verjährung*), не втрачається (ст. 351) [1, с. 1057–1058]. Загалом передбачалося, що відсутність володільця чи нововиникла нездатність набути володіння не позбавляли вже придбаного володіння (ст. 352) [1, с. 1058].

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що позитивний досвід понад 200-літньої чинності Загального цивільного уложення

Австрійської імперії 1811 р., котре діє у сучасній Австрії, з відповідними змінами і доповненнями, і дотепер [2, с. 9; 3, с. 95], може бути врахований українським законодавцем при удосконаленні окремих положень правового інституту права володіння.

Література:

1. Загальне цивільне уложення Австрійської імперії 1811 року. *Кодифікація цивільного законодавства на українських землях: Т. 1.* / уклад. Ю. В. Білоусов, І. Р. Калаур, С. Д. Гринько та ін.; за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. 1168 с. С. 1025–1149.
2. Бойко І. Й. Австрійське загальне цивільне уложення 1811. *Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т.* Харків: Право, 2016. Т. 1: Історія держави і права України / редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. 848 с. С. 7-12. URL: <https://pravo-izdat.com.ua/image/data/Files/235/1-22.pdf>.
3. Бойко І. Правове регулювання цивільних відносин на українських землях у складі Австрії та Австро-Угорщини (1772-1918 рр.). *Вісник Львівського університету. Серія юридична.* 2013. Випуск 57. С. 88-96.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО ЗВИЧАЄВОГО ПРАВА В УМОВАХ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ (1569 р. – XVIII ст.)

Мар'ян Бедрій

*кандидат юридичних наук, доцент, адвокат,
докторант кафедри історії держави,
права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна
e-mail: bedriimm@gmail.com*

Річ Посполита, що утворилася внаслідок об'єднання Польського королівства та Великого князівства Литовського на засадах Люблінської унії 1569 р., зберегла автономність правових систем цих держав. Річ Посполиту очолював виборний король, а у здійсненні публічної влади якнайактивнішу участь брала шляхта через виборні представницькі органи – загальнодержавний Вальний сейм та місцеві сеймики [1, с. 471]. Незважаючи на нові політичні, соціальні та правові умови, за підсумками Люблінської унії на українських землях зберігалася чинність звичаєвого права.

Важливу роль у цьому відіграла українська шляхта, яка тривалий час відстоювала культурні права місцевого населення (насамперед щодо мови і релігії) та звичаї своїх предків. Український шляхтич-інтелектуал німецького походження Ян Щасний Гербурт у своїй книзі «Zdanie o narodzie ruskim», опублікованій в 1613 р., зазначав наступне: «Бо Русь (у XVII ст. Русь і Україна використовувалися як синонімічні терміни – М. Б.) має в розумах наших найкраще право і матір усіх прав – звичай. А чим же іншим є право, як не звичаєм довгими роками за добрий визнанням і потім, щоб його ніхто покалічити не міг, на папір викладеним. Писане право є мертвим, якщо його звичай не оживляє. Тих стародавніх

звичаїв повна Вітчизна наша, і коли б їх, не дай Боже, нам калічить мали, то жодна вільність наша на місці не встояла би...» [Цит. за: 2, с. 241–242].

Позиція руської шляхти (здебільшого нащадків боярських родів) щодо українського звичаєвого права проявлялася в тому числі у їхній підтримці копного судочинства. Тим паче, копні суди були санкціонованими у чинних в часи Речі Посполитої Стату-тах Великого князівства Литовського 1566 р. (зберіг юридичну чинність на Правобережній Україні й після 1588 р.) та 1588 р. (діяв на литовській частині держави, а згодом і в Гетьманщині). Акти копних декретів (рішень копних судів) показують численні випадки, коли шляхтичі не тільки допомагали селянам організувати копний суд, але й брали у ньому безпосередню участь. Повільність, корумпованість і надмірна бюрократія державних судів Речі Посполитої сприяла потребності та життєздатності судових органів українського звичаєвого права [3, с. 122–124].

У XVII ст. копні суди активно функціонували на українських землях, а особливо на Поліссі, та мали авторитет серед громадськості як органи судочинства. Однак у другій половині XVII ст. значна частина шляхти перестала визнавати щодо них юрисдикцію копних судів. О. Єфименко звернула увагу на те, що жіноча частина української шляхти швидше, ніж чоловіча, почала зневажати копний суд і суддів-селян. До того часу українські шляхтичі ставилися з повагою до правових звичаїв свого народу та брали участь у засіданнях копного суду «не водлугь права, а водлугь соседства» [Цит. за: 3, с. 125]. (ймовірно, мається на увазі «не за законом, а за звичаєм» – М. Б.).

Відповідні тенденції почали формуватися ще в першій половині XVII ст. Так, 18 вересня 1640 р. жителі с. Кошара позивались у Володимирський гродський суд на шляхтичів Олександра та Яна Пасецьких, які завадили їм провести копне судочинство над злодієм Яськом Омеляновим [4, с. 532–533]. Аналогічною була ситуація в Галичині. У 1609 р. громада с. Глиняни позивалась у Буський гродський суд на власника села, який погано до них ставився і не поважав їхніх правових звичаїв, які визнавали його

предки, що їм було надано це село привілеєм короля [5, арк. 314–315].

Козацтво як суспільний стан, що остаточно утвердився на українських землях у XVI ст., різко відрізнявся від попередніх типів суспільних груп: у нього була особлива зовнішність, особливий світогляд, особливий спосіб життя, і найважливіше – особиста воля, чого не було в українського селянства. Хоча на них формально поширювалося законодавство держави, умови їхнього життя диктували нові, більш необхідні правила поведінки. З часом авторитет цих правил зростав, внаслідок чого вони отримували суспільне визнання та реальну юридичну дію у формі правових звичаїв. Державна влада Речі Посполитої надавала щодо них мовчазну згоду, адже козацтво, а згодом і Запорізька Січ були запорукою її національної безпеки.

Реального розвитку та ствердження як юридичного феномену козацьке право отримало на Запорізькій Січі, адже там існував інституційний механізм його адміністративно-правового забезпечення та судової апробації. При цьому варто згадати Д. Яворницького, за яким судочинство на Запорізькій Січі базувалося не на законодавстві, «котрого у запорожців взагалі не існувало, а переказами й традиціями, очевидно, занесеними з України в Запоріжжя, які передавалися з уст в уста й були освячені плином віків». Правове регулювання суспільних відносин Запорізької Січі здійснювалося згідно зі «стародавнім звичаєм, словесним правом і здоровим глуздом» [6, с. 140, 148]. Авторитетними знавцями норм звичаєвого права вважалися найстарші за віком заслужені козаки («старики»). Вони виконували роль радників кошового отамана та засідали в колегіальному органі, що мав назву «абшинтована старшина» [7, с. 59].

Неефективність публічної влади Речі Посполитої щодо захисту прав населення та гарантування його особистої безпеки, як відомо, була вагомою причиною, що спонукнула Б. Хмельницького до початку війни за формування Української державності. Незадовільний стан правової культури в Речі Посполитій, який об'єктивно висвітлено у польських публікаціях [8],

посилювався з перебігом часу і досягнув апогею напередодні її розпаду, ставши однією з його визначальних причин. На тлі зростаючого правового нігілізму й анархічних тенденцій пізньої Речі Посполитої загострювалися процеси полонізації української шляхти, закріпачення та безправ'я місцевого населення, а тому й втрата українськими правовими звичаями колишніх суспільного авторитету та юридичної дії.

В українських селах Корони – польської частини Речі Посполитої – спочатку існували різні правові режими. До них належали села руського (українського) права, польського права, німецького права та волоського права [9]. У селах руського (українського) та волоського права зберігалася фактична чинність багатьох українських правових звичаїв. Однак у XVIII ст. відмінності між різними правовими режимами українських сіл Корони поступово затиралися. Відбувався синтез правових норм, чинних у цих селах [10, с. 164], а з ним і їхня деградація та деформація відповідних правових інститутів, адже негативні тенденції корозії та занепаду правової культури Речі Посполитої XVIII ст. стосувалися також і сіл. Відтак, панщина та обмеження правового статусу селянства звужували до мінімуму соціальну базу для чинності українського звичаєвого права.

Таким чином, українське звичаєве право продовжувало свій розвиток в умовах Речі Посполитої (1569 р. – XVIII ст.) попри складні суспільно-політичні умови. У різних частинах згаданої держави його розвиток не був рівномірним, адже і її правове поле було далеким від уніфікації. З одного боку, зберігалися давні інститути українського звичаєвого права (як от копний суд), а з іншого – формувалися нові, передусім козацькі, правові феномени. Визначна роль у збереженні українського звичаєвого права в умовах Речі Посполитої належала руській (українській) частині привілейованого стану суспільства, яка відстоювала звичай своїх предків, їхню мову, віросповідання та культуру. Поступово значення цього чинника зменшувалося, що спричинили війна 1648–1654 рр., деградація шляхетської правової культури, обмеження прав селянства тощо. І, як наслідок, українське зви-

чаєве право наприкінці існування Речі Посполитої вже було в стані занепаду, як і вся її правова система.

Література:

1. Історія держави і права зарубіжних країн (середні віки та ранній новий час) / за ред. Б. Й. Тищика. Львів : Світ, 2006. 696 с.
2. Липинський В. Україна на переломі. 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті. Нью-Йорк: Булава, 1954. 304 с.
3. Бедрій М. Копні суди на українських землях у XIV–XVIII ст.: історико-правове дослідження. Львів: Галицький друкар, 2014. 264 с.
4. Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссією для разбора древнихъ актовъ, височайше учрежденною при Кіевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторѣ. Часть шестая : Акты объ экономическихъ и юридическихъ отношеніяхъ крестьянъ въ XVI–XVIII вѣкѣ (1498–1795). Кіевъ, 1876. Т. 1. 614 с.
5. Центральний державний історичний архів у м. Львові, ф. 3 (Буський городський суд), оп. 1, спр. 43 (Чорнова книга донесень 1600–1610 рр.), 832 арк.
6. Яворницький Д. Історія Запорізьких козаків. Київ: ФОП Стебеляк О. М., 2015. 1072 с.
7. Грозовський І. Звичаєве право Запорізької Січі. Радянське право. 1991. № 10. С. 58–60.
8. Łoziński W. Prawem i lewem: obyczaje na Czerwonej Rusi w pierwszej połowie XVII wieku. Tom pierwszy. Ludzie i czasy. Lwów: Nakładem księgarni Gubrynowicza i syna, 1931. 426 s.
9. Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349–1569 рр.). Львів : Вид-во ЛНУ ім. І. Франка, 2009. 628 с.
10. Інкін В. Сільське суспільство Галицького Прикарпаття у XVI–XVIII століттях: історичні нарис. Львів : Добра справа, 2004. 420 с.

ВПЛИВ РЕВОЛЮЦІЇ 1848–1949 РР. НА ДЕРЖАВНУ ПОЛІТИКУ АВСТРІЙСЬКОЇ МОНАРХІЇ В СФЕРІ БАНКІВСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ГАЛИЧИНІ

Ірина Борис

*аспірантка кафедри історії держави,
права та політико-правових учень*

*Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна*

e-mail: iryna.borys28@gmail.com

У сучасних умовах євроінтеграційних та глобалізаційних процесів сфера банківської діяльності відіграє важливу роль у правовому забезпеченні захисту законних інтересів вкладників та інших клієнтів банків, сталого розвитку і стабільності банківської системи, а також створення сприятливих умов для розвитку економіки України і належного конкурентного середовища на фінансовому ринку. З метою удосконалення банківської діяльності важливим, як видається, є вивчення та узагальнення як національного, так і міжнародного історичного досвіду. Особливий інтерес має ґрунтовне й комплексне історико-правове дослідження становлення і розвитку правового регулювання банківської діяльності у Галичині в складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918). Історико-правові аспекти становлення і розвитку правового регулювання банківської діяльності у Галичині в складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918) матимуть безперечно велике пізнавальне, історико-теоретичне та практичне значення. Дослідження в історико-правовому контексті дає змогу насамперед заповнити прогалини в історико-юридичному знанні про еволюцію становлення і розвиток правового регулювання банківської діяльності у Галичині в складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918) і на цій основі досягти головної мети –

створення неупередженої об'єктивної концепції розвитку банківської системи в сучасній Україні.

Як відомо, внаслідок революційних подій 1848–1849 рр. в Австрійській імперії було обмежено владу імператора, проголошено конституцію, створено парламент, скасовано кріпосне право, інші складові феодального ладу, реформовано центральні й деякі місцеві органи влади тощо. Ці й інші зрушення позитивно відбилися на житті західноукраїнських земель, активізували суспільну діяльність населення, зокрема у культурній сфері. Однак незабаром запанувала реакція, яка перекреслила більшість революційних завоювань. Революція 1848–1849 рр., загостривши соціальні суперечності, сприяла піднесенню національно-визвольних рухів. На жаль, ні польський національний рух, очолюваний Центральною радою народовою, котрі заявили про свою прихильність до демократії та обіцяли справедливе розв'язання національних питань, не визнали за українським народом права на самовизначення, ігнорували його національні інтереси. Цим вони відштовхнули від себе українське населення, підірвали єдність усіх революційних сил, примусили лідерів західноукраїнських суспільно-політичних організацій шукати компроміс з центральною владою Австрії. У революції взяли участь усі без винятку європейські народи, які масово усвідомлювали національну самотність та інтереси. Недарма її назвали «весною народів». Революція пробудила в них придушені правлячими колами національну свідомість, державницькі прагнення, потяг до рідної мови, культури, історії. Слова «свобода», «національна самостійність», «державність» стали синонімами. Революція 1848 р. остаточно закріпила нові відносини і в аграрній сфері. Уже в передреволюційний період селяни масово відмовлялися платити поміщикам податки та побори, відробляти повинності, зокрема панщину. Були ліквідовані митні кордони між Австрією й Угорщиною, анульовані обмеження в розвитку банківської діяльності, дозволено купівлю-продаж землі, дещо демократизовано систему освіти та ін. [1, с. 117–118].

Скасування панщини в 1848 р. викликало переворот в економічних відносинах Галичини, створивши зовсім інші економічні умови, що зумовили необхідність переходу від натурального господарства до грошового без попередньої підготовки і належної організації. Внаслідок цього виникла гостра потреба в кредитах для всіх верств населення країни. Власник табулярної власності, отримуючи менший прибуток, який не покривався державним відшкодуванням, повинен був шукати, де взяти позики, щоб пристосувати своє господарство до нових умов. Значна потреба в готівці і кредитах виникла внаслідок збільшення витрат на виробництво. Хоча табулярні власники отримали зручне джерело довгострокової іпотечної позики в Товаристві земельного кредиту та частково в Галицькій ощадній касі, але якщо їм потрібна була менш короткострокова позика, їм доводилося продавати облігації за низькою ставкою.

Що ж до селянства, то одночасно зі здобуттям волі селяни втрачали право на піклування і допомогу, вони повинні були самостійно розпоряджатися своїм майном, тобто виділеною їм землею без необхідних знань, досвіду і капіталу, а також потребували позики. Селянин шукав позику, щоб придбати сільсько-господарські знаряддя, насіння для посівів та худобу, або звести будівлі. Дрібні позики селянин міг повернути за відносно короткий час зі свого трудового заробітку, але більш значні позики необхідно було розподілити на більш тривалий період погашення, щоб їх можна було повернути без шкоди для боржника. З різноманітності цих потреб стає зрозуміло, що селянський кредит повинен був базуватися на різних підставах, тоді як єдиним джерелом кредиту для селян після скасування панщинного права були поміщики, які використовували невігластво народу, намагаючись обійти закон проти лихварства [2, s. 10].

У 1840-х роках у Галичині почали створюватися колективні сирітські каси (їхній розвій почнеться вже у другій половині XIX ст.). У 1850-х роках почали виникати комунальні кредитні спілки, котрі спочатку фінансувалися за рахунок коштів допомоги. У 1851 р. заснована Позичкова каса ім. Франца Йосифа для міщан-

ремісників Львова. Упродовж десяти наступних років подібні фонди були засновані ще в декількох містах і навіть великих селах Галичини. Кошти цих кредитних спілок призначалися на підтримку занепадаючих ремесел і промисловців [3, s. 77].

Ініціатива створення Галицької ощадної каси виникла одночасно з заснуванням у 1843 році Галицького товариства земельного кредиту (від 1868 р. – Галицьке земельне кредитне товариство), який займався наданням іпотеки сільському господарству. Вищезгадана інституція у першу чергу задовольняла інтереси бідніших верств населення, які могли отримувати кредити під іпотеку нерухомості в галицьких містах. Князь Л. Сапіга у своїх спогадах констатував: «Створений банк polegшив громадянам придбання потрібних для сільського господарства машин, сільськогосподарських знарядь та інвентаря. Надані його старанням кредити фабрикантам оживили економіку» [4, s. 61].

Після революції 1848–1849 рр. швидкого поступу набуло створення модерної фінансово-банківської системи Австрійської імперії, яке зачепило і східногалицькі землі. Уряд провів в Галичині реформу фінансових органів і як наслідок для земель були створені крайові фінансові дирекції (Finanzlandesdirektion), для менших територій – податкові дирекції (Steuerdirektion), які згодом отримали назву фінансових дирекцій (Finanzdirektion). В українській частині імперії відкрилися відділи державного та філії приватних банків, при окружних і повітових управліннях – державні ощадні каси, заклади дрібної кооперації. Так, у 1853 р. у Львові відкрито філію австрійського національного банку, у 1862 р. з'являється Австрійський кредитний, а через три роки – Англо-Австрійський акціонерний комерційні банки. Ці банки обслуговували землевласників та купців, незначною мірою скеровуючи свої капітали на розвиток промисловості.

У 1862 р. у Львові діяло 84 установи, що надавали кредити під відсотки (для порівняння, у Кракові – 44). У 1850-х роках у торговому місті Броди засновано банківський дім Натансон і Кіллір, який на багато років став важливим центром торгівлі між Австрією і Російською імперією. У Львові в середині XIX ст. діяла

банківські доми Горовіца, Шелленберга, Лілієна і Сокаля, Шютца і Хасса; у Кракові – Мендельсберга, Рачинського та Хольцера [5]. Проте ці банки не могли забезпечити ініціативу в побудові першої залізниці в Галичині. Князь Л. Сапіга, котрий став промоутером спорудження залізниці згадував: «З Бельгії поїхав я до Парижа. Відвідав французьку залізницю. Звідти попрямував до Відня. У пошуку необхідного капіталу набув переконання, що нічого не можна буде зробити без підтримки великого віденського банку» [4, s. 221].

Кредитні кооперативи у ХІХ ст. розвивалися, спираючись переважно на зразки Німецької імперії. Між собою конкурували дві кооперативні моделі: система Шульце розрослася з досвіду досить заможних міських ремісників, і передбачала досить високі членські внески та відповідальністю членів кооперативу обмеженою сумою внесків; система Райффайзена розрослася з благодійних сільських організацій і була адресована насамперед бідним верствам населення селянського населення; вона базувалася на принципі відносно низьких членських внесків, необмеженої відповідальності членів кооперативу [6, s. 409]. На теренах Галичини обидві ці системи знаходили своїх прихильників. У 1864 р. в Бережанах було створено Міське позичкове товариство, яке вважається першим кредитним кооперативом в Галичині. Через рік у Львові було створене позичкове товариство для урядників, чим започатковано традицію надавати кредити особам певної професії. Тодішні галицькі позичкові кооперативи базувалися на системі Шульце [7, s. 69]. Здобуття автономії прискорило процес створення та розвитку кредитних установ у Галичині.

З появою великих приватних банків почався процес позбавлення емісійних банків типової кредитно-депозитної діяльності. Таким чином почала формуватися дворівнева система банківської системи, учасниками якої були комерційні банки та центральний банк. Останній крім емісійної діяльності став виконувати завдання контролю і кредитування банків. Таким чином, емісійний банк став центральним банком у сучасному значенні того слова [8, s. 4].

Важливим напрямком діяльності суб'єктів соціального господарства Галичини був страховий ринок. Першочерговою причиною створення закладу такого типу були стихійні лиха (пожежі, град), що охопили край у той час, що завдало величезних матеріальних збитків, а в соціальній сфері – необхідність надання допомоги працівникам та їх сім'ям у разі хвороби, інвалідності або смерті. Ініціатором створення страхової компанії на основі взаємності був Францішек Тшечеський (1805–1875). У першій половині XIX ст. він докладав зусиль у цьому напрямку, які на решті увінчалися успіхом у 1860 р., коли віденська влада видала концесію на заснування Товариства взаємного страхування в Кракові. Емблемою Товариства був св. Флоріан, звідси народна назва Товариства – «Флоріанка». Спочатку в Товаристві існував лише відділ страхування від пожежі, проте пізніше введено страхування від граду, страхування життя від нещасних випадків тощо [9, s. 78].

Отже, із входженням Галичини до складу монархії Габсбургів зазнали зміни юридичні підстави функціонування банківської справи. Передусім, нова влада в дусі абсолютизму прагнула встановити контроль над банківською діяльністю, впорядкувати процедуру позик, визначити максимальний відсоток кредитування тощо. Створюючи єдиний національний банк, австрійський уряд водночас допускав можливість існування банківських інституцій різного типу. Нові підходи до банківської справи фіксуємо зі створенням на початку 1840-х років Галицької ощадної каси та Галицького товариства земельного кредиту. Повільний розвиток важкої промисловості і транспорту до середини XIX ст. гальмував творення модерних банків, покликаних фінансувати діяльність великих підприємств, як це було в багатьох інших частинах імперії.

XIX століття стало періодом розвитку банківської справи у формі акціонерних товариств і центральних банків. Виникли дві банківські моделі – британська та німецька, елементи якої поширилися і на Австрію. Почали діяти також ощадні каси та кредитні кооперативи, засновані на принципах кооперації. Кооперативні банки спочатку творилися як ощадно-кредитні компанії з

допоміжними функціями, що призвело до їх швидкого розвитку та необхідності запровадження нових правових та організаційних рішень. Банківська діяльність в Австрії у досліджуваний час базувалася на принципах приватної і партнерської власності, фінансової свободи, стабільності, задля чого були встановлено регуляторні обмеження. Після входження Галичини до складу Австрії в 1772 р. в регіоні було впроваджено австрійську грошову систему, введено в дію австрійське законодавство, включаючи норми, що регулювали банківську справу. Це створило єдину систему правил для банків та інших фінансових установ. Законодавство щодо банківської справи в Галичині було гармонізовано з австрійським законодавством. Це включало вимоги до ліцензування банків, ведення обліку, контролю над операціями та інші аспекти діяльності банків. У Галичині в XIX ст. розпочали свою діяльність ощадно-кредитні кооперативи та товариства взаємного страхування. Кооперативний рух розвивався у правових умовах, які гарантували відносну свободу асоціацій. Ощадні кооперативи типу кас вперше виникли у містах у формі позичкових товариств типу Шульце. Це були кредитні установи середнього класу, які спрямовували свою пропозицію переважно на дрібних ремісників, торговців і службовців. На селі тим часом розвивалася кредитна кооперація типу Райффайзена, яка успішно виконувала свою місію дешевого кредитування селян. Обидва типи установ створювали ефективний захист від грошового та товарного лихварства. Важливою була їхня роль у розвитку культури, благодійності та освіти своїх членів. З другої половини XIX ст. розширили свою діяльність товариства взаємного страхування. Як суб'єкти соціальної економіки вони ставили перед собою мету забезпечити населення у разі стихійних лих та нещасних подій.

Важливе значення мала Революція 1848–1849 рр., яка загострила соціальні суперечності, сприяла економічним перетворенням, зокрема удосконаленню банківської діяльності. Скасування панщини у 1848 р. викликало переворот в економічних відносинах Галичини, створивши зовсім інші економічні умови, що зумовили необхідність розширення банківської діяльності. Новий тип

банківської діяльності в Галичині пов'язаний із створенням 1844 р. Галицької ощадної каси. У перші роки існування інституція пережила декілька серйозних викликів, які були наслідком політичних потрясінь, зокрема революції 1848–1849 рр. Війни, революції і навіть чутки про війни, і взагалі всі політичні зміни впливали на існування ощадної каси, ставили під сумнів подальше існування установи, яка на початках не мала великого грошового фонду, що мав би можливість задовольнити вимоги вкладників.

Література:

1. Бойко І. Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772 – 1918): навчальний посібник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка 2017. 312 с.
2. Bank krajowy Królestwa Galicyi i Lodomeryi i z W. Księstwem Krakowskiem. 1883–1908. Lwów: Z drukarni i litografii Pillera, Neumanna i Spółki, 1909. 246 s.
3. Broński K. Rozwój galicyjskiego systemu bankowego w latach 1841–1914 (zarys problematyki). *Zeszyty naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie*. 2007. Nr 749. S. 75-92.
4. Sapieha L. Wsopmnienia (z lat od 1803 do 1863 r.). Warszawa: Gebethner i Wolff, 1912. 345 s.
5. Podolska-Meducka A. W cieniu Blocha i Kronenberga. «*Mówią Wieki. Magazyn Historyczny*». 2014, Nr 1. S. 62–65. URL: https://mowiawieki.pl/templates/site_pic/files/HistoriaBankowosciNaZiemiachPolskich_02.pdf.
6. Denis D. Pieniądz i instytucje finansowe a rozwój cywilizacji. *Studia Gdańskie. Wizje i rzeczywistość*. 2012. t. IX. S. 402-412.
7. Morawski W. Słownik Historyczny Bankowości Polskiej do 1939 roku. Warszawa: Muza SA, 1998. 259 s..
8. Leszczyńska C. Zarys historii polskiej bankowości centralnej. Warszawa: Wydawnictwo Narodowy Bank Polski, 2010. 85 s.
9. Broński K. Instytucje finansowe i ubezpieczeniowe jako podmioty ekonomii społecznej w Galicji – zarys problematyki. *Ekonomia Społeczna*. 2018. Nr 2. S. 74-81.

ГЕНЕРАЛЬНИЙ ПЛАН ДЛЯ ЗАБУДОВИ ЯК ОСНОВНИЙ ДОКУМЕНТ МІСТОБУДІВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ГАЛИЧИНІ XIX СТ.: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Остап Тарасович

*аспірант кафедри історії держави,
права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна
e-mail: ostap.tarasovych@lnu.edu.ua*

У сучасних умовах значний інтерес представляє вивчення історичного досвід європейських держав щодо містобудівної діяльності. Особливу увагу привертає історичний досвід Австрії, а з 1867 р. – Австро-Угорщини (друга половина XVIII – початок XX ст.). Характеристика історичного досвіду містобудівної діяльності в Австрії та Австро-Угорщини (друга половина XVIII – початок XX ст.) матиме, безперечно, велике пізнавальне, історико-теоретичне та практичне значення. Дослідження в історико-правовому контексті дає змогу насамперед заповнити прогалини в історико-юридичному знаннях про становлення і розвиток правового регулювання містобудівної діяльності у Галичині в складі Австрії та Австро-Угорщини (1772-1918 р.) і на цій основі виробити об'єктивну концепцію національного розвитку містобудівної діяльності в сучасній Україні.

Важливою складовою містобудівної діяльності Австрії, а з 1867 р. – Австро-Угорщини (друга половина XVIII – початок XX ст.) був Генеральний план для забудови в Галичині в XIX ст., що визначав загальну організацію і розвиток міського простору. Він включав декілька ключових компонентів, що забезпечували структурну функціональність міст. Генеральний план визначав

різні функціональні зони в місті, такі як житлові, комерційні, промислові та адміністративні райони [1, s. 51]. Це дозволяло організувати місто таким чином, щоб забезпечити ефективне використання простору (до прикладу, у 1873 р. поверхня Львова, використана під забудову становила лише 3%) [2, с. 25]. Плани містили деталі про зонування, яке розмежовувало території для різних типів забудови. Це включало регулювання висоти будівель, щільності забудови і допустимого використання земель. Генеральний план також визначав основні транспортні артерії, включаючи нові й існуючі вулиці, дороги, шляхи з'єднання між різними частинами міста [3, s. 11–12]. Генеральний план включав розташування парків, зелених зон, скверів і громадських площ. Документ також вказував місця для громадських будівель, таких як школи, лікарні, бібліотеки, костели/церкви та адміністративні будівлі. Генеральний план містив деталі про розташування і планування житлових кварталів, включаючи типи житлових будинків [1, s. 45]. Він визначав райони для комерційної діяльності, такі як торгові вулиці, ринки. План міг включати рекомендації або вимоги щодо архітектурного стилю та естетики будівель, щоб забезпечити гармонійний вигляд міського середовища [1, s. 51].

План зонування територій в Галичині у складі Австро-Угорщині був важливим інструментом для організації і регулювання використання земель в містах. Він визначав, як різні частини території використовуються для житлових, комерційних, промислових і інших цілей. Основними його складовими частинами були функціональні зони, інфраструктура, будівельні норми й обмеження, захист навколишнього середовища. Функціональні зони складалися з житлових, комерційних, промислових, громадських і зелених зон. Щодо житлових зон, то вони визначали райони для житлового будівництва, включаючи індивідуальні і багатоквартирні будинки. Могли також визначатися специфічні вимоги до типів житлових будівель і їх щільності. Комерційні зони включали райони, призначені для торгівлі, як-от торгові вулиці і ринки (базари). Промислові зони окреслювали райони для промислового використання, такі як фабрики, заводи та склади.

В Австро-Угорщині особливу увагу приділяли розміщенню промислових об'єктів для мінімізації впливу на житлові райони (розташовувались, як правило, на окраїнах міст). Громадські зони включали місця розташування громадських і соціальних об'єктів, таких як парки, сквери, школи, лікарні і культурні установи. Водночас, зелені зони – розташування парків, ботанічних садів, що забезпечували відпочинок і покращували якість міського повітря.

План зонування передбачав місця розташування доріг, вулиць, залізничних шляхів та інших транспортних мереж, які забезпечували зв'язок між різними зонами міста [4, s. 26]. Ретельним був підхід до розташування систем водопостачання і каналізації, що забезпечували необхідну інфраструктуру для обслуговування житлових, комерційних і промислових зон [3, s. 9]. Зі свого боку, будівельними нормами регулювалися максимальні висоти будівель і допустима щільність забудови для кожної зони. Це допомагало забезпечити гармонійний вигляд міста. Архітектурні рекомендації або вимоги до архітектурного стилю та дизайну будівель склалися для забезпечення естетичного вигляду міста.

Конкретні аспекти організації та використання земельних ділянок у містах визначав комплексний *детальний план території*. Його складовими були: планування території, інфраструктурні елементи, будівельні норми й обмеження, розташування громадських закладів, культурних та історичних споруд, врахування екологічних моментів. Включаючи функціональне зонування (див. про нього вище), аналізований документ містив деталізацію розмірів і меж конкретних ділянок для забудови. Це включало вказівки щодо меж забудови, відстаней між будівлями, а також розміщення окремих споруд. Деталізованим був опис транспортної мережі та інфраструктури: докладні плани вулиць, доріг, тротуарів і інших транспортних артерій. Це включало планування нових та вже існуючих вулиць, їх ширину, характер руху [3, s. 12]. Проекти систем водопостачання, каналізації і відведення дощових вод включали точне розташування трубопроводів, каналів, насосних станцій і систем очистки [5, s. 315] (з появою електри-

ки – схеми розміщення електричних ліній, трансформаторних підстанцій та інших елементів енергетичної інфраструктури). Сьогодні в Україні *детальний план території*, як окрема містобудівна документація, розробляється для житлових районів, мікрорайонів, кварталів нової забудови, комплексної реконструкції кварталів, територій виробничої, рекреаційної та іншої забудови [3, s. 13].

Порівняно з генеральним планом чи з планом зонування більш деталізованими були будівельні норми і обмеження. Так, наприклад, висотні обмеження визначали максимальну висоту будівель у різних зонах й допомагало забезпечити належний з естетичної точки зору вигляд міста. Так само варто розглядати і вказівки щодо допустимої щільності забудови, включаючи кількість будівель на одиницю площі та їх функціональне використання. Норми і рекомендації щодо архітектурного стилю і зовнішнього вигляду будівель забезпечували естетичну гармонію міського середовища. Ведучи мову про громадський простір, то детальний план території регламентував розташування і розміри громадських зелених зон, таких як парки, сквери; місця для важливих громадських об'єктів, таких як школи, лікарні, адміністративні будівлі і культові споруди; включення планів щодо збереження і інтеграції культурних і історичних об'єктів у загальний план території; місця для захисту природних ресурсів, включаючи зелені зони, водні ресурси і природні ландшафти. План міг також включати рекомендації щодо управління забрудненням і збереження екологічної рівноваги [1, s. 45].

Загалом, процедура складання і затвердження плану забудови в Австро-Угорщині була частиною більш широкого процесу урбаністичного планування, який відображав потреби і вимоги швидко зростаючих міст того часу. Цей процес забезпечував систематичний підхід до організації міського простору і розвитку інфраструктури [1, s. 45]. Урбанізація в Галичині була логічним продовженням зростання міст у Західній Європі [6, s. 209].

Австрійське законодавство врегульовувало чимало нюансів, які могли виникнути при плануванні і спорудженні будівель.

Наприклад, якщо будівлю планували спорудити на власному ґрунті з чужого матеріалу, будівля вважалася власністю власника цієї земельної ділянки. Якщо ж будівництво відбулося з порушеннями і без згоди власника ґрунту, то забудовник зобов'язувався покрити шкоду (§ 326) [7, s. 15–16]. Якщо ж сторони погодили всі розбіжності і посідач ґрунту вже не заперечував будівництва, то згідно з §367 Цивільного кодексу він повинен був відшкодувати вартість будівельних матеріалів і проведених робіт [7, s. 31]. Австрійське законодавство передбачало, що якщо хтось з доброї волі будувався на чужій території, а власник ґрунту знаючи це не заперечував, то на прохання забудовника міг продати йому земельну ділянку за звичайну ціну (§ 419) [7, s. 50–51]. Варто звернути увагу і на те, що орендодавець вважався відповідальним, якщо дозволив почати будівництво на землі, належній іншій людині.

Отже, в Галичині, яка була частиною Австрійської імперії, а згодом Австро-Угорщини, процес складання плану забудови територій підпорядковувався певним адміністративним та юридичним умовам. Основні адміністративні рішення у сфері будівництва ухвалювались на рівні центральних органів імперії, а також на місцевому рівні через округи та муніципалітети. Містобудівні плани почали розроблятися на основі загальних адміністративних інструкцій, а також відповідно до конкретних потреб кожного міста. Важливими елементами планування виступали інфраструктура, житлова забудова, розміщення адміністративних будівель та інші функціональні зони.

Література:

1. Hagen A. Wiener Bauordnungen und Planungsinstrumente im 19. Jahrhundert. Wien : Zentrum für Umweltgeschichte, 2015. 71 s.
2. Сепял М. Розвиток міста Львова у XIX столітті. *Архітектура Львова XIX століття* / ред. Я. Пурхля. Краків, 1997. С. 17–29.
3. Pekarczuk O. Typologia budynków zbudowanych we Lwowie w drugiej połowie XIX wieku. *Zeszyty Historyczne Muzeum PK*. 2018. No 1 (2). S. 9–13.

4. Miodunka P. Wybrane problemy rozwoju małych miast galicyjskich w okresie przedautonomicznym (1772–1866). *Zeszyty Naukowe UEK*. 2014. Nr 11(935). S. 23-43.
5. Wardzińska A. Magistrat królewskiego i stołecznego miasta Lwowa (1787–1918) w zasobie archiwum państwowego obwodu Lwowskiego. Część II. *Miscellanea Historico-Archivistica*. 2015. T. XXII. S. 345-358.
6. Petryszyn H. Historyczna sieć miast Galicji wschodniej a zagadnienia współczesne. *Teka Kom. Arch. Urb. Stud. Krajobr. OL PAN*, 2006. S. 203-213.
7. Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die deutschen Erbländer der Oesterreichischen Monarchie. Teil 2. Wien: k. k. Hof- und Staats-Druckerey, 1811. 398 s.

ДЕРЖАВА ЯК ЗОВНІШНЯ ФОРМА НАЦІЇ У НАУКОВІЙ КОНЦЕПЦІЇ ЛЕВА РЕБЕТА

Назар Пирій

*аспірант кафедри історії держави,
права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна
e-mail: nazarnazarenko89@gmail.com*

У сучасних умовах а українському суспільстві спостерігається підвищений інтерес до вивчення і переосмислення історії української нації та її державності. В умовах російсько-української війни це має важливе значення, особливо для усвідомлення своєї національної ідентичності, тобто відчуття належності до української нації як конкретно-історичної форми етносоціальної спільноти українців, яка об'єднана певною самоназвою, географічним та етносоціальним походженням, єдиною мовою, територією, історією, культурою, релігією, правом, глибинними економічними зв'язками, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей. Крім цього, знання історії української нації та її держави формує моральну опору, правову підставу та підсилює мотивацію для захисту національних ідеалів та територіальної цілісності та суверенітету Української Держави.

Термін «нація» має багато різних інтерпретацій, що спричинило виникнення великої кількості політико-правових концепцій, у виокремленні яких дослідники намагаються переосмислити цей феномен, показати важливість нації у створенні держави, її впливі на розвиток культури тощо. Серед найвідоміших українських дослідників теорії і практики розбудови нації є Лев Ребет – видатний український політичний діяч, доктор права, професор Українського Вільного Університету, теоретик нації, редактор і публіцист, адвокат, один із лідерів ОУН.

Народився Лев-Роман Михайлович Ребет 03 березня 1912 р. у місті Стрий в сім'ї поштового урядовця. Процес формування особистісного світогляду та правових переконань Л. Ребета розпочався з його виховання у сім'ї. З дитячих років відзначався глибокою релігійністю та відданістю українській національній ідеї. Брав активну участь у юнацькому русі пластунів. Після закінчення початкової школи, навчався в українській гімназії у Стрию. Під час навчання в гімназії включається до молодіжного руху [1, с. 92–93]. Становлення Л. Ребета як культурно-національного та громадського діяча відбувалося в тісному зв'язку з його участю у роботі націоналістичних організаціях. З 1927 р. став членом Української Військової Організації (УВО), яка постанала з метою продовжувати збройну боротьбу за національну державність. У ній брали участь військовики різних політичних партій, а створенню її сприяла міжнародна і внутрішньо-українська ситуація: в Україні тривала партизанська боротьба, справа Східної Галичини ще не була вирішена в міжнародній політиці, і хоч два українські уряди (УНР і ЗУНР) діяли не скоординовано, однак все це підносило настрій і творило надії на майбутнє. Тоді спонтанно поставали конспіративні гуртки молоді в самій країні і за кордоном під різними назвами («Молода Україна», «Комітет Української Молоді», «Воля» тощо), які згодом зникли або увійшли до УВО. Л. Ребет створює підпільні осередки УВО на Стрийщині. Упродовж 1932–1936 рр. навчався на юридичному факультеті Львівського університету. У студентські роки Лев Ребет був одним з організаторів націоналістичного руху в Львівському університеті. У той час активно почала діяти ОУН. Її головною базою була молодь, насамперед студентська, яка виросла вже в традиції української державності. Л. Ребет вступив до ОУН у сімнадцятирічному віці. Завдяки своїй активності він швидко здобув авторитет. Спочатку він очолив провід ОУН у Стрийському повіті. Упродовж 1935–1939 рр. Л. Ребет – голова краєвої ексективи на західноукраїнських землях. За свою політичну діяльність він близько трьох років провів у польських в'язницях. Під час розколу в ОУН підтримував С. Бандеру [2, с. 877].

У 1940 роках Л. Ребет брав активну участь національно-визвольній боротьбі в Україні. Після проголошення Акту відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. Л. Ребет також долучається до державотворчої діяльності. Адже 30 червня 1941 р. у Львові в будинку товариства «Просвіта» на площі Ринок відбулися Українські Національні Збори, на яких були присутніми понад 100 представників зі всієї України, а також представник митрополита УГКЦ А. Шептицького о. д-р Йосиф Сліпий. Із балкона «Просвіти» Ярослав Стецько оприлюднив Акт відновлення Української Держави, який проголошував «створення Української Держави, за яку поклали голови цілі покоління найкращих синів України», а також закликав «увесь Український народ не скласти зброї так довго, доки на всіх українських землях не буде створена Українська Суверенна Держава». На башті Князівської гори у м. Львові було піднято національний прапор. Львівська радіостанція повідомила про Акт населення України і передала благословення митрополита Андрея Шептицького з цієї нагоди. Збори створили уряд «Українське Державне Правління» під керівництвом Ярослава Стецька. Офіційною тимчасовою резиденцією Українського державного правління визначено приміщення колишньої палати праці за адресою: м. Львів, пл. Смольки, буд. 4. Після проголошення Акту відновлення української держави 30 червня 1941 р. 5 липня Лев Ребет призначається другим заступником Голови Українського Державного Правління, яке очолював Ярослав Стецько, а після арешту останнього, певний час виконував функції Прем'єра Правління. За наказом Гітлера було вжито репресивні заходи проти Українського державного правління. Як наслідок, 6 липня гестапо заарештувало у Кракові С. Бандеру, 9 липня у Львові – голову Українського державного правління Я. Стецька, а 12 липня членів Правління Дмитра Яціва, Романа Ільницького, Володимира Стахіва та Лева Ребета. Усіх їх перевезли до Берліна, і там нацисти впродовж двох місяців слідства вимагали від них відкликати Акт відновлення Української держави. Оскільки ж С. Бандера, Л. Ребет, Я. Стецько та інші керівники Українського державного правління відмови-

лися це зробити, нацисти відправили їх до концентраційних таборів. Гестапівці заарештували Л. Ребета у вересні 1941 р. і доправили до Краківської тюрми, а згодом і до концтабору Аушвіц, де він був ув'язнений до грудня 1944 р. [3, с. 146]. Після звільнення з концтабору, Л. Ребет за дорученням Української Головної Визвольної Ради, виїхав до Мюнхена з метою представляти її у відносинах із західними союзниками. З 1945 р. у Мюнхені, Л. Ребет очолював організації ОУНР. Упродовж 1945–1948 рр. виконував повноваження головного судді Закордонних частин ОУН. Поряд з активною політичною діяльністю Л. Ребет велику увагу приділяв науковій та публіцистичній роботі. У 1949 р. він успішно захистив докторську дисертацію на тему: «Держава і нація». З 1952 р. – доцент, а з 1954 р. – професор державного права Українського вільного університету у Мюнхені. Автор наукових праць у галузі політології, соціології, держави і права, член Наукового товариства імені Шевченка. Крім наукової діяльності, Л. Ребет приділяв значну увагу розвитку в еміграції української преси й публіцистики. Він співробітничав з такими україномовними виданнями, що виходили в Німеччині, як «Українська трибуна», «Час», «Сучасна Україна». З 1955 р. аж до смерті був головним редактором тижневика, а згодом місячника «Український самостійник», у якому публікувалися його статті з актуальних проблем українського політичного руху, релігійних та церковних питань, розповіді про ситуацію на українських землях в складі СРСР. Одночасно намагався перебудувати засади українського національного руху, відкинувши радикальні гасла на кшталт «Україна для українців». Унаслідок численних партійних конфліктів Лев Ребет разом зі своїм соратником і однодумцем Зиновієм Матлою створили нові керівні органи Закордонних частин ОУН. З огляду на наявність двох провідників прихильників цього крила ОУН назвали «двійкарями» [4, с. 629]. Комуністичний тоталітарний режим СРСР відносив Л. Ребета до числа найнебезпечніших українських діячів. Про це свідчить те, що у першій половині 1950-х років було організовано кілька безуспішних спроб його викрасти, але врешті-решт було ухвалено

рішення його знищити. Лева Ребета було жорстоко вбито агентом КГБ Богданом Сташинським (який згодом убив Степана Бандеру) 12 жовтня 1957 р. на сходах у будинку редакції «Українського Самостійника» в Мюнхені.

Значний інтерес представляє низка ґрунтовних наукових праць Л. Ребета з теорії та історії української нації, серед яких: «Формування української нації». Мюнхен, 1951 р; «Теорія нації». Мюнхен, 1955 р; «Походження українців, росіян, білорусів у світлі сучасних советських теорій». Б/м, 1962 р. (нім. мовою – 1956); «Світло і тіні ОУН». Мюнхен, 1964 р. та ін.

Однією з найвагоміших наукових праць Л. Ребета є «Теорія нації» (Мюнхен, 1955), у якій вчений розкрив походження слова «нація» та його значення за «старих часів», висвітлив особливості формування поняття «нація» за середньовіччя, показав умови кристалізації поняття «нація» і «народ» за новіших часів. В різні часи і в різних країнах «націями» називали корпорації чужеземних студентів, купецькі союзи, парламентські фракції, а пізніше – географічні групи; однак, бачимо, що в той час етнічна приналежність не була, як видно, вирішальною, а скоріше стихійним, аніж політичним фактором. Кристалізація понять «нація» і «народ» відбулися у період Нового часу [6, с. 14–24].

Лев Ребет у праці «Теорія нації» підкреслював, що «нації – це твори історії. Оформлялись вони упродовж довгих сторіч, однак остаточно оформились вони у своєрідних культурних, цивілізаційних та господарських відносинах, питомих новітній добі». Нації як новітнє явище, мабуть, не слід переносити на давні часи, бо старовинні народи були передусім фізичними народами, вирости із безпосереднього кровного зв'язку і головним чином опиралися на біологічний ґрунт. «Соціальні об'єднання» (народи), на думку автора теорії, не дивлячись на високу культуру, не вийшли за рамки насильницьких систем, де тільки панівна частина – еліта – вважалась підметом у державі і була носієм культури» [5].

Л. Ребет у праці «Теорія нації» наголошував, що «держави є зовнішньою формою нації. Отже держава це організація нації.

Як організація, держава відрізняється від інших організацій найвищою концентрацією влади, що знаходить свій вияв в понятті суверенності, тобто у найбільшій силі підпорядкування собі в середині і в змаганні здійснювати свою волю назовні так далеко, як тільки це буде можливе. Значить, головною ознакою держави є сила, при допомозі якої держава здійснює свою волю в середині і назовні» [6, с. 68].

Л. Ребет вивчав державотворчий досвід низки провідних європейських держав, намагався співставити і зрозуміти внутрішню і зовнішню природу держави, її сутність, особливості менталітету нації як творця держави. Вивчення історичного досвіду становлення і розвитку європейських держав привело його до думки, яка полягає в розумінні того, що «сила ж держави походить, як і вона сама, з усією системою права, на яку спирається, з тієї самої стихії: вона прояв життя спільноти, яку організує. Життя спільноти це по суті головний зміст державних турбот, а держава це політична, зовнішня частина цього життя. Державу має тільки спільнота, яка має вже історичну традицію, тобто вже чисто реально мусить існувати господар держави, коли думаємо про неї. Держава як така не існує, а існує французька, англійська і т. п. Значить держава все мусить бути «чиясь», в ній все існує якийсь етнічний «господар» [6, с. 69].

Для обґрунтування своїх політико-правових поглядів Л. Ребет звертається до історії, вдало наголошуючи, що «у найдавніші часи таким «господарем» в державах було якесь плем'я, поскільки всі дані політичні організації були рівнозначно племінними спільнотами. Та сама стихія, якою жило плем'я, творила державу, хоч назагал не існувало навіть абстрактне поняття держави. Племінна держава була таким самим фактом, як існування племені, організацією якого вона була. Племінними державами були перші видатніші соціальні твори європейського культурного кола – грецькі міста-держави. На тісний зв'язок між плем'ям і містом-державою по-казує вживання племінної назви на означення держави. Атенцями, тебанцями, спартанцями і т. д. називалися грецькі племена, але ці назви були рівночасно синонімами їхніх

державних організацій. Не члени племені, не вільники, не були рівночасно громадянами племінних держав. Вони не входили в склад племінної спільноти і тим самим не були підметом права племінної держави» [6, с. 69].

Цілковиту рацію мав Л. Ребет, наголошуючи, що «наріжним каменем кожної держави є етнічні сили, з яких вона виростає. Це особливо видно в давніх племінних державах, де плем'я покривалося з державою. Щойно великопростірні, багатоплемінні, шляхом завоювання потворені держави відобрали державі характер спільнотної організації. Тільки з погляду панівного племені, що було дійсним господарем у державі, могла вона вважатися племінною, і тільки в цьому розумінні вона такою була. Це треба мати на увазі, коли говориться про єгипетську, перську, асирійську і т. п. держави, що в дійсності були багатоплемінними, об'єднаними насильно панівним племенем, творами. Зрозуміло, що тільки панівний елемент міг насправді ототожнюватися з цими державами» [6, с. 70].

Звертаючись до історії європейських народів та їхніх держав, а також враховуючи боротьбу українського народу за свою державу Л. Ребет вдало переконує, що «класовий характер держави призводить до того, що держава, замість бути організацією спільноти, набуває характеру спілки, де інтерес, особистий інтерес панівної верстви грає головну роль. Зрозуміло, що така держава не стабільна: вона або сама розпадається, або валиться під зовнішніми ударами. Так рокованою на розпад була польська шляхетська республіка, побудована на привілеях шляхетського стану. Відома слабкість російського «колоса на глиняних ногах» з часів першої світової війни: багатонаціональна, самодержавна держава не могла розраховувати на патріотизм мас, які під час революції, що незабаром наступила, кривавим і жорстоким способом розправилися за вікове приниження з панівною верствою». Виходячи з цього Л. Ребет має цілковиту рацію, що за таких умов «держава стає суцільною, коли вона являє собою організацію спільноти, тобто коли вона одноплемінна або однонаціональна, або коли різні етнічні її елементи пов'язані

певними спільними ідеями (як у Швейцарії) так, що вони сильніші від усяких внутрішніх різниць» [6, с. 70].

Л. Ребе у своїй праці намагається переконати, що «державо бо суттєво це організація спільноти, і її завдання скріплюти спільноту в середині і обороняти назовні. Держава, що не являє собою організації спільноти якогось племені чи народу, це похідне явище, і така держава крайній тип, який постільки не відхиляється від правила, поскільки і в багатонаціональній державі по суті лише один народ панівний. Природне тяготіння народу до власної держави це, з другого боку, один з важливіших проявів його життя. Бездержавна нація зберігає характер нації, коли попри окрему культуру, територію і т. д. вона являє ще змагання здобути втрачену самостійність» [6, с. 70].

Л. Ребет намагався піднести національний дух насамперед провідників нації, які несуть відповідальність за долю нації. Він справедливо зазначає, що «нація, будучи в стані бездержавности, намагається надробити недостачі державної організації громадською організованістю. Національна енергія спрямовується тоді в бік різного роду громадських установ, які певною мірою виконують ролю намістки державних інституцій. За допомогою цих приватних, загальнонаціональних установ певні ділянки національного життя можуть мати навіть досить успішні рамки діяльності. Так деякі недержавні нації мали в демократичних відносинах багатонаціональних держав можливість організувати заходом свого громадянства приватні школи, наукові установи, спортові чи економічні організації. Особливе значення мають в цьому плані масові організації з багатьма філіями, керованими з одного центру. Ці організації стають, з одного боку, школою для громадського вироблення загалу, з другого боку – за їх допомогою визначається національна репрезентація. У відповідний час представники цих організацій виступають як національна репрезентація. На таких основах була, між іншим, складена наша Центральна Рада у Києві. Приватно-громадський характер такої центральної політичної установи не заважає вважати її дійсно уповноваженим речником нації, оскільки вона має загальне

визнання і активну підтримку загалу. Подібним способом постають всі революційні влади, і він властиво є ще найменш революційним способом організації нової влади» [6, с. 71].

У підсумку Л. Ребет зазначав, що «національна спільнота всіма засобами прагне до організованосте. Коли вона не організована державно, велика частина енергії зайнята громадськими справами в громадських організаціях. Цей рід організованости з konieczности виступає іноді як намістка державної організованости. Очевидно, не всяка держава являє собою організацію спільноти. Державний апарат занадто зв'язаний із зовнішніми засобами володіння, занадто часто користується примусом і занадто вона просякнута раціоналізмом, щоб вважати державу в кожному випадку зовнішньою формою нації. Але там, де громадяни вважають державу виявом своїх переконань і ідеалів, де вона вважається долею, від якої залежить їхнє майбутнє, там держава являє собою найяскравіший виразник нації» [6, с. 71].

Л. Ребет у праці «Теорія нації» переконливо довів, що «модерна держава має, бодай в тенденції, умови бути політичною спільнотою, опертою на підтримку громадян, що мають почуття відповідальносте за спільні вартості. Ці вартості, вирощені сторіччями, творять кристалізаційне ядро однаково як нації, так і держави. Традиція боротьби за здійснення і оборону цих вартостей – свободи, культури, свого власного стилю буття, це основний хребет націй та їх організацій. Держава в цьому грає роль зовнішніх обручів, які своїми засобами підтримують існуючу внутрішню споєність та символізують внутрішні ідейні позиції. Так отже спільні ідеї це найбільш суттєві і об'єктивні чинники існування нації і посередньо, поскільки держава стоїть на їхній сторожі, також і держави» [6, с. 72].

Отже, аналіз наукової концепції Л. Ребета щодо теорії нації дає підстави стверджувати, що нація як історична спільність людей відіграє важливу роль у процесі формування їх території, економічних зв'язків, мови, деяких особливостей культури. Л. Ребет дотримувався думки про цінність нації як найвищої форми суспільної єдності та її первинності в державотворчому процесі.

Л. Ребет був вважав, що «українська нація – це духовна, культурна і політична спільнота, і тому повноякісна і повновартісна нація з повною скалею об'єктивних і суб'єктивних ознак, яка, не дивлячись на своє поневолення і всупереч перепонам, розгортає всю можливу життєву енергію». Політико-правові погляди Л. Ребета вже на початку формування його громадянської позиції набули національного спрямування та мали чітку орієнтацію на ідею національної єдності. Проф. Л. Ребет зазначав: «Нація – це (побіч релігії) найвищий тип спільноти і тому, що охоплює своїм впливом ціле життя людини, разом з тим це найбільш тотальне з'єднання. В умовах постійного тиску і пропаганди крайн-загарбників державний діяч наголошував на важливості усвідомлення кривими себе не «руським, русским, малоруським, малорусским, рутенським, подкарпаторусским, русинським», а єдиним українським народом». Л. Ребет протягом усього життя виступав за утвердження української ідеї, боровся за визнання та збереження української мови, її вивчення й використання в навчальних закладах, органах виконавчої влади, судових органах. Аналіз наукового доробку та громадської діяльності діяча підтверджує, що Л. Ребет, відстоюючи національні інтереси в пресі та здійсненні освітньої політики в державі, наочно ілюстрував ті загальнолюдські, демократичні ідеали, які повинні привести до консолідації українських земель, що століттями перебували у складі різних держав. Незадовго до вбивства його агентом КДБ Б. Сташинським писав: «Український народ, будучи у Східній Європі народом з найстаршою хліборобською культурою, має дані бути також речником передових думок людства на тих просторах. Україна може і повинна стати зразком політичної культури для всього оточення і на місці тиранії, яку сторіччями на Сході репрезентувала російська – біла і червона – імперія, показати зразок модерної демократичної держави, де свобода і гідність людини не є пустим звуком». Ці слова Лева Ребета сьогодні також є актуальними для сучасної України, яка бореться за свою територіальну цілісність, державний суверенітет та загальнолюдські цінності.

Література:

1. Едер П. Ідеологія українського націоналізму у концепції Лева Ребета. *Видатні випускники юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка та їхня роль в історії українського державотворення* : збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції, м. Львів, 24 бер. 2023 р. / І. Й. Бойко (голова редколегії), Ю. В. Олійник (відп. секр.). Львів, 2023. Вип. 3. С. 92-97.
2. Андрусяк Т. Ребет Лев-Роман. *Мала енциклопедія етнодержавознавства* / НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького ; редкол. : Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. Київ : Довіра : Генеза, 1996. 942 с.
3. Герасимова Г. П. Ребет Лев. *Енциклопедія історії України : у 10 т.* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2012. Т. 9 : Прил. С. 146.
4. Патриляк І. Ребет Лев. *Політична енциклопедія* / Редкол. : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 626.
5. Панченко О. Професор Лев Роман Ребет – науковець і теоретик нації. *Український погляд*. URL: <https://ukrpohliad.org/analytics%20profesor-lev-roman-rebet-naukovets-i-teorety-k-natsiyi.html>.
6. Ребета Л. Теорія нації. Мюнхен: В-во «Сучасна Україна», 1955. 199 с. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/21126/file.pdf>.

ЗНАЧЕННЯ ВОЛОНТЕРІВ У ЗАХИСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Еллі Радченко

*адвокат, аспірантка кафедри історії держави,
права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна
e-mail: bambrally@gmail.com*

В нашому сьогоднішньому слові «волонтер» зустрічається майже щодня. В умовах сучасного світу держава не може охопити своєю увагою всі потреби населення. Зокрема, в часи великих потрясінь будь-яка держава не в змозі моментально перейти від сталої повсякденної роботи до роботи в надзвичайних умовах. В цей момент на допомогу приходять волонтери. Саме волонтери першими поспішають в місця, що зазнали руйнувань від стихії або воєнних дій, та огортають турботою постраждалих. Волонтери першими надають притулок для людей, які тимчасово не мають доступу до своїх домів, або повністю їх втратили. Волонтери першими організовують пункти збору всього необхідного для забезпечення таких людей належними умовами проживання. Тобто волонтерство міцно вбудовано в сучасне життя суспільства та практично стало чимось буденним. А чи хтось замислювався звідки пішло волонтерство? Де бере свої витoki? Чим є по своїй суті? Яке воно має значення для нашої країни? В цій статті спробуємо відповісти на вказані питання та дізнатись трішки більше про волонтерство.

Здається немає людини, яка хоч раз у житті не стикалася б з таким висловом, як «добрий самаритянин». Він походить з найвідомішої притчі Ісуса Христа, що згадується в Євангеліє від Луки. Ця притча про допомогу з боку самарянина, який

проходив повз людини, що потрапила у біду. До речі, самаритяни або як їх ще називають самаряни, – це представники етнічної групи, що проживає в Єрусалимі. З біблійських часів добрий самаритянин став взірцем ставлення до ближнього, а цей вислів протягом багатьох віків використовувався для визначення доброї, милосердної та безкорисливої людини, яка готова допомагати кожному, кого спіткали скрутні часи. Таким чином, доброго самаритянина можна вважати прообразом сучасного волонтера. Цілком можливо, що бажання безкорисливо допомогти ближньому охоплювало прадавніх людей ще в доісторичні часи.

Слово волонтер походить з французької та англійської мов, яке, в свою чергу, є похідним від латинського – «voluntarius», що в дослівному перекладі означає «доброволець», «бажаючий». На сьогоднішній день під терміном «волонтер» розуміється особа, яка добровільно віддає свій час, енергію та навички для допомоги іншим.

Неможливо визначити точний час виникнення волонтерства в сучасному розумінні. Проте вважається, що як діяльність, волонтерський рух був започаткований в 1859 році Жаном Анрі Дюнаном. Саме він ініціював створення Міжнародного Червоного Хреста як приватної гуманітарної установи.

Уродженець Швейцарії Анрі Дюнан в 1859 р. став свідком битви під Сольферино та був вражений видовищем людських страждань. Під час битви були випадки розстрілу полонених чи добивання поранених багнетами. Багато поранених солдатів померли в наступні дні після битви через брак води, медикаментів та медичної допомоги. Після повернення у Швейцарію він написав та видав книгу «Пам'ять Сольферино» у якій виступав за створення добровільних організацій для медичної допомоги пораненим солдатам. Крім того, він закликав до розробки міжнародних договорів, що гарантують нейтралітет та захист поранених на полі бою, а також медиків та польових лікарень [1].

У 1863 р. у Женеві був сформований комітет з 5 осіб, який розглянув пропозиції Дюнана і пізніше отримав назву «Міжнародний комітет Червоного Хреста» та став засновником Руху Червоного Хреста.

На даний час Міжнародний комітет Червоного Хреста є єдиною установою, на яку покладено завдання стежити за дотриманням міжнародного гуманітарного права. На жаль, як показали події російсько-української війни, ця організація не виконує покладені на неї функції.

Перша світова війна дала новий поштовх для розвитку волонтерського руху, спрямованого здебільшого на допомогу постраждалим. Саме під час тієї війни були створені перші волонтерські організації, волонтерство виокремилося в соціальне явище, внаслідок чого в середині століття з'явився Координаційний комітет міжнародної волонтерської служби (CCIVS) під егідою ЮНЕСКО зі штаб-квартирою в Парижі.

XX століття, наповнене війнами, епідеміями та природними катастрофами, стало головною віхою для розповсюдження волонтерського руху на всю планету. Називати ж добровольців, що займаються суспільно корисною діяльністю, волонтерами стали з останньої третини XX століття, а в пострадянських країнах – лише із 1990-х років.

На сьогодні волонтерська діяльність – це одна з форм соціальної активності, де людина може реалізувати себе як особистість. Волонтерська діяльність здійснюється в різних сферах суспільного життя та може мати різні мотиви, серед яких найголовніше – альтруїстичне бажання допомогти іншим. Є, звісно, й інші мотиви, зокрема, потреба в спілкуванні, саморозвитку, самореалізації, набутті професійних знань та навичок.

Наприклад, за даними Національного центру волонтерської роботи у Великій Британії, головним мотивом для участі у волонтерському русі вважають саму діяльність, яка інтегрує добровольців у суспільство, створюючи певну цілісність із ним (32 % – потреба в почутті єдності з людьми).

Волонтерство є однією з форм благодійності і однією з основ громадянського суспільства [2]. За деякими оцінками, кожного року в світі у волонтерській діяльності беруть участь понад 100 млн осіб, і в багатьох країнах вона забезпечує 4-8 % ВВП [3].

14 вересня 1990 р. в Парижі на XI Всесвітній конференції Міжнародної Асоціації добровільних зусиль прийняли Загальну Декларацію про волонтерську діяльність, згідно з якою вона (діяльність) розглядається як інструмент соціального, економічного, культурного, екологічного розвитку. Декларація підкреслює: волонтерство – це добровільний вибір, що відображає особисті погляди і позиції; це активна участь громадянина в житті суспільства, що виражається зазвичай спільною діяльністю в межах різних асоціацій. Волонтерство сприяє поліпшенню якості життя, особистому процвітання й поглибленню солідарності, реалізації основних потреб на шляху будівництва справедливого й мирного суспільства, більш збалансованому економічному й соціальному розвитку, створенню нових робочих місць і професій. У Декларації проголошено низку головних принципів руху, зокрема, надання особистих або організованих послуг, а також принцип перетворення волонтерства на елемент особистого розвитку, набуття нових знань і навичок. Ця Декларація підтримує право кожної жінки, чоловіка та дитини на вільне об'єднання у спілки для волонтерської діяльності без будь-якої дискримінації через культурне та етнічне походження, незалежно від віросповідання, віку, статі, фізичного, соціального чи економічного становища. Всім людям у світі має бути гарантовано право на вільне витрачання свого часу, таланту й енергії на користь інших людей чи громади, якщо вони працюють індивідуально чи в колективі, не сподіваючись на фінансову винагороду [4].

З точки зору волонтерського руху Україна ніколи «не пасла задніх». На українських землях волонтерство розвивалось ще з XIX століття, коли створювались різноманітні громадські організації, що опікувались лікарнями для малозабезпечених, притулками, безкоштовними їдальнями. Активно діяли організації Червоного Хреста, особливо під час російсько-турецької, російсько-японської та Першої світової війн. Волонтери також навчали грамоті (особливо на західноукраїнських землях), створювали підрозділи Товариства тверезості та опікувались будинками для безхатченків. Але з встановленням радянської влади цей рух

фактично згортається і починає відновлюватись лише з кінця 80-х років минулого століття [5].

Вперше незалежна Україна звернула увагу на волонтерів шляхом прийняття постанови Кабінету Міністрів України від 10 грудня 2003 р. «Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг». Вказаний нормативний акт передбачав, що волонтери, волонтерські організації (об'єднання), які бажають провадити діяльність з метою надання допомоги особам, які перебувають у складних життєвих обставинах, повинні були звернутися до соціальної служби з відповідною пропозицією та укласти договір. Тільки в разі укладання такого договору волонтери, волонтерські організації (об'єднання) могли надавати допомогу тим, хто її потребує [6].

В 2011 р. волонтерську діяльність було регламентовано Законом України «Про волонтерську діяльність» № 3236-VI від 19 квітня 2011 р., який набрав чинності 12 травня 2011 р. Частиною 1 статті 1 Закону у першій його редакції було закріплено, що волонтерська діяльність – добровільна, безкорислива, соціально спрямована, неприбуткова діяльність, що здійснюється волонтерами та волонтерськими організаціями шляхом надання волонтерської допомоги. Цей Закон закріплював права та обов'язки волонтерських організацій та визначав функції державних органів в сфері волонтерської діяльності, а також права та обов'язки отримувача волонтерської допомоги [7].

Цікавим є той факт, що відповідно до статті 7 Закону в першій редакції волонтерами могли бути повнолітні особи незалежно від громадянства, при цьому для здійснення волонтерської діяльності на території України особами від шістнадцяти років необхідною умовою було наявність громадянства України та письмова згода одного з батьків (усиновлювачів) або піклувальника. Всі волонтери могли надавати волонтерську допомогу лише на підставі договору про провадження волонтерської діяльності, укладеного з волонтерською організацією. Тобто, волонтер не міг самостійно займатися волонтерською діяльністю, здійснення волонтерської діяльності було можливо лише у складі волонтерської організації [7].

Перший потужний сплеск волонтерства в Україні був пов'язаний із чемпіонатом Європи з футболу 2012 р. [8]. Надання Україні можливості провести спортивні змагання такого рівня призвели до піднесення у суспільстві та у багатьох викликали бажання долучитися до такої неймовірної події.

Наступний сплеск відбувся через трагічні події та був спричинений подіями Євромайдану та війною на сході України. Зростання активності волонтерського руху було обумовлене двома основними факторами: внутрішньополітичною кризою, що призвела до розбалансування системи державного управління, дефіциту якісних управлінських рішень, браку ресурсних можливостей, та зовнішньою агресією, яка поглибила дисбаланс між здатністю держави ефективно виконувати свої функції та забезпеченням основних потреб громадян. Кризові процеси в країні та зовнішні впливи поставили під загрозу існування України як національної держави, що було сприйнято громадянами як особистий виклик, загрозу їх самої ідентифікації [8]. Адже ворог скористався ситуацією, коли в результаті протистояння тодішня влада не витримала натиску народу та покинула територію країни, залишивши за собою розграбовану та обеззброєну армію, а також величезну «діру» у державному бюджеті. Саме свідомі громадяни організували забезпечення Збройних Сил України такими предметами першої необхідності, як засоби гігієни, медикаменти, а також продукти харчування.

Звертаючись до власного досвіду, можу сказати, що наші військові в 2014 р. практично не мали нічого. Російська агресія настигла мою родину в невеличкому прикордонному містечку Донецької області, розташованому між російсько-українським кордоном та трагічно відомим містом Іловайськ. Протягом літа 2014-го я неодноразово привозила продукти харчування та засоби гігієни військовослужбовцям сил АТО, що розташовувалися в нашому містечку. Ніколи не забуду свій перший приїзд. Тоді я зрозуміла, в якому стані перебували наші збройні сили, і що вони потребували як матеріальної, так і моральної підтримки. Вони не тільки не мали елементарних речей, але й перебували на території

з населенням, яке не те щоб ставилося вороже, проте через вплив російської пропаганди дивилося на наших військових з насторогою. Ніколи особливо не замислювалася над тим, що мною керувало в той момент. Напевно хотілося хоч щось зробити для захисту країни. Тому я робила те, що можу. Проте не очікувала, що щира вдячність наших захисників, відчуття, що долучаєшся до чогось надважливого, переповнить мене несамовитим піднесенням, незважаючи на все, що відбувалося навкруги.

З підписанням Мінських угод інтенсивність волонтерського руху в Україні дещо знизилась, оскільки бойові дії майже припинилися і більша частина країни продовжила жити звичайним життям.

В той час я теж призупинила участь у волонтерській діяльності, оскільки сама потребувала допомоги, адже через окупацію змушена була із сім'єю шукати нову домівку, докорінно змінюючи своє життя та пристосовуючись до нових реалій. В той час держава не особливо переймалася долею внутрішньо-переміщених осіб, а волонтерських рух не охоплював своєю увагою цю категорію населення, зосереджуючись здебільшого на потребах військових.

Повномасштабне вторгнення російської федерації підштовхнуло населення нашої країни до самоорганізації. Необхідність швидкого реагування на виклики війни змусило патріотично налаштованих та свідомих людей взяти на себе відповідальність за подальший розвиток подій. При цьому, на відміну від 2014-2015 рр., волонтерський рух охопив майже всі верстви населення та широке коло питань, починаючи від придбання безпілотників для військових потреб та закінчуючи опікою над тваринами, що залишилися без домівок та власників через бойові дії.

Характерною особливістю розвитку волонтерського руху стало залучення соціальних мереж до підтримки та поширення громадянських ініціатив, які здебільшого функціонували у форматі «неформальних волонтерських груп». Інформаційні технології допомогли створити нову якість комунікації між однодумцями, пришвидшили термін виведення волонтерських проєктів на

рівень їх практичної реалізації. Видається неможливим визначити реальний кількісний склад учасників волонтерського руху через постійне його поповнення, небажання афішувати свою діяльність та напівлегальність частини волонтерських організацій [8].

Нові реалії змусили вносити відповідні зміни до Закону України «Про волонтерську діяльність». Діюча редакція Закону має набагато ширший перелік напрямів волонтерської діяльності та охоплює всі аспекти сучасного життя (стаття 3 Закону). На теперішній час стаття 7 Закону надає право волонтерам здійснювати волонтерську діяльність самостійно, без приєднання до волонтерської організації. При цьому волонтери не можуть індивідуально надавати волонтерську допомогу для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, а також волонтерську допомогу Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, дії правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та/або іншої країни проти України [9].

За правилами цієї ж статті будь-який неповнолітній за наявності згоди батьків (усиновлювачів), прийомних батьків, батьків-вихователів або піклувальника може бути волонтером. Проте введено значні обмеження щодо залучення неповнолітніх до окремих видів волонтерської діяльності [9].

Крім того, стаття 6 Закону встановлює підстави та розмір виплати одноразової грошової допомоги у разі загибелі (смерті) або інвалідності волонтера внаслідок поранення (контузії, травми або каліцтва), отриманого під час надання волонтерської допомоги в районі проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і

стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України та/або іншої країни проти України, бойових дій та збройних конфліктів [9].

В теперішній час чітко видно, що наше суспільство розділюється на декілька частин.

Велика частина представників нашого суспільства зі зброєю в руках захищає нашу державу. Цю частину складають найхоробріші громадяни, які поставили долю своїх близьких та долю країни в цілому вище за своє власне життя.

Переважає більшість нашого суспільства складається з тих, хто допомагає. Допомога може бути різною: трудовою, фінансовою тощо.

Як приклад трудового внеску можна зазначити плетіння маскувальних сіток та виготовлення окопних свічок, до якого може долучитися кожний охочий. До речі, виготовленням окопних свічок займалися львівські школярі на уроках праці протягом 2022-2023 та 2023-2024 навчальних років. Прикладом також може слугувати волонтерська організація «Добробат», члени якої допомагають відновлювати житло, що зазнало пошкоджень та руйнувань.

Фінансовою участю є перерахування власних коштів на вирішення конкретних проблем, так звані «донати». В якості прикладу можна зазначити перерахування суддівським корпусом частини суддівської винагороди на потреби Збройних сил України. Так, як повідомляється на офіційній сторінці Верховного Суду (supreme.court.gov.ua/supreme), 513 млн грн на підтримку Збройних Сил України перерахували тільки судді Верховного Суду з березня 2022 р. до червня 2024 р. включно. З них понад 53 млн грн на спеціальний рахунок Національного банку України для збору коштів на потреби армії, а також на рахунки військових частин, благодійних фондів та інших установ і організацій для потреб оборони судді переказали в першому півріччі 2024 р.

Окрім цього, колектив Верховного Суду також прийняв рішення про відрахування частини суддівської винагороди та заробітної плати працівників Апарату ВС за липень-серпень на відбудову Національної дитячої спеціалізованої лікарні «Охматдит». Орієнтовна сума благодійної допомоги складатиме понад 6 млн грн.

Участь у наданні фінансової допомоги бере більша частина населення нашої держави. Власні кошти перераховують підприємства, організації, окремі люди. Колективи навчальних закладів разом з учнями проводять ярмарки для збору коштів. Ми не маємо повної статистики, але відомо, що саме завдяки донатам конкретні військові підрозділи можуть своєчасно отримати транспортні засоби, безпілотні системи, засоби РЕБ та інше.

З початку повномасштабного вторгнення члени моя сім'я теж не стояла осторонь та долучилася до загального руху. Разом з іншими мешканцями нашого району ми облаштовували сховища, проводили ярмарки у школі, купували та передавали медикаменти та продукти харчування до конкретних військових частин. Серед іншого, з березня 2022 р. до жовтня 2024 р. на підтримку Збройних Сил України нашою родиною було перераховано більше 150 000 грн.

Наша родина не є винятком, сотні тисяч родин України тим чи іншим шляхом вносять свій внесок до наближення нашої перемоги. В той же час, є ще дві категорії громадян. Одна з них складається з людей байдужих до подій, які не стосуються їх особисто. Цю аморфну частину можна порівняти з більшістю населення росії, які, за їх словами, «просто не цікавляться політикою». Як показала практика, в Україні ця категорія населення складає малий відсоток. Вони не допомагають, але й не можуть нашкодити.

На превеликий жаль, є ще одна категорія людей, що прикриваючись волонтерством, діють виключно у власних корисних інтересах. Деякі під приводом допомоги створюють фейкові облікові записи волонтерів та витрачаючи зібрані кошти на власні потреби. Інші завозять в Україну транспортні засоби або будь-який інший вантаж без сплати відповідних митних платежів під виглядом гуманітарної допомоги, після чого реалізують завезені

предмети та привласнюють кошти. А є випадки, коли людина бере передплату за такі послуги як евакуація людей, після чого перестає виходити з ними на зв'язок.

Такі дії спричиняють суттєву шкоду державі, оскільки привласнені шахраями кошти не можуть бути використані на нагальні потреби суспільства, а уникнення сплати митних платежів під виглядом ввезення гуманітарних вантажів призводить до безпідставного недоотримання коштів державним бюджетом. Крім того, такі дії підривають довіру суспільства до волонтерського руху в цілому. Тому волонтерська діяльність не може залишатися невідомою перед суспільством і держава повинна запровадити гнучкий і в той же час ефективний механізм такої звітності.

Разом з тим, не можна зневірюватися, адже тих, хто допомагає, переважна більшість. Процес такої допомоги можна називати волонтерством, альтруїзмом, благодійністю тощо, і долучитися до нього може кожна людина, яка наділена емпатією, переповнена щирим бажанням надати допомогу та відповідально ставиться до свого майбутнього та майбутнього своєї країни.

Зараз волонтерство – потужний соціально-суспільний прояв, спроможний прийняти на себе частину повноважень державних соціальних установ. В основу добровільності покладена здатність однієї людини безкорисливо виконувати роботу на благо інших. Тобто, частину часу, енергії, знань, досвіду волонтер витрачає на виконання діяльності, яка приносить користь іншим людям чи суспільству в цілому [5].

Перевагою волонтерства є креативне мислення, гнучкість підходів до вирішення завдань та мінімальна кількість бюрократичних процедур. Це надає можливість в короткий проміжок часу акумулювати великі кошти та швидко направляти їх в необхідне русло чим значно економити час та забезпечувати найефективніше «гасіння» проблем.

05 грудня кожного року відзначається Міжнародний день волонтера. Повна назва цього дня, встановленого за пропозицією ООН ще в 1985 р., – Міжнародний день волонтерів в ім'я економічного і соціального розвитку.

Вітаючи волонтерів з нагоди цього свята Президент України сказав, що з початком війни за нашу свободу та державну самостійність у 2014 р. саме волонтери змогли забезпечити захисників України найнеобхіднішим. А також об'єднати суспільство в захисті національної державності. Завдяки волонтерам ворог побачив, що таке справді всенародний спротив. Усе це разом мало величезний вплив на морально-психологічний стан суспільства. Саме завдяки волонтерам ми вистояли в чорні часи [10].

Волонтерська діяльність – фундамент громадянського суспільства. Воно втілює в життя прагнення людства до досягнення миру, свободи, безпеки, справедливості і реалізації можливостей для всіх людей [4].

Наявність в Україні не просто волонтерського руху, а руху, в якому задіяне практично все населення країни, відображає зрілість суспільства нашої держави. Адже волонтерський рух такого масштабу свідчить про те, що в нашому суспільстві високо розвинуті відповідальність, емпатія, турбота про ближнього, альтруїзм, бажання співпрацювати для вирішення спільних проблем.

Всі ми хочемо змін на краще. Але для досягнення змін треба діяти. Як сказав Махатма Ганді: «Майбутнє залежить від того, що ви робите сьогодні... Без дій ви нікуди не подінетеся». Він також наголошував на тому, що «Ми самі повинні стати тими змінами, які хочемо побачити у світі» [11].

Отже для зміни навколишнього світу на краще необхідно докласти власних зусиль. Недарма існує вже трохи заїжджений вислів «почни з себе». Врешті, волонтерство — це про стиль життя, бачення світу, менталітет. Про проблеми, які не можуть не турбувати. І нині, коли спочатку нас спіткала анексія Криму та окупація частини території Донбасу, потім пандемія, а тепер повномасштабне вторгнення, Україна намагається жити саме за такими законами, що дозволило нашій державі не просто вистояти, а ще й планувати мирне й щасливе майбутнє.

Література:

1. History of the ICRC. *International Committee of the Red Cross*. URL: <https://www.icrc.org/en/document/history-icrc>.
2. Лях Т. Л. Волонтерство. *Енциклопедія для фахівців соціальної сфери* / ред. І. Д. Зверева. Київ, Сімферополь, 2012. С. 124–128. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/3491/1/I_ZVEREVA_O_BEZPALKO_G_PETROCHKO_T_ZHURAVEL_N_ZIMOVETST_LYAKH_EDFSS_KSP&SR_IL.PDF.
3. Тохтарова І. М. Волонтерський рух в Україні: шлях до розвитку громадянського суспільства як сфери соціальних відносин. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*. 2014. № 2. URL: http://el-zbirn-du.at.ua/2014_2/5.pdf.
4. Загальна Декларація про волонтерську діяльність : Декларація від 14.09.1990. URL: https://svitdovkola.org/files/zbd8/29/p31_10.pdf.
5. Матяш М. Українське волонтерство – явище унікальне. Йому завдячуємо суверенітетом. Укрінформ – актуальні новини України та світу. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2324579-ukrainske-volonterstvo-avise-unikalne-jomu-zavdacuemo-suverenitetom.html#:~:text=>
6. Про затвердження Положення про волонтерську діяльність у сфері надання соціальних послуг : Постанова Каб. Міністрів України від 10.12.2003 № 1895 : станом на 16 лип. 2011 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1895-2003-п#Text>.
7. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17/ed20110419#Text>.
8. Горелов Д. М., Корнієвський О. А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики : аналіт. доп. Київ : НІСД, 2015. 36 с. URL: <https://www.niss.gov.ua/sites/default/files/2015-02/volonter-697e4.pdf>.
9. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 № 3236-VI : станом на 1 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17#Text>.
10. Слова вдячності волонтерам України – Офіційне інтернет-представництво Президента України. *Офіційне інтернет-представництво Президента України*. URL: <https://www.president.gov.ua/news/slova-vdyachnosti-volonteram-ukrayini-65421>.
11. Нікуліна М. Цитати Махатма Ганді (350 цитат). *Цитати*. URL: <https://citaty.net.ua/tsytaty-mahatma-gandi-350-tsyttat>.

РОЗВИТОК АВСТРІЙСЬКОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО АДВОКАТСЬКУ ЕТИКУ ТА ЙОГО ЗАСТОСУВАННЯ У ГАЛИЧИНІ (1781–1918)

Олег Штинда

*адвокат, аспірант кафедри історії держави,
права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна
e-mail: oleg.shtynda@gmail.com*

У сучасних умовах здійснення реформ в Україні важливим є удосконалення адвокатської діяльності та дотримання принципів адвокатської етики. Незалежність адвокатури встановлена в Україні як конституційний принцип діяльності адвокатів з метою забезпечення охорони і захисту прав та інтересів громадян. Важливим є використання як міжнародного, так і національного історичного досвіду становлення та розвитку законодавства про етику адвокатської діяльності. Особливу увагу привертає аналіз історичного досвіду становлення та розвитку австрійського законодавства про етику адвокатської діяльності та його застосування у Галичині (1781–1918).

Деякі аспекти формування та функціонування адвокатури у Галичині, зокрема аналіз соціального походження, професійної та культурно-громадської діяльності адвокатів висвітлено у працях сучасних істориків Івана Гловацького, Наталії Мисак, Ірини Василик, Олени Ганусин та ін. Проте певною прогалиною є висвітлення світоглядно-психологічної та морально-етичної сфери життя українських адвокатів у Галичині.

Як відомо, у період реалізації політики «освіченого абсолютизму» в Галичині в період її перебування в складі Австрійської монархії успішно розвивався інститут адвокатури. Згідно з австрійським положенням «Про загальний судовий устрій» від

1 травня 1781 р. до особи, котра мала намір стати адвокатом, висувалися такі умови: наявність вищої юридичної освіти; ступінь доктора права; проходження практики в адвоката і складання іспитів [1, с. 172]. Окрім цього, кандидат до адвокатури повинен відповідати етичним стандартам, зокрема мати незаплямовану репутацію: відсутність боргів, зразкова поведінка в приватному житті тощо. У 1802 р. для кандидатів до адвокатури введено нову вимогу: після проходження стажування у адвоката, кандидат мав ще отримати від імператора дозвіл на складання адвокатського іспиту [2, с. 109]. У 1826 р. було встановлено правило, за яким адвоката допускали до виконання обов'язків лише після прийняття позитивного рішення міністром юстиції Австрійської монархії [3, с. 23].

Австрійське міністерство юстиції 16 серпня 1849 р. затвердило Тимчасове «Положення про адвокатів» (*Ustawa prowizoryczna o Adwokatach*). Воно регулювало, зокрема деякі питання адвокатської етики: дотримання доброчесності щодо своїх клієнтів, порядок розгляду справ про дисциплінарні проступки адвокатів; порядок відсторонення адвоката від виконання ним його функцій, підтверджувало вимоги до кандидатів до адвокатури (наявність австрійського громадянства, незаплямованої репутації (позитивні характеристики), наявність вищої юридичної освіти, отриманої у вищих юридичних закладах Австрії, ступеня доктора права); складання адвокатського іспиту, проходження в суді чи прокуратурі практики упродовж 3 років за наявності ступеня доктора права чи 5 років без такого ступеня). Скласти адвокатський іспит було справою непростюю. За розпорядженням міністра юстиції від 7 серпня 1850 р. іспит проводився у два етапи: спочатку усно, а згодом – письмово. На усному іспиті кандидат мав засвідчити рівень теоретичної підготовки з цивільного й кримінального права, а на письмовому – здатність скласти письмові процесуальні документи. Особа, яка двічі не змогла скласти адвокатський іспит, до третьої спроби не допускалася [1, с. 173].

У липні 1868 р. було затверджено нове «Положення про адвокатуру», яке поширювалося на Галичину. Воно вперше

закріпило організацію самоврядування й автономію адвокатури, скасувало повноваження міністра юстиції приймати стосовно кожного адвоката рішення про допуск до виконання ним функцій. Положення дещо змінило вимоги, які висувалися до осіб, котрі бажали стати адвокатами. Так, установлювалося, що кандидат мав пройти уже семирічну юридичну практику. Складання адвокатського іспиту та наявність ступеня доктора права не були обов'язковими, їх можна було замінити п'ятирічним перебуванням на посаді радника суду.

Міністерство юстиції Австрії 1 квітня 1872 р. прийнято адвокатський дисциплінарний статут, який передбачав створення при кожній адвокатській палаті дисциплінарної палати, яку обирали всі адвокати Палати строком на 3 роки. Дисциплінарне провадження проти адвоката дисциплінарна колегія розпочинала попереднім слідством: допитувала обвинуваченого, інших причетних осіб, проводила допит віч-на-віч тощо. У дисциплінарному Статуті було встановлено вичерпний перелік дисциплінарних покарань, що застосовували до адвокатів: догана; штраф до 300 крон (згодом – до 600 крон); тимчасове усунення з посади на строк до року (для кандидатів – продовження тривалості практики на той самий строк) і вилучення зі списку адвокатів. Виключений зі списку адвокатів мав право через три роки клопотати про поновлення його у списку [3, с. 24–26].

На початку ХХ ст. за кількістю адвокатів Галичина займала перше місце серед провінцій Австро-Угорщини. Після здобуття вищої юридичної освіти майбутній адвокат працював у адвокатській канцелярії як конципієнт (помічник адвоката). Кандидати в адвокати (конципієнти) не отримували високих заробітних плат, однак відкриття власної канцелярії вже забезпечувало гідний рівень життя. Доходи залежали від уміння привабити клієнтів та активно вести справи, від кількості успішно вирішених справ в судах, рівня заможності клієнтів та особистих даних адвоката (його популярності та досягнень у громадській діяльності). Щоб стати адвокатом, випускники проходили рік безплатної судової практики в окружному чи крайовому суді, потім шість років

самостійної адвокатської практики під патронатом адвоката, який працював у власному адвокатському бюро не менше п'яти років. Після цього можна було готуватися до складення адвокатського іспиту [4, с. 571]. Екзамен складали у два етапи: на першому (усному) оцінювався рівень теоретичної підготовки, а на другому (письмовому) – вміння складати процесуальні документи. Оцінку виставляли за підсумком двох етапів. Перескладати іспит дозволялося тільки двічі. В разі провалу обох спроб кандидат назавжди втрачав право бути адвокатом [4, с. 571–573]. Відкриваючи канцелярію, адвокати враховували кількість населення у місті та повіті, досвід попередників. Дехто з них не хотів створювати конкуренцію колегам-українцям. Багато українських адвокатів, зокрема Андрій Чайковський, Іван Макух, Кость Левицький та інші, захищали українців у політичних справах безкоштовно. Станом на 1914 р. у Галичині практикували 70 адвокатів-українців. Але при цьому українці значно поступалися кількістю полякам та євреям і становили близько 5 % адвокатського загалу. 20 % усіх галицьких адвокатів працювали у Львові. Більшість із них зосереджувалися на вулиці Коперника у м. Львові, яка мала славу «адвокатської» вулиці. Українські адвокати відіграли дуже важливу роль для відродження українства у Галичині в складі Австро-Угорщини. Тому більшість дослідників справедливо називають цей період у Галичині «адвокатською добою» [5].

Друга половина XIX – початок XX ст. в історії Галичини був періодом формування громадського і політичного активного середовища українських адвокатів. Значна частина українських адвокатів народилася в сім'ях греко-католицьких священників, отримали національно-патріотичне виховання і якісну освіту на юридичному факультеті Львівського університету, де з 1862 р. функціонували дві україномовні кафедри цивільного та кримінального права. Українські адвокати, як патріоти свого народу, стали рушійною силою національно-визвольного руху, національного відродження, виступали на захист національно-політичних прав українців. Вони намагалися творити нову правову і національно-політичну реальність, роз'яснювали положення

австрійського законодавства, які відкривали легальні можливості для розвитку національного руху, були серед засновників політичних партій, депутатами Галицького сейму та австрійського парламенту (Державної ради). Вони використовували фахові знання і досвід для організації українського представництва в цих інституціях. Разом з тим, адвокатське середовище тяжіло до корпоративної замкнутості й консерватизму, що неминуче призводило до виникнення низки суперечностей при поєднанні професійної та громадської діяльності [6, с. 74].

Отже, становлення та розвитку австрійського законодавства про етику адвокатської діяльності та його застосування у Галичині (1781–1918) мало важливе значення для забезпечення захисту прав галицького населення. Застосування австрійського законодавства про етичну адвокатську діяльність свідчило про позитивний вплив європейських традицій на українські землі. Можна стверджувати про значний вплив адвокатів на розвиток політично-правової культури національної свідомості українського народу.

Література:

1. Бойко І. Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772 – 1918): навчальний посібник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка 2017. 312 с.
2. Лициняк В. Українські адвокатські апліканти в Галичині. *Ювілейний альманах Союзу Українських Адвокатів у Львові*. Львів: СУА, 1934. С. 109-114.
3. Гловацький І. Ю., Гловацький В. І. Українські адвокати Східної Галичини (кінець XVIII – 30-ті роки XX ст.). Львів: Тріада плюс, 2004. 112 с.
4. Нижанковський З. Суд і адвокати Дрогобича. *Дрогобиччина – земля Івана Франка*. Нью-Йорк, Париж, Сідней, Торонто, 1973. Т. 1. С. 571.
5. Дрогобицька О. Адвокатська доба. Чому в Галичині було найбільше юристів серед провінцій Австро-Угорщини. *«Репортер»*. URL: <https://report.if.ua/istoriya/advokatska-doba-chomu-v-galychyni-bulo-najbilshyurystiv-sered-provincij-avstro-ugorshchyny/>.
6. Ганусин О. Б. Становище українського адвоката у Галичині на зламі XIX–XX ст.: фахові та життєві пріоритети. *Адвокатура України: історія та сучасність* : матеріали Всеукр. круглого столу, м. Київ; Тернопіль, 25 січ. 2013 р. Тернопіль, 2013. С. 74–78.

ВОЛОДИМИР СТАРОСОЛЬСЬКИЙ: НАВЧАННЯ НА ЮРИДИЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЯК ВАЖЛИВИЙ ЕТАП ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ

Марко Мандрусяк

*аспірант кафедри історії держави,
права та політико-правових учень*

Львівського національного університету імені Івана Франка

м. Львів, Україна

e-mail: mlm@j-l.com.ua

У сучасних умовах російсько-української війни значний інтерес викликає вивчення та переосмислення державотворчої діяльності відомих випускників юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка, який є найдавнішою вищою правничою школою в Україні. Видатні українські випускники юридичного факультету Львівського університету в різні історичні періоди внесли вагомий внесок у національну історію, зокрема у боротьбу за українську державу, мову, популяризацію української культури, закріплення у свідомості багатьох поколінь української ідентичності та національної ідеї. Вони розуміли, що українська мова є фундаментом, на якому будується суверенна Українська Держава, невтомно утверджували окремішність української мови, літератури, історії та культури. Вони завжди прагнули до освітнього, наукового та професійного поступу, всупереч усім історичним викликам і задля успішного майбутнього української нації. Сьогодні про це варто донести до європейського інтелектуального простору, показати тяглість українців до сповідування європейських цінностей. Особливу увагу привертає Володимир Старосольський – відомий український громадський та політичний діяч, талановитий науковець,

адвокат, соціолог. Це була видатна людина з непересічною долею – заступник міністра закордонних справ Української Народної Республіки (1919–1920), доктор права, професор Українського державного університету в Кам'янці-Подільському (1919–1920), Українського вільного університету у Празі (1921–1928) та Української Господарської академії у Подєбрадах (1922–1928), дійсний член Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові (1923), Голова Української соціал-демократичної партії (1937–1939), член-засновник Товариства українських правників у Львові (1909), член правління Союзу українських адвокатів у Львові (1929–1939), львівської Палати адвокатів (1928–1939), Головної ради адвокатів Польщі у Варшаві (1937–1939), член-засновник Українського правничого товариства у Чехословаччині (1923), член редакцій правничих журналів «Життя і Право» (1927–1939) м. Львів, «Palestra» (1910), «Nowa Palestra» (1935), автор низки правничих і соціологічних праць, монографій, посібників [1, с. 29].

Володимир-Степан Старосольський народився 8 січня 1878 р. у м. Ярослав (тепер – Польща) у сім'ї голови повітового суду в Ярославі Якіма (Йоахима) Старосольського (1822–1884) та спольщеної австрійки Юлії Рапф (1845–1919). Його батько, як свідчить польський дослідник С. Стемп'єнь, був «русинського походження та греко-католицького віросповідання», але вважав себе поляком, «брав активну участь у польських таємних товариствах та пробував сили у польській патріотичній поезії» [1, с. 30]. За освітою він був правником, працював, поки став головою міста (бургомістром), адвокатом, головою міського суду. Мати Володимира – Юлія-Анна мала австрійське походження, була донькою лікаря Георга Рапфа. Крім нього, у батьків була ще донька – Ядвіга. Батько Володимира помер, коли йому було шість років. Основний тягар утримання і виховання Володимира взяла на себе його мама. Мати Володимира переважно розмовляла польською мовою, проте була дуже толерантна до українства і часто нагадувала йому, «що він русин». Відносини Володимира з його мамою відзначалися великою взаємною любов'ю, повагою і підтримкою. Дитинство та юність Володимира Старосольського

пройшли в Ярославі. Після закінчення чотирьохрічної народної школи Володимир упродовж 1889–1896 рр. навчався у державній гімназії м. Ярослава з польською мовою викладання, де також було і українське середовище. Серед гімназійних друзів найближчим приятелем, прив'язаність до якого він зберіг на все життя, був Станіслав («Сясьо») Людкевич. Починаючи зі старших класів гімназії, В. Старосольський переходить з польської мови на українську мову. У старших класах гімназії В. Старосольський почав цікавитися політичними ідеями, зокрема соціалізмом (у тому числі марксизмом). Закінчив гімназію у травні 1896 р., склавши іспити зрілості і, як і батько, вирішив стати правником.

Упродовж 1896–1900 рр. В. Старосольський здобував університетську освіту. 7 жовтня 1896 р. записався (тоді вступних іспитів не здавали) на факультет права Ягеллонського (Краківського) університету, де перебував у польському середовищі. Проте завдяки мудрому вихованні своєї матері Володимир зберіг віросповідання свого батька – греко-католицьку. Під час відвідин богослужінь у греко-католицькій церкві Володимир познайомився і потоваришував з групою українських студентів, які також навчалися у Ягеллонському університеті – Василем Стефаником, Іваном Трушем, Станіславом Людкевичем, Богданом Лепким та ін. З деякими з них він товаришував усе своє життя. Вони розповідали йому про український національний рух, яким він серйозно зацікавився. Товариші порадили йому переїхати до Львова, де цей рух був значно інтенсивнішим та масовішим. Саме Василь Стефаник з подивом відзначав швидкоплинну національну «кристалізацію» новоприбулого юнака. Ось його пізніші спостереження: «Володимир Старосольський вчився у Кракові прав. Знав, що він українець, та по-українському не міг сказати речення. Хлопчина польський з виховання, і чи кров прадідівська, чи теорія – він же дуже любить теорії, – звели його в українську націю і вчинили з нього найкращого між нами чоловіка» [2]. Отож, Володимир вирішив продовжити навчання у Львівському університеті, до якого перевівся після закінчення у Кракові першого курсу. Можливо, ще певну роль у цьому відіграли його контакти з родичами

батька, які вважали себе «русинами», а не поляками, та сповідували греко-католицьку релігію. Мати Володимира, хоч і була римо-католичкою (як і його сестра Ядвіга), не заперечувала проти переїзду сім'ї до Львова, де проживали деякі їхні родичі, що допомогли з житлом. Навчаючись на першому курсі юридичного факультету Ягеллонського університету 1896–1897 рр. В. Старосольський прослухав 11 навчальних курсів.

На другий курс В. Старосольський перевівся на юридичний факультет Львівського університету, де навчався з 1897 до 1898 рр., У 1898–1899 рр. В. Старосольський навчався на III курсі юридичного факультету Віденського університету, 1899–1900 рр. – IV курсі юридичного факультету Львівського університету. Навчання на юридичному факультеті Львівського університету мало важливий вплив на формування політико-правових поглядів В. Старосольського. Саме у Львові Володимир глибше і конкретніше познайомився з українським середовищем, добре вивчив українську мову. Ця подія стала фактично переломною у його житті: у нього стала формуватися національна самоідентифікація, а згодом патріотичні почуття і політико-правовий світогляд на політику, державу, її форму, право, на український народ, його боротьбу за власну державу тощо. Він вибрав для себе українську національність. Володимир записався до студентського товариства «Академічна громада» та «Кружка правничого», де ближче познайомився з Йосипом Конциловським, Лонгином Цегельським, Миколою Шухевичем, Михайлом Новаківським, Степаном Пеленським і ін. Володимир був дуже активним учасником цих організацій, про що свідчить той факт, що невдовзі його обрали заступником голови «Академічної громади» [3, с. 198–199].

Після закінчення другого курсу на юридичному факультеті Львівського університету В. Старосольський продовжив навчання на юридичному факультеті Віденського університету. У Відні Володимир активно включився у життя тамтешньої української студентської громади, зокрема, вступив у студентське товариство «Січ», де його у лютому 1899 р. обрали заступником голови і бібліотекарем, а у березні – головою товариства. За дорученням і

від імені цього віденського товариства у липні 1899 р. Володимир взяв участь в організованому львівською «Академічною громадою» студентському вічі. Головним питанням віча було створення у Львові українського університету. Підтримав цю вимогу у своєму виступі на вічі і Володимир. Після віча за ініціативою віденської «Січі» скликано у Відні нараду представників українських студентських організацій. На ній запропоновано створити організацію, яка об'єднала б студентів-українців усіх вищих навчальних закладів Австро-Угорської імперії. Її запропоновано назвати «Молода Україна», а до складу організаційного комітету обрано й В. Старосольського. Він став головою цього комітету. Одночасно запропоновано заснувати й однойменний студентський журнал (часопис) [1, с. 30].

На четвертий курс навчання В. Старосольський повернувся до Львова на юридичний факультет Львівського університету. На цей час він стає лідером українського студентства, членом студентського проводу «Комітету десяти», засновником товариства «Молода Україна», а також редактором однойменного журналу, який мав особливий вплив на студентську молодь. На історичному з'їзді студентської молоді у Львові у 1900 р. «Молода Україна» через своїх доповідачів Володимира Старосольського та Лонгина Цегельського вперше задекларувала вимогу української державності. Володимир Старосольський був одним із провідних організаторів «сецесії» університетської молоді в 1899 р., коли одна тисяча студентів на знак протесту проти шовінізму польських професорів та студентів покинула Львівський університет і перейшла на навчання в інші австрійські університети. Ці події були наслідком боротьби за створення українського університету у Львові, яка тривала десятиліттями. Ще на початку 1860-х років українська молодь активно виступала за українську мову та створення українських кафедр у Львівському університеті. Активісти збирали однодумців, відбулося кілька народних віч, навіть писали звернення і виступали в Галицькому крайовому сеймі, проте реакції з боку Галицького намісництва не було. Питання про створення окремого Українського

університету у Львові 1898 р. знову підняв о. Данило Танячкевич. Цю ідею підтримали НТШ та Просвіта, проте відповіддю австрійського уряду було лише створення у Львівському університеті ще однієї кафедри української літератури. Відбулося ще кілька мітингів, були навіть сутички українських і польських студентів з пораненими, проте результату не було. Потім настав період масових протестів українських студентів, які залишали навчання у Львівському університеті. Цей період називали сецесією українських студентів Львівського університету, однією з найбільших масових акцій у боротьбі за український університет у Львові. Це була реакція на рішення університетської влади виключити організаторів українських студентських віч і демонстрацій та на її заклик до погромів проти українського студентства. Сецесії підтримала українська громадськість і створила так званий «Сецесійний фонд» для продовження студій в австрійських університетах поза Галичиною: у Відні, Празі й Граці, а також у Кракові. У сецесіях брало участь 440 студентів Львівського університету [4, с. 70–72]. Серед них був і В. Старосольський. Практичних наслідків сецесія не дала. Українські вимоги рівноправності української мови в університетському урядуванні та створення кількох українських кафедр (початково українці домогалися також заснування окремого українського університету або поділу Львівського університету на два – українського і польського) австрійські урядові органи проігнорували. Позитивним наслідком сецесій була популяризація в австрійському парламенті ідеї заснування українського університету, а також поширення духовних ідей та прагнення українського студентства вчитися в національному університеті [5, с. 368].

У червні 1900 р. В. Старосольський закінчив навчання на юридичному факультеті Львівського університету, невдовзі склав докторський іспит та почав стажування (аплікацію) у адвокатських конторах – спочатку у К. Чарніка, потім – інших. Не полишав він і громадсько-політичної діяльності. В цей час в основному формуються і його суспільно-політичні й соціологічні погляди. Він, зокрема, був переконаний, що в умовах парламентської

демократії завдяки освіті й формуванню політичної культури галицькі українські інтелігенти можуть стати провідниками у поширенні національно-патріотичних ідей та європейських цивілізаційних цінностей українського населення не тільки в Галичині, а у Наддніпрянській Україні, де українська мова, видання друкованої продукції, театральні вистави цією мовою була офіційно заборонені. В. Старосольський вважав Росію основним гнобителем українського народу, тому всіляко поборював галицьких москвофілів. Володимир постійно цікавився ситуацією у Наддніпрянській Україні, політичним життям наддніпрянських українців [1, с. 31].

Активна політична діяльність не стала на перешкоді наполегливим студіям, які В. Старосольський завершив у 1903 р. ступенем доктора права у Віденському університеті [6, с. 54]. Завдяки старанням українського посла, дійсного члена НТШ проф. Станіслава Дністрянського він одержав стипендію на наукове стажування. У 1905–1906 рр. проходив наукове стажування у Берлінському університеті, у 1907 р. – в університеті Граца, і 1908, 1911–1912 рр. – у Гейдельберзькому університеті. Упродовж 1902–1909 рр. проходив адвокатську практику, а у 1909 р. склав адвокатський іспит та став адвокатом. У листопаді 1911 р. В. Старосольський відкрив власну адвокатську контору у Львові і займався адвокатською діяльністю до початку Першої світової війни.

З початком Першої світової війни В. Старосольський брав активну участь у діяльності Головної Української Ради та Української Бойової управи. Під час війни основним напрямом діяльності була участь у стрілецькому русі. 18 березня 1913 р. він очолив товариство «Січові стрільці». У серпні 1914 р. розпочав активну діяльність зі створення мережі місцевих мобілізаційних комітетів, а також щодо вступу у стрілецькі ряди. 12 липня 1915 р. він отримав військове звання чотаря. У Легіоні опікувався питанням військового і матеріального забезпечення потреб стрільців. Володимир Старосольський провадив ідеологічну діяльність серед стрілецтва, що спрямовувалась на формування українських державницьких ідей. Саме тому він став одним із творців

національної ідеології УСС та ініціатором створення «Пресової квартири» УСС [6, с. 54]. З 1916 р. – член таємного товариства УСС «Лицарство Залізної Остроги». На початку 1917 р. В. Старосольського було призначено на посаду ад'ютанта М. Тарнавського – командуючого Вишколу УСС.

У жовтні 1918 р. В. Старосольський входив до складу Українського генерального військового комітету, який підготував Листопадову національно-демократичну революцію у Львові (1918). Наприкінці жовтня 1918 р. перебував на Буковині, щоб переконати стрільців долучитися до збройного повстання у Львові. 2 листопада 1918 р. був заарештований польськими військами і направлений до табору в Баранові (сучасна Польща). 4 лютого 1919 р. його перевезли до табору в Домб'ю (під Краковом). У жовтні 1919 р. визволено із полону. Після звільнення В. Старосольський був призначений на посаду заступника міністра закордонних справ УНР А. Ливицького. У січні-лютому 1920 р. брав участь у перемовинах Директорії УНР з Польщею [7, с. 169].

У 1920–1927 рр. В. Старосольський проживав в Австрії й Чехословаччині, де відійшов від партійно-політичного життя Галичини. У 1927 р. повернувся до Львова і знову розпочав активне громадсько-політичне життя та відновив адвокатську діяльність. Володимир Старосольський був захисником у гучних процесах над: М. Січинським, С. Федаком, С. Мельничуком і П. Шереметою (1922); П. Полотнюком й І. Сеневою (1928); В. Атаманчуком й І. Вербицьким (1929); З. Пеленським (1930); В. Біласом та Д. Данилишиним (1932); М. Лемиком (1933). Д. Шумуком (1935) учасниками Львівського процесу (1936) та ін. [8, с. 135-150].

Активно займався В. Старосольський науково-педагогічною діяльністю. Йому належить авторство понад 20-ти наукових праць (окремі збереглися лише в рукописах) з історії держави і права, політології, соціології та історії. Найбільш відомими науковими працями В. Старосольського є: «Реформа похатньої торгівлі і австрійському законодавстві» // Часопись Правнича і Економічна. Львів, 1900. Т. 2. С. 1–39; «Причинки до теорії соціології» // Часопись Правнича і Економічна. Львів, 1902. Т. 4–5. С. 1–36;

«Національний і соціальний момент в українській історії». Відень, 1915: Союз Визволення України. 15 с. «Das Majoritätsprinzip». Wien; Leipzig: Deuticke, 1916. X, 158 s.; «Теорія нації». Відень: Український Соціологічний Інститут, 1922. 144 с.; «Держава і політичне право: у 2 ч.». Подєбради: Видавниче Товариство при Українській Господарській Академії в Ч. С.Р., 1924–1925. Ч. 1. 599 с.; Ч. 2. 464 с.; «Партія в конституції чеськословацької республіки». Прага, 1923. 16 с.; «Методологічна проблема в науці про державу» // Ювілейний збірник в честь проф. Станіслава Дністрянського. Прага, 1925.; «До питання про форми держави» // ЗНТШ. Львів: Друкарня Наукового Товариства ім. Шевченка, 1925. Т. 138–140. С. 311–335.; «Bohdan Kistiakowskyj und das russische soziologische Denken». Berlin, 1929.; «З боротьби за право». // Життя і право. 1928. Число 2. С. 25–28.; «Про цінність права» // Життя і право. 1928. Число 1. С. 11–21.; «Політичне право: курс лекцій». Регенсбург; Новий Ульм: УТГІ, 1950. Ч. 14. 373 с. ; «Принцип більшості» / пер. з нім. К. Поліщука. Львів: Літопис, 2018. 312 с. Основною ідеєю його наукових праць була побудова національної держави, яка б стала основою для узгодження інтересів різних соціальних груп. У цих працях автор, спираючись на погляди відомих європейських учених (наприклад, Л. Гемпловича) створив власну концепцію української нації і держави [8, с. 42–46].

З початком Другої світової війни В. Старосольський залишався у Львові, не виїхав за кордон, оскільки вважав себе перед радянською владою не винним, до того ж був соціалістом. Після приєднання Західної України до Української РСР 1939 р. В. Старосольський, який увесь цей час перебував з родиною у Львові, отримав запрошення очолити одну з кафедр на юридичному факультеті Львівського університету, який розпочав свою діяльність в нових умовах. 25 грудня 1939 р. він прийшов з робочими питаннями до ректорату, то замість праці його заарештували. Водночас репресували також і його сім'ю – дружину Дарію, дітей Уляну та Ігоря, а ще один син – Юрій зміг утекти до родичів. У Києві відбувся суд над «ворогом народу» Володимиром

Старосольським. Його, як і багатьох інших українських патріотів, визнали винним. Сім'ю В. Старосольського вивезли на поселення в місцевості Каргалик Семипалатанської області Казахстану. Там у грудні 1941 р. померла Дарія Старосольська. Щодо самого Володимира Старосольського, то його 25 жовтня 1940 р. засудили на підставі ст. 58-а, § 4 КК УРСР на 8 років заслання у Сибір. Його перевезли до концтабору поблизу Маріїнська (нині - Кемеровська область, Російська Федерація). Виснажений тяжкою роботою, жакливими побутовими умовами, він тяжко захворів і 25 лютого 1942 р. у віці 64 роки помер. Де його могила – невідомо. Не знаючи про його смерть, у 1943 р. еміграційний уряд Другої Речі Посполитої, який перебував у Лондоні, просив через свого посла у Радянському Союзі звільнити В. Старосольського з таборів [6, с. 54].

Отже, постать В. Старосольського належить до плеяди яскравих особистостей в українській історії. В. Старосольський був великим українським патріотом, мав глибоку любов і відданість своїй Батьківщині, яку він прагнув розвивати та підвищувати на рівень світових стандартів. Його основним обов'язком якого було служити своєму народові та державі. Активна громадська діяльність В. Старосольського – галицького інтелігента, адвоката, патріота мала важливе значення для відродження України. Його професійна діяльність була спрямована на захист прав рідного народу, на збереження та популяризацію українства. Він був активним захисником українців в національному правозахисному русі на Західній Україні. В. Старосольського справедливо вважають одним з видатних випускників юридичного факультету Львівського університету, завдяки якому серед західноукраїнського населення відбулося поширення і утвердження ідей про гідність людини, про можливість захисту її прав в суді за допомогою закону. В. Старосольський разом з своїми однодумцями також випускниками юридичного факультету Львівського університету, видавали журнали, писали наукові та професійні статті, публічно виступали і пояснювали, як підвищити правові

знання та правову культуру серед людей. Їх обирали послами (депутатами) австрійського парламенту та Галицького крайового сейму. В. Старосольський сприяв підвищенню рівня національної свідомості, формуванню національної єдності, соборності, пошуку порозуміння між західноукраїнським населенням та Надніпрянською Україною. В. Стросольський часто безкоштовно захищав права українців, зокрема селян. Він також захищав під час політичних процесів у судах активістів національно-патріотичних організацій («Пласту», УНДО, УВО та ОУН). Займаючи активну громадянську позицію, здійснюючи культурно-просвітницьку, публіцистичну та правозахисну діяльність, В. Старосольський став виразником реалізації української національної ідеї та багатовікових прагнень українського народу до державної незалежності, що свідчило про його глибоку любов і відданість своїй Батьківщині. Професійна діяльність і громадянська позиція В. Старосольського є прикладом наслідування для сучасних юристів України.

Література:

1. Тищик Б., Новосядло І. Володимир Старосольський – відомий вчений-правник, адвокат, політик. *Історико-правовий часопис*. 2019. № 2(14). С. 29–38.
2. Романів О. Старосольський Володимир, адвокат, вояк УСС, пластун. *Історія Пласту*. URL: <https://100kroktiv.info/2017/02/starosolskyj-volodymyr-do-75-richnytsi-vid-dnya-smerty/>.
3. Борчук С. Володимир Старосольський у студентському русі західних українців наприкінці XIX – на початку XX ст. *Історичні студії*. 2002-2003. 2003. № 4-5. С. 198–199.
4. Тищик Б. Й., Бойко І. Й. Кафедра історії держави, права та політико-правових учень юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка: історія і сучасність : монографія. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2024. 212 с.
5. Качмар В. Львівський таємний український університет. *Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України*. Київ : Наукова думка, 2009. Т. 6 : Ла – Мі. С. 368.

6. Древницький Ю. Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878–1942). Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2012. 304 с.
7. Пилипець С. Володимир Старосольський – адвокат, доктор права, професор, автор «Теорії нації». *Видатні випускники юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка та їхня роль в історії українського державотворення* : збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції, м. Львів, 24 бер. 2023 р. / І. Й. Бойко (голова редколегії), Ю. В. Олійник (відп. секр.). Львів, 2023. Вип. 3. С.166–170.
8. Жерноклеєв О., Райківський І. Я. Володимир Старосольський: політичний портрет: до 125-річчя від дня народження. *Людина і політика*. 2003. № 5. С. 135–150.
9. Токарчук О., Головка Д. Видатний науковець і адвокат Володимир Старосольський. *Видатні випускники юридичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка та їхня роль в історії українського державотворення* : збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції, м. Львів, 24 бер. 2023 р. / І. Й. Бойко (голова редколегії), Ю. В. Олійник (відп. секр.). Львів, 2023. Вип. 3. С. 42–46.

ПРАВОВІ ЗАСАДИ УТВОРЕННЯ ОРГАНІВ АДВОКАТСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ У ГАЛИЧИНІ В СКЛАДІ АВСТРІЇ ТА АВСТРО-УГОРСЬКОЇ (1772–1918)

Максим Стригун

*адвокат, аспірант кафедри історії держави,
права та політико-правових учень
Львівського національного університету імені Івана Франка
м. Львів, Україна
e-mail: maxim.strygun@gmail.com*

У сучасних умовах здійснення правової реформи в Україні важливим є удосконалення діяльності органів адвокатського самоврядування. Питання діяльності та правового статусу органів адвокатського самоврядування набувають надзвичайної актуальності, оскільки їх ефективне функціонування обумовлює успішність судової реформи, відновлення довіри громадян до правоохоронних та правозахисних органів.

Адвокатське самоврядування є важливим інститутом демократичного суспільства, який розглядається як гарантоване державою право адвокатів самостійно вирішувати питання організації та діяльності адвокатури в порядку, встановленому законом, а також визначена нормативно-правовими актами система органів, метою діяльності яких є забезпечення високого професійного рівня правової допомоги, що надається адвокатами в Україні, та реалізація правових гарантій адвокатської діяльності. Прийнятий 5 липня 2012 р. Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» визначає правові засади організації і діяльності адвокатури та здійснення адвокатської діяльності в Україні. Законом визначено, що адвокатура України є недержавним самоврядним інститутом, що забезпечує здійснення захисту, представництва

та надання інших видів правової допомоги на професійній основі, а також самостійно вирішує питання своєї організації та діяльності. Саме з метою забезпечення належного здійснення адвокатської діяльності, дотримання гарантій адвокатської діяльності, захисту професійних прав адвокатів, забезпечення високого професійного рівня адвокатів та вирішення питань дисциплінарної відповідальності адвокатів в Україні діє адвокатське самоврядування.

Сьогодні в умовах війни росії проти України, прагненні завершити судову реформу, стати членом ЄС і НАТО, теоретичне переосмислення ролі та місця адвокатського самоврядування набуває особливого значення. Вивчення та узагальнення національного історичного досвіду організації та діяльності адвокатського самоврядування відповідає соціальним потребам та запитам сучасного українського суспільства, а також перспективам модернізації держави відповідно до європейських традицій та стандартів.

У науковій літературі до цього часу не знайшли належного комплексного відображення особливості становлення та розвитку адвокатського самоврядування у історичних джерелах права, які діяли в Україні упродовж її історичного розвитку. У цьому плані особливого значення набуває дослідження генезису адвокатського самоврядування на українських землях в різні історичні періоди.

Інститут адвокатського самоврядування став одним і важливих проблемних питань після проголошення державної незалежності України у 1991 р. З того часу адвокатура України перебуває в постійному процесі реформування. Створення незалежних органів адвокатського самоврядування в Україні є необхідною умовою для побудови суверенної і незалежної, демократичної, соціальної, правової держави. Адже ефективне адвокатське самоврядування забезпечує високий професійний рівень правової допомоги, що надається адвокатами в Україні, та сприяє реалізації правових гарантій адвокатської діяльності, а тому є запорукою демократичного розвитку держави в цілому.

Історико-правові аспекти становлення і розвитку органів адвокатського самоврядування мають велике пізнавальне, історико-теоретичне та практичне значення. Дослідження в історико-правовому контексті дає змогу заповнити прогалини в історико-юридичному знанні про еволюцію органів адвокатського самоврядування в Україні. Це, в свою чергу, вплине на створення об'єктивної концепції розвитку українського права й держави, поєднання історико-правового досвіду національного права та системи законодавства з розв'язання їх актуальних проблем у сучасних умовах євроінтеграційних процесів.

Історія становлення адвокатського самоврядування починається від моменту формування інституту адвокатури. В теорії та історії юриспруденції проблема адвокатське самоврядування завжди посідала важливе місце.

Значний інтерес представляє характеристика становлення та розвитку інституту адвокатури у Галичині в складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918). Особливу увагу привертає аналіз правових засад утворення органів адвокатського самоврядування у Галичині в складі Австрії та Австро-Угорщини (1772–1918). Становлення та розвиток інституту адвокатури, органів адвокатського самоврядування у Галичині в австрійський період відбувався в загальному руслі еволюції адвокатури в Австрійській монархії. Тому його вивчення ґрунтується насамперед на аналізі австрійського законодавства про адвокатуру, а також на аналізі інших австрійських історичних джерел права. Інститут адвокатури в Австрійській монархії вперше отримав юридичне оформлення у йозефінському положенні 1781 р. «Про загальний судовий устрій». Його створення було результатом реалізації політики освіченого абсолютизму, а також реформування судочинства, започаткованого австрійською імператрицею Марією Терезією та продовженого її сином, згодом імператором Йосифом II. Адвокатура була тісно пов'язана з судом. Їх розглядали разом як два необхідні відділи єдиного судового порядку розгляду і вирішення спірної справи. Допущені до виконання адвокатських обов'язків особи отримували імператорське призначення.

Одним з перших австрійських нормативно-правових актів, який стосувався тільки адвокатури й поширювався на всю Австрійську монархію, стало видане 16 липня 1849 р. тимчасове «Положення про адвокатський порядок», яке серед інших питань, визначало, що з числа адвокатів, котрі мали свої канцелярії на території судового округу, можна було створювати адвокатські палати як органи самоврядування адвокатури. На засіданні адвокатських палат адвокати мали право висловлювати міркування з усіх важливих питань адвокатської діяльності, наглядати за дотриманням адвокатами гідності й честі адвокатського стану та ін. Наголошувалося на особливо важливій функції палат – розробленні законодавчих проектів з питань діяльності інституту адвокатури (ст. 2). Дослідники історії адвокатури Галичини одностайно припускали, що такі палати сформовані у 1849 або 1850 рр. [1, с. 174].

У 1862 р. затверджено Статут Львівської палати адвокатів, який складався з 14 параграфів, а Порядок діяльності палати – з 25. У § 1 констатувалося, що Львівську палату створюють усі адвокати, котрі мають адвокатську канцелярію на території Львівського судового округу. Межі повноважень палати визначалися нормою § 4 закону від 16 серпня 1849 р. Відповідно до згаданого Порядку, члени Львівської палати обирали зі свого складу голову і членів відділу, секретаря та комісарів екзаменаційних комісій палати кваліфікованою більшістю голосів, присутніх на загальних зборах палати (§ 17). У випадку повторного голосування, коли жодна кандидатура не набирала необхідної кількості голосів, продовжувалося голосування за кандидатури, які набирали найбільшу кількість голосів. Для обрання комісарів екзаменаційних комісій і секретаря достатньо було простої більшості голосів від присутніх на зборах. Голосування здійснювалося за допомогою карток (§18). Обрана особа до органів палати мусила погодитися з таким вибором, відмовитися від нього мав право адвокат лише у випадку, якщо раніше вже обирався на таку ж виборну посаду [2, с. 8-9].

Згідно Статуту, палата (її відділ) ретельно готувала Загальні збори адвокатів. Питання для розгляду загальними зборами мав

право пропонувати відділ після попереднього їх розгляду. З цього правила були два винятки: коли питання для розгляду загальними зборами пропонувало п'ять членів палати або коли питання було нагальним. Однак і тоді загальні збори палати мали проголосувати за внесення цих питань для їх розгляду в порядку денний без попереднього розгляду відділом (§ 23). Голова Палати вів загальні збори, надавав право висловлюватися адвокатам за чергою, а сам не мав права висловлюватися з обговорюваних питань. Цим правом він користуватися лише тоді, коли під час голосування голоси поділялися порівну. Якщо ж він самостійно вносив клопотання про розгляд питання або просто мав намір взяти участь в обговоренні, то в такому випадку зборами керував його заступник (§ 29). Голова наділявся достатньо широкими повноваженнями у частині проведення загальних зборів: тільки йому дозволялося перебивати промовців, робити їм зауваження у випадку, коли вони говорили не по суті, після двох попереджень позбавляти слова, взагалі перервати або закрити загальні збори, якщо вважав таке за необхідне (§ 30). Для внесення доповнень та змін до Статуту та Порядку, а також для позбавлення права займатися адвокатською діяльністю вимагалось 2/3 голосів не просто присутніх на зборах, а всіх членів Палати (§ 35). Виконавчим органом Палати був відділ, очолюваний головою. Засідання відділу були звичайні (чергові) й надзвичайні (позачергові). Останні засідання проводилися з ініціативи голови, або за потреби самим відділом чи у випадку вимоги трьох членів відділу (§ 37). Відділ з питань, які розглядав на своєму засіданні, приймав ухвали. Для правомочності цих ухвал вимагалось голосування за них не менше 4 членів відділу та голови Палати або його заступника. Щодо накладення дисциплінарних стягнень (догани чи попередження) на адвоката, то вимагалось голосування за це 6 членів відділу та голови (§ 39). Прийняті згодом регламенти Львівської палати адвокатів були значно досконалішими, більшими за кількістю параграфів та норм, які регулювали різнобічну її діяльність [2, с. 10-11].

Важливим було і те, положення про адвокатуру 1868 р. вперше закріпило організацію самоврядування й автономію адвокатури,

дещо змінило вимоги, які висувалися до осіб, котрі бажали стати адвокатами. Так, установлювалося, що кандидат мав пройти уже семирічну юридичну практику. Складання адвокатського іспиту та наявність ступеня доктора права не були обов'язковими, їх можна було замінити п'ятирічним перебуванням на посаді радника суду.

У липні 1868 р. було затверджено нове «Положення про адвокатуру». Воно вперше закріпило організацію самоврядування й автономію адвокатури, скасувало повноваження міністра юстиції приймати стосовно кожного адвоката рішення про допуск до виконання ним функцій. Положення дещо змінило вимоги, які висувалися до осіб, котрі бажали стати адвокатами. Так, установлювалося, що кандидат мав пройти уже семирічну юридичну практику. Складання адвокатського іспиту та наявність ступеня доктора права не були обов'язковими, їх можна було замінити п'ятирічним перебуванням на посаді радника суду.

Адвокатські палати діяли також у Перемишлі, Тернополі, Самборі, Золочеві й Станіславі. Ці палати налічували невелику кількість адвокатів. Приміром, у 1869 р. Тернопільська палата, яка поширювала юрисдикцію на територію Чортківського округу, мала всього 16 адвокатів, а Самбірська палата в 1868 р. – 6 адвокатів. Згодом усі невеликі адвокатські палати об'єдналися зі Львівською палатою [2, с. 11-12].

У Галичині також існували адвокатські ради, які були органами адвокатського самоврядування. На загальних зборах адвокатів, що проводилися в приміщенні Львівської міської ратуші, обиралися: президент Палати – терміном на 3 роки; віце-президент – на такий самий строк; прокурор палати; три заступники прокурора; президент дисциплінарної ради; члени відділу палати в кількості 13 осіб; 7 заступників членів відділу Палати; 2 заступники членів дисциплінарної ради; 18 екзаменаторів для прийняття адвокатських іспитів; 15 екзаменаторів для участі в прийнятті іспитів у кандидатів у судді; голова ініціативної комісії; віце-голова цієї комісії; 10 членів ініціативної комісії; ревізійна комісія з 3 осіб; ревізійна комісія для фонду соціальної підтримки

й страхування адвокатів із 3 осіб; ревізійна комісія для фонду матеріальної допомоги сиротам і вдовам адвокатів ім. Е. Камінського – з голови і 4 членів комісії. Не дивлячись на те, що українські адвокати не обіймали провідні посади в адвокатському самоврядуванні, але вони були патріотами, провідниками ідеї визволення українського народу з-під влади австрійського панування, «мозком нації».

Література:

1. Бойко І. Й. Галичина у державно-правовій системі Австрії та Австро-Угорщини (1772 – 1918): навчальний посібник. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка 2017. 312 с.
2. Гловацький І. Ю. Заснування та правовий статус адвокатських палат у Галичині в другій половині XIX ст. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2008. №2. С. 1–13.

ЦІННІСТЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЗАХИСТУ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ ЦІЛІСНОСТІ ТА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ УКРАЇНИ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Владлена Каюдіна

*студентка юридичного факультету
Львівського національного університету імені Івана Франка
(наукові керівники: проф. Борис Тищик, доц. Ольга Липитчук)
м. Львів, Україна
e-mail: kauidinavladlena@gmail.com*

Захист суверенітету та встановлених кордонів нашої держави завжди був і наразі залишається актуальним. З початку вторгнення російських військ у східну частину України в 2014 р. Збройні Сили України стали головною силою, яка веде боротьбу за збереження територіальної цілісності України, протистоячи ворожій агресії та обороняючи українську територію. Від дій військових зараз, залежить майбутнє не тільки української державності, а й стабільності у Європі та світі загалом, оскільки сьогодні триває війна і за демократичні цінності також. Значущість захисту кожного метра української землі полягає не тільки у збереженні державних кордонів, але й в обороні національної історії, культури та ідентичності, які роблять нас не просто певним населенням, а окремим народом.

Побудова армії як атрибуту незалежної держави є необхідною складовою державотворення. Тож 24 серпня 1991 р. Верховна Рада України прийняла постанову «Про військові формування в Україні», якою визначила: «підпорядкувати всі військові формування, дислоковані на території України, Верховній Раді України; утворити Міністерство оборони України; Урядові України приступити до створення Збройних Сил України». Фактично цією

постановою було покладено початок будівництва Збройних Сил України (далі – ЗСУ) як важливого інституту держави. В Україні боротьба за створення власної армії розпочалася за «балтійським варіантом» з ініціативи опозиційних громадських організацій, зокрема Народного Руху України за перебудову, Української Гельсінської Спілки, Спілки незалежної української молоді, Об'єднання солдатських матерів. Було проголошено на численних мітингах вимоги щодо проходження українцями військової служби на теренах України, відбувалося пікетування військових частин, військоматів, прилюдне спалення своїх військових квитків тощо [1].

У лютому 1990 р. у Львові виник Український військовий комітет, який згодом було реорганізовано у Львівський громадський комітет за відродження Української Національної Армії. Одна з ухвал згаданого вище комітету зазначала, що Україна ще в 1919 р. окупована військами РСФСР і тому треба усіляко домагатися «тимчасового проходження служби мешканцями України з правом застосування української мови в советських військах на території України як перехідного етапу до створення Українських Збройних Сил». Для поширення цих та інших ідей використовувалися листівки із закликами до непокори командуванню, з погрозами на адресу військовослужбовців. Їх розкидали у військових частинах, роздавали військовослужбовцям та населенню [2, с. 5].

Чотири з'їзди офіцерів – громадян України також відіграли певну роль у становленні ЗСУ. Зокрема, було створено Спілку офіцерів України (СОУ) [5]. Основною метою СОУ визначено консолідацію зусиль офіцерів навколо української державотворчої ідеї та сприяння створенню професійних ЗС України парламентарно-правовим шляхом. Після проголошення незалежності України члени СОУ долучилися до розроблення законодавчої бази ЗС України, зокрема Концепції оборони і будівництва ЗС України, Концепції Військово-Морських Сил України, Концепції Соціально-психологічної служби ЗС України та низки відповідних Законів України; відіграли значну роль у формуванні МО України –

склали групу консультантів першого Міністра оборони К. Морозова; брали участь у міждержавних переговорах про повернення в Україну українців-військовослужбовців радянської армії [3].

Після проголошення Акта незалежності України було створено відповідну законодавчу базу для формування Збройних Сил держави. У серпні 1991 р. було підписано Ташкентську угоду, згідно з якою з 1 січня 1992 р. держава Україна підпорядковувала собі дислоковані на її території частини і з'єднання. 5 вересня 1991 р. Верховна Рада призначила генерал-майора авіації Костянтина Морозова Міністром оборони України. 11 жовтня 1991 р. Верховна Рада України затвердила Концепцію оборони і будівництва Збройних Сил України. У Концепції передбачалося, що Україна поступово, з урахуванням усіх факторів національної безпеки, реалізуватиме намір стати в майбутньому нейтральною, без'ядерною державою, яка не братиме участі у військових блоках, натомість дотримуватиметься усіх договорів і угод щодо незастосування ядерної зброї. Документ визначав, що Збройні Сили України складатимуться з трьох видів: Сухопутних військ (Військ наземної оборони), Військово-Повітряних Сил і Сил Протиповітряної оборони (Військ повітряної оборони), Військово-Морських Сил. Також було визначено повноваження Міністра оборони України і Головного штабу Збройних Сил України [1].

Відповідно до Указу Президента України від 28 січня 1993 р. базі Військово-Повітряних Сил України та Військ Протиповітряної оборони України розпочалося формування єдиного виду Збройних Сил України – Військ Повітряної оборони. Остаточне їх об'єднання передбачалося завершити до 30 листопада 1995 р. Однак у встановлені терміни виконати намічені заходи не вдалось. Через відсутність належної нормативно-правової бази та добре обґрунтованих теоретичних положень щодо створення нового виду Збройних Сил України у 1996 р. процес об'єднання ВПС та Військ ППО було призупинено. Указом Президента України від 23 травня 1996 р. у складі Збройних Сил України було утворене Командування Сухопутних військ України, якому підпорядкували органи управління та війська військових округів [1].

Серйозну реорганізацію пройшла система підготовки кадрів для Збройних Сил України. Низка навчальних закладів була розформована у зв'язку із скороченням Збройних Сил. Натомість налагоджувалась підготовка фахівців тих спеціальностей, яких раніше на території України не навчали. Показовим прикладом реорганізації системи військової освіти стало створення 8 жовтня 1993 р. на базі Львівського вищого військового училища і військових кафедр цивільних вищих навчальних закладів Львова навчального закладу нового типу, інтегрованого в систему цивільної освіти, – Відділення військової підготовки Державного університету «Львівська політехніка». Для підготовки фахівців оперативно-тактичного та оперативно-стратегічного рівнів у 1992 р. на базі розташованої в Києві Академії ППО Сухопутних військ імені Маршала Радянського Союзу О.М. Василевського була утворена Академія Збройних Сил України. Україна успадкувала від СРСР загальний порядок щодо військового обов'язку, який був врегульований Законом України «Про військовий обов'язок і військову службу», ухваленим 25 березня 1992 р. Пізніше цей закон багато разів змінювався; зміни були різної спрямованості, але здебільшого спостерігалася тенденція до скорочення терміну служби. Крім того, було введено альтернативну службу для тих, хто не згоден служити у війську з релігійних мотивів (мотиви нерелігійного характеру в Україні не дають підстав для альтернативної служби) [2, с. 7].

У січні 1997 р. Президент Л. Кучма затвердив Державну програму розвитку Збройних Сил України до 2005 року, що стало початком нового етапу української армії. Програма передбачала зміцнення демократичного цивільного контролю над оборонною сферою за рахунок створення положень про Міністерство оборони та Генеральний штаб ЗСУ, що стало ключовим у дальшій оптимізації військової структури. У 1998 р. було впроваджено нову систему військового управління – були ліквідовані військові округи, а на їх місці були створені оперативні командування, що поліпшило ефективність використання військ як у мирний, так у воєнний час. До 1999 р. ЗСУ перейшли на нову систему тилового

забезпечення, яка дозволила головнокомандувачу зменшити кількість тилових структур та забезпечити інтеграцію ресурсів. У 2004–2005 роках вони були реорганізовані шляхом об'єднання Повітряних Сил, а ЗСУ стало тривидовою структурою. Кількість оперативних командувань скоротили до двох, а інші підрозділи реорганізували для покращення бойового та матеріально-технічного забезпечення.

Унаслідок цієї оптимізації чисельність особового складу ЗСУ скоротилася до 180 тисяч військовослужбовців у 2005 р., що відповідало новим параметрам оборонної стратегії України [1].

2020 р. став завершальним етапом оборонної реформи, яка розпочалась у 2016 р. після завершення оборонного огляду та введення в дію Указом Президента України Стратегічного оборонного бюлетеня України, який став дорожньою картою оборонної реформи. Основна робота з реалізації заходів оборонної реформи була зосереджена на досягненні визначених у Стратегічному оборонному бюлетені України стратегічних цілей: розвитку системи управління; удосконалення системи оборонного планування; набуття спроможностей виконувати завдання з оборони держави; створення єдиної системи логістики й удосконалення системи медичного забезпечення; професіоналізації та створення військового резерву [4, с. 5].

Загалом дана реформа в Україні показала значні позитивні результати, зокрема у стримуванні агресії з боку росії. Процес реформи відбувався в складних умовах, ускладнених пандемією COVID-19 та інформаційними атаками з боку РФ. Тим не менш, зусилля Міністерства оборони та ЗСУ призвели до підвищення боєздатності та сумісності українських військ з НАТО.

Наразі важливість стратегічної оборони України від агресії з боку росії зростає у світлі триваючого військового збройного конфлікту та загроз національній безпеці. Збройний напад, що розпочався у 2014 р. став переломним моментом для ЗСУ. Військо потребувало негайної мобілізації та адаптації до умов гібридної війни, тобто такої, стратегія якої спрямована на маскування ролі агресора в конфлікті і включає спонсорування заколотів, воєнні дії «під чужим прапором» і широкий спектр невоєнних засобів

впливу на противника (економічні, інформаційно-психологічні, кібервійськові тощо) [5]. Тоді ж військовими було розпочато антитерористичну операцію. Суть її полягала у звільненні захоплених, в результаті бойових дій, міст та сіл Донбасу. Уже в липні значна частина захопленої території Донецької і Луганської областей перейшла під контроль сил АТО, почалася операція із розблокування Луганського аеропорту, який було захоплено бойовиками, та оточення самого міста. Але 11 липня у війну вступає регулярна російська армія, завдавши 11 липня зі своєї території ракетного удару по українських формуваннях під Зеленопіллям – селом за кілька кілометрів від російсько-українського кордону. З того часу обстріли стають регулярними. Переломним моментом став кінець серпня 2014 р., коли росія ввела регулярні війська на територію України, зупинивши наступ на Донецьк. Під Іловайськом сили АТО потрапили в оточення, при виході з якого росіяни практично впритул розстрілювали українські колони. За офіційними даними тоді загинуло 366 українських бійців, ще 158 вважаються зниклими безвісти [6].

Антитерористична операція на території Донецької і Луганської областей тривала до квітня 2018 р. 30 квітня 2018 р. президент України Петро Порошенко підписав Указ про введення в дію рішення РНБО щодо завершення Антитерористичної операції і початок Операції об'єднаних сил (далі – ООС) під керівництвом ЗСУ «для забезпечення захисту територіальної цілісності, суверенітету і незалежності нашої держави» [6].

Метою ООС було звільнення тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, а також забезпечення державного суверенітету України. У порівнянні з АТО, ООС передбачає більшу інтеграцію військових та цивільних компонентів у єдиний оперативний штаб, що дозволяє ефективніше реагувати на виклики, спричинені агресією росії.

Основними завданнями ООС можна назвати стримування агресора, захист цивільного населення та інфраструктури, боротьба з диверсійними групами, а також стабілізація ситуації на звільнених територіях.

В умовах повномасштабного вторгнення основними операціями ЗСУ, які мали на меті відвоювання законних територій держави, є контрнаступи. Один з найуспішніших наступів української армії відбувся в Харківській області, який має назву «Балаклійський прорив». Тоді ЗСУ впродовж декількох днів звільнили близько трьохсот населених пунктів, зокрема Балаклію, Ізюм та Куп'янськ, цей наступ став яскравим прикладом того, як українські військові можуть швидко та ефективно переміщуватися по полю бою, виявляючи та вражаючи слабкі місця противника завдяки злагодженим діям усіх підрозділів.

Мій тато, військовослужбовець, який з 2014 р. незмінно стоїть на захисті кордонів нашої держави у рядах «3 прикордонного загону імені Героя України полковника Євгенія Пікуса», розповів про масштабність змін, що відбулися у забезпеченні безпеки та оборони державного кордону: «Після початку російської агресії у 2014 р. Україна значно посилсила охорону кордону, розпочавши масштабні роботи для побудови інженерних споруд: загороджувальних парканів, протитанкових ровів та веж спостереження. Основною метою стала протидія можливому вторгненню бронетехніки та запобігання нелегальним перетинам кордону диверсійними групами. З початком бойових дій Державна прикордонна служба встановила високотехнологічні засоби, такі як камери з бісектральним режимом, пристрої нічного бачення та мобільні системи спостереження, що суттєво підвищили рівень безпеки на стратегічних ділянках кордону. Сьогодні зміни також відбуваються, впровадили автоматизовані системи для виявлення потенційних загроз, включно з технологіями, що допомагають реагувати на використання БПЛА для розвідки або атак.

Але, знаєте, і масштаби загроз трохи різні. У 2022 р. РФ перетнула кордони не лише важкою броньованою технікою (танками), але й з широким спектром систем озброєння. На полі бою використовуються сучасні методи кібернетичної та інформаційної війни. Але і ми не здаємось, продовжуємо боронити Україну від агресора. ДПСУ, разом з іншими силами оборони, також стоїть непохитно. Всі військові активно протидіють ворогу, вчаться і розвиваються, щоб відповідати сучасним викликам.

Ми отримуємо досвід від іноземних партнерів, які раді передати нам знань про ведення бойових дій. Наразі для нас це важливий пріоритет, оскільки, кожен військовослужбовець усвідомлює, що від його мужності та рішучості залежить не лише існування країни, але й життя мільйонів громадян. Це загартовує, робить більш сильним, стійким, звідси і з'являються сили ефективно боронити та захищати сім'ю, в першу чергу, та рідну землю».

Збройні Сили стали певним символом національної єдності та опору під час російської агресії не лише завдяки своїм діям, а й через вагомий вплив на національну свідомість громадян. У даний час, військові демонструють не тільки здатність захищати кожного, а й стали наріжним каменем для відновлення ідентичності. Окрім цього, військові є потужним джерелом моральної сили нації. Вони не тільки вправно захищають державу від зовнішньої агресії, а ще й створюють образ незламності та стійкості, який впливає на думку зарубіжних громадян.

Загалом можна сказати, що роль Збройних сил виходить за межі суто військових зобов'язань. Відданість і професіоналізм військових створює надійний щит для держави, зміцнюючи її позиції на світовій арені та забезпечуючи основу для стабільного розвитку України як суверенної нації. Вони є гарантом незалежності нашої держави, здійснюють її безпосередній захист, стримуючи подальшу агресію та забезпечуючи безпеку для відновлення мирного життя, а також виконують низку інших, не менш важливих функцій, які наближають нашу країну до перемоги.

Підсумовуючи вищесказане, хочу резюмувати вдавшись до одної відомої цитати, яка говорить про те, що той, хто знецінює армію власної держави, буде «годувати» армію іншої держави.

Література:

1. Історія ЗСУ (з 1991 року). *Збройні Сили України*. URL: <https://www.zsu.gov.ua/pro-nas/hto-my/istoriya-zsu-z-1991-roku/>.
2. Збройні сили України. Історія, сучасний стан, основні нормативні акти, коментарі і роз'яснення / Є. Ю. Соболь та ін. Київ : Вид. дім «Професіонал», 2022. 384 с.

3. Сасько О. В. Офіцерів України Спілка (СОУ). *Енциклопедія Сучасної України* / ред.: І. М. Дзюба та ін. Київ, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-77136>.
4. Руснак І. С., Телелим В. М. Оборонна реформа в Україні: основні підсумки та перспективи. *Наука і оборона*. 2021. №1. С. 4-12. URL: <http://nio.nuou.org.ua/article/view/230810/279054>.
5. Концепція «гібридної» війни та її складові. *Центр безпекових досліджень «СЕНСС»*. URL: <https://censs.org/concept-of-hybrid-warfare-and-its-components/>.
6. 2014 – офіційно оголошено про початок Антитерористичної операції на сході України. *Український інститут національної пам'яті - офіційний веб-сайт*. URL: <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/14/2014-oficiyno-ogolosheno-pro-pochatok-antyterorystychnoyi-operatsiyi-na-shodi-ukrayiny>.

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ
УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ
У СУЧАСНИХ УМОВАХ
РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ
ТА ПІСЛЯВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ**

**Збірник матеріалів
Всеукраїнської наукової конференції**

14 листопада 2024 р.
м. Львів

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 13,49. Тираж . пр. Зам.

Видавець та виготовлювач:
Львівський національний університет імені Івана Франка.
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000.
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК №3059 від 13.12.2007 р.

У збірнику представлено тези доповідей учасників Всеукраїнської наукової конференції «Актуальні питання розвитку української історико-правової науки у сучасних умовах російсько-української війни та післявоєнного відновлення».

Для науковців, аспірантів, студентів, усіх тих, хто цікавиться історією держави і права України.

УДК 34(477)(091)»2022-...»(062)